

**T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

İBN HALDUN DEVLET TEORİSİNİN TARİHSELLİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Alperen Ertaş

Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı

Ağustos 2023

**T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

İBN HALDUN DEVLET TEORİSİNİN TARİHSELLİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Alperen Ertaş

Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı

Prof. Dr. Onur Ender Aslan

Ağustos 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ŞEKİL LİSTESİ.....	v
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: İBN HALDUN’UN TARİHSEL ARKA PLANI VE DEVLET TEORİSİ.....	3
1.1 İBN HALDUN’UN HAYATI	3
1.1.1 İbn Haldun’un yaşadığı bölgelerin kısa tarihi	7
1.1.2 Meriniler	8
1.1.3 Zeyyaniler (Abdülvadiler).....	11
1.1.4 Hafsiler.....	12
1.1.5 Nasriler	13
1.1.6 Aragon Krallığı	15
1.1.7 Memlükler	17
1.1.8 Timurlular	18
1.2 İBN HALDUN’UN DEVLET TEORİSİ	22
1.2.1 Devletin tavırları	22
1.2.2 Devletin ömrü	28
1.2.3 Devlet hallerinin insana etkileri.....	32
1.2.4 Devlet gücünü etkileyen birtakım olaylar (arkadaşlar, vezirler, eserler) 36	
1.2.5 Bedeviyet.....	40
1.2.6 Asabiyet.....	49
1.2.7 Refah ve mülk.....	52
1.2.8 Taklit.....	56

BÖLÜM 2: İBN HALDUN’UN DEVLET TEORİSİNİN BÖLGESEL	
VE YAPISAL OLARAK İNCELENMESİ	59
2.1 İBN HALDUN’UN DEVLET TEORİSİNİN BÖLGESEL OLARAK	
İNCELENMESİ	59
2.1.1 Kuzey Afrika Bölgesi’nde yaşanan olayların devlet teorisine etkisi ..	60
2.1.2 Endülüs Bölgesi’nde yaşanan olayların devlet teorisine etkisi	66
2.1.3 Mısır Bölgesi’nde yaşanan olayların devlet teorisine etkisi	71
2.2 İBN HALDUN’UN DEVLET TEORİSİNİN YAPISAL OLARAK	
İNCELENMESİ	74
2.2.1 Devlet ömrünün tarihselliğinin incelenmesi	75
2.2.2 Devletin tavırlarının, asaletinin, ömrünün değişkenliğinin incelenmesi	78
2.2.3 Devlet hallerinin insana etkilerinin tarihselliğinin incelenmesi	80
2.2.4 Taklit teorisinin tarihselliğinin incelenmesi	82
2.2.5 Asabiyetin tarihselliğinin incelenmesi.....	86
2.2.6 Bedeviyetin tarihselliğinin incelenmesi	92
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	99

ÖZET

Düşünürler bulunduğu coğrafyalardaki fikirlerden, toplumsal şartlardan ve dönemdeki siyasi olaylardan ister istemez etkilenirler. İnsanlar ise bulundukları zamandan baktıklarında büyük düşünürlerin fikirlerini zaman zaman saf soyut halde ele alarak kendi zamanına göre değerlendirme hatasına düşerler. Düşünürler ise fikirlerini oluştururken ilk başta bulunduğu yüzyılı ve coğrafyayı esas alarak dönemin sorunları etrafında teorilerini oluştururlar. Bu bağlamda bir tarihçi, sosyolog ve siyaset adamı olan İbn Haldun'un devlet teorisi bulunduğu coğrafya ve yüzyıl ekseninde incelemek doğru olacaktır. XIV. yüzyılda yaşamış olan İbn Haldun hayatını Kuzey Afrika, Endülüs, Mısır bölgelerinde geçirmiştir. Bu bölgelerde bulunan devletlerde yaşanan siyasi olaylar, İbn Haldun'un devlet adamlarıyla ve bölgedeki insanlarla olan ilişkisi devlet teorisinin oluşmasında ne denli etkili olduğu bu çalışmada irdelenmiştir. Ayrıca devlet teorisine yapısal olarak bakılmış olup İbn Haldun'un devlet teorisinde kullandığı asabiyet, bedeviyet, refah, taklit gibi kavramların tarihsel bağlamı ele alınmıştır. Bu anlamda ilk bölümde İbn Haldun'un hayatı, Kuzey Afrika, Endülüs ve Mısır bölgelerindeki siyasi durum ve o dönemdeki devletlerde öne çıkan olaylar anlatılmıştır. Bunun yanında devlet teorisinin kısımları İbn Haldun'un kavramsallaştırmaları üzerinden değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise İbn Haldun'un bulunduğu coğrafyalarda karşılaştıkları olayların devlet teorisinin şekillenmesinde ne gibi etkileri olduğu ve devlet teorisinin yapısal kısmı tarihsel bağlamda incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Devlet Teorisi, Asabiyet, Bedeviyet, 14.yüzyıl

ABSTRACT

Philosophers are prone to be affected by the ideas, social conditions and political events that happened at their time and space. People generally fall into the mistake of anachronism that is to evaluate the past in accordance with the present values/norms/ideas while considering the ideas of great thinkers in a purely abstract form. Philosophers, on the other hand, produce their theories in regard to the problems of their times. In this context, it would be meaningful to examine the theory of State of Ibn Khaldun, a historian, sociologist and politician, in the axis of his geography and century. Ibn Khaldun, who lived in the 14th century, spent his life in the regions of North Africa, Andalusia and Egypt. In this study, the political events of these concerned states and regions, and the relationship of Ibn Khaldun with the statesmen and the people of the region were examined in order to understand to what extent these factors were effective in the formation of his theory of State. In addition, the theory of State is analyzed structurally and the historical context of his concepts such as asabiyyah, bedouinness, welfare and imitation are discussed. In this sense, in the first chapter, the life of Ibn Khaldun and the political situation in the regions of North Africa, Andalusia and Egypt and the prominent events in the states of that period are explained. In addition, parts of the theory of State were evaluated through Ibn Khaldun's conceptualizations. In the second chapter, the effects of the events, which Ibn Khaldun experienced in those regions, on the formation of the theory of State and the structural part of the theory are analyzed by the historical context.

Keywords: Ibn Khaldun, State Theory, Asabiyyah, Bedouin, 14th century

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: İbn Haldun'un Kuzey Afrika ve Endülüs'te dolaştığı yerler (Uludağ, 2018, s. 38)
..... 20

GİRİŞ

Filozof veyahut düşünürler kendi toplumlarında yer alan fikirleri toplar, bir potada eritir ve bir sistem içinde tekrar halkına aktarır. En büyük filozoflar bile salt soyut düşünen kişiler değildir. Bulunduğu toplumların fikirlerini alır ve geliştirirler. Bazen de toplumlarda çoktan teşekkül etmiş fikirleri geri onlara düzenli bir şekilde iade etmekle yetinirler. Fikirler bir neden olmaksızın bir anda belirmez belli toplumsal şartlara bağlı olarak gelişir. Bu anlamda bu çalışmada İbn Haldun devlet teorisinin hangi tarihsel şartlara bağlı olarak oluşturulduğu ele alınmıştır. Literatür taraması yapıldığından ise İbn Haldun ile alakalı çalışmaların genellikle ilahiyat, sosyoloji ve felsefe alanlarında ağırlık kazandığı görülmüştür. Siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanlarında yapılan çalışmalar yeterli olmamakla beraber yapılan çalışmaların ise genellikle günümüz teorileri ile karşılaştırılması, ünlü filozoflar ile İbn Haldun karşılaştırılması şeklinde yapıldığı görülmüştür.

Bu çalışmada ise İbn Haldun'un devlet teorisi yaşadığı şartlara, dönemin ruhuna ve siyasi gelişmelerine bakmak suretiyle araştırmak esas maksat olmuştur. “Düşünürün amacını daha iyi anlamak için kuramın ortaya çıktığı tarihsel zemini anlamak saf soyutlamadan çıkarak insan pratiğinin toplumsal dünyasına girmek gerekir” (Wood, 2020, s. 26). Eğer biz büyük düşünürleri bulunduğu dönemin şartlarından ayırırsak kendi zamanımıza indirgemiş oluruz. Oysa her filozof ilk başta kendi döneminin sorunlarına cevap bulmaya çalışır. Bu anlamda Wood bizlere yöntem olarak dönemin siyasi ve toplumsal olaylarına bakmanın esas oluşturduğundan bahseder. Bir teoriyi anlamanın en önemli şartının ise teorinin tarihselliğine bakmak olduğu esası üzerinden bir tarih okuması yapar. Burada tarihsellik kavramından kastedilen şey ise o dönemin ruhuna girerek düşünürün fikirlerinin hangi şartlara bağlı olarak yeşerdiğinin incelemesidir. Bu yöntem ile İbn Haldun'u İbn Haldun olarak incelemek kimse ile karşılaştırmadan kendi zamanının doğası içinde bir İbn Haldun portresi oluşturulmak istenmiştir.

Devlet teorisinin tarihselliğini anlamak adına ise ilk bölümde İbn Haldun'un hayatı ve 14.yüzyılda bulunan devletlere bakılmıştır. Kuzey Afrika bölgesinde bulunan Meriniler, Zeyyaniler (Abdülvadiler), Hafsiler'in siyasi durumları ve aralarındaki rekabet incelenmiştir. Endülüs bölgesinde ise Nasriler ve Aragon Krallığına bakılmış olup bu

devletler ile Kuzey Afrika bölgesi arasında olan ilişkiye bakılmıştır. Mısır bölgesine gelindiğinde ise Memlûkler başta olmak üzere Timurlular devletinin bölgedeki etkisi incelenmiştir. Birinci bölümün ikinci kısmına gelindiğinde İbn Haldun'un devlet teorisi incelenmeye çalışılmıştır. Devlet teorisinin esaslarını teşkil eden devletin tavırları, devletin ömrü, devlet hallerinin insana etkileri ve devletin gücünü etkileyen olaylar incelenirken diğer taraftan da İbn Haldun'un devlet teorisinde esas teşkil eden kavramlar olan bedeviyet, asabiyet, refah, mülk, ve taklit üzerinden bir anlatı oluşturulmuştur.

İkinci bölüme gelindiğinde ise İbn Haldun'un tarihselliğini daha iyi anlamak adına ilk bölümde bahsedilen devletler Kuzey Afrika, Endülüs ve Mısır şeklinde tasnif edilmiştir. Bu bölgelerde yaşanan siyasi olayların İbn Haldun'un devlet teorisini nasıl etkilediği ve devlet teorisinin oluşmasında ne gibi bir katkısı olduğu bu bölümün konusu olmuştur. Kuzey Afrika bölgesinde yaşadıklarının bedeviyet ile ilgili düşüncelerinin oluşmasında, Endülüs bölgesinde yaşadığı deneyimlerin taklit teorisinin oluşumunda, Mısır bölgesindeki deneyimlerinin ise hadariyet ve refah kavramlarının sağlamlaştırmasında etkili olduğu bu anlamda söylenebilmektedir. İkinci bölümün ikinci kısmında ise İbn Haldun'un devlet teorisine yapısal olarak bakılmıştır. Bu bölümde İbn Haldun'un döneminde yaşadığı olaylarla birlikte bir tarihçi olarak geçmişte yaşanan olayların da devlet teorisine ne ölçüde katkısı olduğu incelenmiştir. Bu anlamda devlet teorisini yazarken bulunduğu dönemin şartlarından etkilenmekle birlikte bir tarihçi olan İbn Haldun'un devlet teorisini tarihi olaylarla birlikte de temellendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

BÖLÜM 1: İBN HALDUN’UN TARİHSEL ARKA PLANI VE DEVLET TEORİSİ

Bu bölümde İbn Haldun’un hayatı başta olmak üzere bulunduğu coğrafyalardaki ülkelerin siyasi durumları ele alınmıştır. İbn Haldun’un hayat seyri çerçevesinde bulunduğu ve etkileşimde olduğu devletler ise Endülüs, Kuzey Afrika ve Mısır çevresinde olmuştur. Bu anlamda hayatının ve bulunduğu bölgenin bir özeti verilmiştir. Daha sonra bölgede bulunan ana devletler olan Meriniler, Zeyyaniler (Abdülvadiler), Hafsiler, Nasriler, Aragon Krallığı, Memlükler ve Timurlular’ın kısa tarihleriyle birlikte İbn Haldun’un oralarda bulunduğu zamanlar başta olmak üzere bu devletlerin yaşadığı önemli olaylar incelenmeye çalışılmıştır. Bu devletler ile nasıl bir bağı olduğu ve bu devletlerde ne kadar bir süre geçirdiğine değinilmiştir. Bunun yanında dönemin yöneticileriyle nasıl bir ilişki içinde olduğu ve bu devletlerde hangi görevlerde bulunduğu incelenmiştir. Bu bölgelerde yaşadığı olayların ilerde İbn Haldun’un devlet teorisine nasıl bir etkide bulunduğu ise ikinci bölümde ayrıntılı bir şekilde olarak tekrardan ele alınmıştır.

1.1 İBN HALDUN’UN HAYATI

Uzun adı Abdurrahman Ebu Zeyd Velîyüddin İbn Haldun Maliki, Hadrami’dir. Ailesinin kökeni Arap olmakla beraber bölgesel olarak ise aslen Yemen’in Hadramut vilayetine dayanmaktadır. Daha sonra ise İslam fetihlerinin etkisiyle Endülüs’e gelen dedesi Halid bin Osman ile soyu Endülüs üzerinden devam etmiştir. Ailesinden Endülüs’e ilk geçen Halid bin Osman olmasından ve Endülüs geleneğinde Halid ismi Haldun olarak nitelendirildiğinde İbn Haldun adıyla meşhur olmuştur. İbn Haldun 1332’de Tunus’ta doğmuştur. Ailesi İspanya’nın Müslüman fethi sırasında ordunun bir parçası olarak zamanında İspanya’ya gelmiştir (Okumuş, 2017). İbn Haldun’un büyük dedesi Kurayb bin Haldun 893 yılında Abdullah el-Mervani’ye karşı bir ayaklanmaya kalkışmış ve Sevilla emiri olmuştur. Daha sonra ise bu davranışı sebebiyle Abdullah el-Mervani Sevilla’yı geri alır ve İbn Haldun’un dedesini idam ettirir (Sağsöz, 2018). Haldunoğullarının Tunus’a göç etmesi ise 12.yüzyılın sonlarına doğru Endülüs’te çıkan ayaklanmaları sonucu olmuştur. Küçük yaştan itibaren ilmi bir çevre içinde büyüyen İbn Haldun alan Tunus’ta tefsir, hadis, Maliki fıkhi, sarf, nahiv, belagat, edebiyat dersleri

almıştır. İlerleyen yaşlarında ise mantık, felsefe, tarih, matematik ve fen ilimleri aldığı bilinmektedir. Zaman zaman eğitim aldığı hocalarından da bahseden İbn Haldun özellikle Muhammed bin Abdülmüheymin Hadrami'den aldığı dini dersler ve Ebu Abdullah Muhammed bin İbrahim Abili tarafından aldığı felsefi derslerden etkilenmiştir (Uludağ, 2021). 1347 yılında henüz 15 yaşında iken Tunus'u adeta silip süpürecek bir veba hastalığı tüm ülkeyi sarıyor. Bu hastalık sebebiyle annesini babasını ve birçok öğretmenini kaybediyor. 8. ve 15. Yüzyıl arası Fas bölgesinde hüküm sürmüş Meriniler hükümdarlığından dönemin yöneticisi Ebu İnan tarafından 1352 yılında Fez şehrine çağrılıyor. Burada kraliyet ilanlarını yazmakla görevli katip görevine getiriliyor. Bu dönemde Meriniler hükümdarı Ebu İnan İbn Haldun'un Doğu Cezayir'de hüküm süren Berberî asıllı bir hanedan olan Hafsiler ile kendisine komplo kurulacağından şüphe eder ve İbn Haldun'u hapse attırır. İbn Haldun burada 22 ay hapis yatar (Uludağ, 1999).

Ebu İnan veziri tarafından öldürülünce İbn Haldun hapisten çıkar. İbn Haldun Ebu İnan'ın oğluna karşı sürgündeki kardeşi Ebu Salim'i destekler. İlerleyen süreçte ise Ebu Salim Meriniler'in yeni hükümdarı olur. Böylelikle İbn Haldun tekrar yüksek devlet kademesi görevlerinden biri olan divan reisi ve yüksek mahkemelere görevli olarak atanır (Sağsöz, 2018). Bu dönemde hükümdar Ebu Salim'in arkadaşı olan İbn Merzuk ile anlaşamaz ve İbn Haldun arkadaşı Amar ile birlikte isyan hareketinde bulunur lakin başarılı olamaz. Bu sırada Cezayir'de hüküm süren bir Berberi devleti olan Zeyyaniler'de (Abdülvadiler) Ebu Hamme hanedanlığının gücünü tekrar eline alır. Böylelikle İbn Haldun Merinilerin sarayını terk edip Zeyyaniler'in merkezi Tilimsan'a (Cezayir) gitmeye karar verir. Fakat arkadaşı Amar İbn Haldun'un komplosundan korkarak başka bir yere gitmesini ister. İbn Haldun'da 1362 yılında İspanya bölgesinde Müslümanların yaşadığı ünlü kent olan Gırnata'ya gider. Böylece onun hayatındaki ilk siyasi safhası sona erer. Genç ve aşırı hırslı olan İbn Haldun için ilk deneyimi başarısızlıkla sonuçlanır. İbn Haldun Gırnata yöneticisi V. Muhammed ile tanışıklığı çok eskilere dayanmaktadır (Uludağ, 2021). Zamanında V. Muhammed krallıktan sürülmüş kardeşi tahta çıkmıştır. Yeniden gücüne ele geçirmek için Fez'e Ebu Salim sarayına gelmiş burada İbn Haldun 'u tanımıştır. V. Muhammed'in kovulmasından önce Müslümanların yoğun yaşadığı İspanya bölgesinin işlerini ise iki kişi hallediyordu. Bunlar yaşlı devlet adamı Rıdvan ve kâtip İbnü'l Hatip. İhtilal sırasında Rıdvan öldürüldü İbnü'l Hatip hapse atıldı. Ebu Salim İbnü'l Hatip'in serbest bırakılması istedi. Böylece İbnü'l Hatip de Fez'de V.

Muhammed'e katıldı. Burada Meriniler'in sarayında ona ve hükümdarına yardım etmiş olarak gördüğü İbnü'l Hatip ile İbn Haldun yakın arkadaş oldu. Böylece V. Muhammed'e olan hizmetleri ve İbnü'l Hatip ile dostluğu onu sarayda cömertçe ağırlandmasını sağladı. Kısa süre sonra ailesinde Gırnata'ya gelmesini istedi. Böylelikle İbnü'l Hatip, İbn Haldun'a tekrardan güzel bir hayat standardı sağlamış oldu.

1364 yılında Kastilya kralı I.Pedro anlaşma imzalamak maksadıyla görevlendirildi. Orada İbn Haldun'u Sevilla'da atalarının evinde karşıladılar. Pedro İbn Haldun a Sevilla da kalmasını atalarının varlıklarını teklif etse de Pedro'nun bu isteğini kibar bir şekilde reddetti (Sağsöz, 2018). Gırnata'ya döndü. V.Muhammed'e felsefe, matematik, din ve hukuk temelli dersler verdi. İbnü'l Hatip ise hükümdar ile İbn Haldun'un bu buluşmalarından haz etmedi. İbn'ül Hatip İbn Haldun'u Gırnatayı terk etmeye zorladı. Bu siyasi bir hamleydi kendisinden daha genç olan İbn Haldun'a bir nevi yöneticiliği bırakmak istemiyordu. Bu durum ise dostluklarına zarar vermedi. İlerleyen zamanlarda her ne kadar V.Muhammed İbnül Hatip'i hapse attırdı. İbn haldun'un öne çıkmasına İbnül Hatip'in engel olsa da İbn Haldun ise İbnü'l Hatip'in hapisten kurtarmaya çalıştı (Mahdi, 2022).

1364 yılında ise Hafsiler prensi Abdullah Bicaye'yi ele geçirdi. Abdullah İbn Haldun'un yakın arkadaşı olduğundan onu Fez'de üst düzey bir yönetici olarak göreve getirildi. Abdullah genç, sabırsız, kendisini zevklere kaptırmış bir yöneticiydi. Sertliği ve küstahlığı nedeniyle şehir sakinlerinin güvenini yitirdi. Daha sonra Abdullah kuzenleri tarafından yenildi ve savaşta hayatını kaybetti. İbn Haldun Bicaye tecrübesi de başarısız bir tecrübe olarak kaldı. İbnü'l Hatip'e kararsızlıklarından ve ihtiraslarının onu İspanya'da sahip olduğu rahat yaşamı kaybetmesine neden olduğunu yazdı. Bu düşünceler onu tekrar ilme yönlendirdi. Bicaye'den ayrıldıktan sonra Zeyyani hükümdarı Ebu Hamme haciblik görevini teklif etse de İbn Haldun 10 yıl boyunca Baskara'da sufi Ebu Medyen türbesinde ve Fez'de araştırma ve öğrenime yöneldi. Bu dönemde Ebu Hamme ve daha sonra onun rakibi Merini hükümdarı Abdulaziz'e bazı hizmetlerde bulundu (Uludağ, 2021). Onlar için Benu Riyad Hilali kabilelerinin ve Benu Davud kabilerinin bağlılığı ve yardımını kabul etti. Fakat İbn Haldun'un ilgilendiği kabilelerin kontrolüyle görevli Ahmed b.Mazna kıskançlığı sebebiyle Baskarayı (Biskra) terk etmek zorunda kaldı. Kuzey Afrika'da egemen olan siyasi karışıklar kendisini bırakmadı. 1375 yılında 43 yaşında geldiğinde artık gençliğin ihtiraslı planları olmaksızın Gırnata'ya

tekrar geçti. Fakat Gırnata yöneticisi zalim biri haline geldiği gördü. İbnü'l Hatip'e düşman olan kral İbnü'l Hatip'in Meriniler sarayına kaçtıktan sonra bile ona komplolar düzenlemeye çalıştı. İbn Haldun'un ise İbnü'l Hatip'e zamanında yardım ettiğini öğrenince Gırnatadan çıkardı.

Tekrar Kuzey Afrikaya dönen İbn Haldun siyasetten kaçınmaya kararlıydı. Ebu Hammu Musa kendisini tekrar Benu Davud kabilesinin başına geçmesini istese de bahaneler bularak ailesiyle birlikte İbn Selamenin gözlerden uzak köşkünde 4 yıl geçirdi (Uludağ, 1999). Bu süreçte bir hastalığa yakanlandı ve hükümdar Ebül Abbas'ın af etmesiyle doğduğu şehre Tunus'a döndü. Tunus'ta yaptığı çalışmalarla Kuzey Afrika tarihi hakkında geniş malumat sahibi olmak isteyen Ebul Abbas tarafından korunmaya alındı. Fakat burada da İbn Arafe isimli bir diğer saray görevlisinin kıskandığı kişi oldu. Buradan da gitmeye karar veren İbn Haldun Ebul Abbas'ın yoğun isteklerine rağmen kendisinden izin alarak başka bir şehre gitmek istediğinin belirtti. Ebu Abbas her ne kadar kendisine çıktığı seferde eşlik etmesini istese de İbn Haldun İskenderiye'ye gitmekte olan bir gemiye binerek Hac yapmak adına Mekke'ye gitmek için izin aldı (Sağsöz, 2018). Ebül Abbas kendisine izin verdikten sonra ise fikrini değiştirdi ve o zamanın en önemli ilim merkezlerinden biri olan Mısır'a yerleşmek amacıyla Tunus'tan ayrıldı.

Kırk günlük bir yolculuktan sonra İskenderiye'ye varmıştı. Bir ay sonra ise Kahire'ye geldi. Kendisi gelmeden ünü çoktan Kahire'ye ulaşmıştı. Şehre gelir gelmez hocalık yapması istendi (Akyüz, 2004). Mısır yöneticisi Berkuk ile tanıştırıldı. Uzun süreli araştırma rüyasını burada gerçekleştirdi. Burada kadılık yaptı. Burası kendisine Kuzey Afrika'da olmayan kitaplara ulaşmasını sağladı. Birçok okulda kürsü sahibi oldu ve geliri arttı. Kral Berkuk'un ısrarıyla kadı oldu fakat Mısırlılar onun kadı olmasından memnun olmadı (Dale, 2018) . 1399 yılına kadar Berkuk ile çok defa buluştu. Berkuk kendisinin ilminin farkındaydı. İbn Haldun ailesini Tunus'tan geri getirtmek istedi. Ebul Abbas'ın onayıyla ailesi Mısıra gelirken ailesini getiren yelkenli battı (Sağsöz, 2018). Bu durumdan çok etkilenen İbn Haldun kadılıktan çekilip hacca gitmek için izin istedi. Hac esnasında ve Mekke ziyaretinde İran'dan gelen alimlerle karşılaştı ve bölgeyi de aynı zamanda iyice inceleme şansına sahip oldu. Kahire'ye geri döndüğünde kral Berkuk'a batıdaki şartlar hakkında bilgiler verdi (Uludağ,1999) . 1389 yılında Halep valisi rakip Memlûk hanedanının bir üyesinin liderlik ettiği kral Berkuk'a karşı isyan başlattı . Berkuk tahtını yeniden kazandığından kendisini mahkum eden hukuki bir fetvayı imzaladığı için

İbn Haldun'a kızgındı. Berkuk'un kızgınlığı kısa sürdü tekrar eski konumuna döndü. Yeniden kadılık yaptı. Berkuk ölünce oğlu Ferec tahta çıktı. Timur'un fetihleri Mısır'da karışıklığa neden oldu. 1400 yılında Suriye ve Kudüs'te isyanı bastırmaya yönelik seferlerde bulundu. Bu esnada Suriye kütüphanelerinde bulundu. Ferec gençti ve tecrübesizdi . Ferec isyan dedikodularını işiterek orduyu terk etti ve kaçtı. Şam'ın Timur'a teslim edilmesi gerektiğiyle alakalı delegasyonda yer aldı. Timur'un ordugahında 35 gün kaldı (Uludağ, 2021). Timur'a bölge hakkında bilgilerini aktardı. Daha sonra Mısıra döndü ve son hayatının son 7 yılında kadı olarak çalıştı.

1.1.1 İbn Haldun'un yaşadığı bölgelerin kısa tarihi

Mağrip bölgesi denilince anlaşılan bugün itibariyle Libya, Cezayir, Fas, Moritanya ülkelerinin bulunduğu bölgedir. Tanımı itibariyle Mısır'dan itibaren Atlantik Okyanusa kadar Kuzey Afrika bölgesi diye tanımlanmaktadır. Endülüs ve Sicilya kısmı ise Mısır'ın batı kısmında olması sebebiyle Mağrip bölgesine dahil edilebilmektedir. Mısır'ın doğusunda kalan ülkelerse Maşrik olarak adlandırılmaktadır. Lakin bu bölgelerin tam olarak nerede başlayıp nerede bittiği ise tartışma konusudur. Bu bölgeler ise kendi aralarında Uzak, Orta ve Yakın olmak üzere sırasıyla Mağrib-i Aksâ , Mağrib-i Evsat ve Mağrib-i Ednâ olarak ayrıyeten adlandırılmıştır (Harekat, 2003).

Hiz. Ömer döneminde bölgeye yapılan ilk fetih Amr b. Âs komutansında ilk olarak yakın Mağrip olarak adlandırılan Libya'ya yapıldı. Daha sonra Tunus, Fas fetihleri ile sonuçlandı. İlerleyen dönemlerde ise Tarık b. Ziyad önderliğinde Endülüs'ün fethi gerçekleşti (Atçeken, 2011). Emeviler ve Abbasiler döneminde her ne kadar bu bölgelere hakimiyet sağlanmış valiler gönderilmiş olsa da karışıklar bu bölgede bir türlü son bulmadı. Daha sonraki dönemlerde Bu bölgede çok fazla emirlikler kuruldu. Emeviler ve Abbasilerden sonra Rüstemiler (777-909), İdrisîler (789-985), Ağlebîler (800-909), Fatimîler (909-947) gibi birçok farklı devlet bu bölgede kuruldu (Özkuyumcu, 2008; Rezuk, 2000; Özaydın, 1988; Seyyid, 1995). Bu bölgede toprak bütünlüğünü sağlamakta muktedir olan ilk devlet ise Murabıtlar (1056-1147) oldu (Yiğit, 2020). Çok fazla hakimiyetini devam ettiremeyen Murabıtlardan sonra bölgeyi Muvahhidler (1130-1269) ele geçirdi (Özdemir, 2020). Muvahhidlerin başkenti Marekeşten uzaklığından da yararlanan İfrikiyye halkının desteğini de arkasına alan Hafsiler (1228-1574) Muvahhidlerden ayrıldı. Aynı dönemde bağımsızlık mücadelesi veren Zeyyaniler (1235-

1550) bir diğ er ismiyle Abd ulvadiler ise her ne kadar bağımsızlıklarını kazansalar da s ure  içinde Haf siler'in altında h  k m s urd ler (Merçil, 1988) . İlerleyen dönemlerde ise Muvahhid devletini tamamen ortadan kaldıran Meriniler (1196-1465) olmuştur (Ceran, 2004). Meriniler, Zeyyaniler'den ve Haf siler'den farklı olarak direk olarak Muvahhid devletinin merkezini de içine alacak şekilde Muvahhid devletinin yerine geçmek istemiştir. Meriniler Muvahhidlerin Endülüs bölgesinde Hristiyanlara karşı yaptığı mücadele de onlara yardım etmiştir. Muvahhidler'de çıkan saltanat kavgası ve i  çekişmelerden faydalanarak güçlenen Meriniler büyük kabileleri kendine çekerek gittikçe güçlenmişlerdir. Muvahhidler her ne kadar Meriniler'in saltanat iddiası ilan ettiklerinde g   dengesi bakımından Haf siler'i desteklemişlerse de 1270 yılına gelindiğinde Marekeş'i ele geçirerek Muvahhidlere son vermiştir. Muvahhidlerin devamı olarak kendilerini gören Meriniler Haf siler'den bağımsız olarak hareket etmişlerdir. Bu anlamda bölgede her ne kadar Meriniler, Haf siler ve Zeyyaniler (Abd ulvadiler)    farklı g   iselerde asıl mücadele Meriniler ve Haf siler arasında gerçekleşmiştir. Bu anlamda İbn Haldun'un doğıduğı ve yetiştiğı dönemde İslam devletlerinin bölge içindeki yapısını incelediğimizde Fas bölgesinde Meriniler, Tunus bölgesinde Haf siler, Tilimsan bölgesinde Zeyyaniler (Abd ulvadiler) Endülüs bölgesinde Nasriler (Beni Ahmer) ve, Mısır bölgesinde ise Meml kler hakimdi ( zdemir, 1996; Yiğıt, 2004).

1.1.2 Meriniler

Meriniler'in toplumsal yapısını incelediğimizde en önemli kabilenin Zenate kabilesi olduğunu görürüz. Bunun yanında ise Berberi ve Arap kabileler de bölgede çoklukla bulunur. Bölgede ise Endülüs'ten g   etmiş birçok muhacir ve Hristiyanlar da vardır. Bunun yanında Yahudiler'in etkisi hissedilmektedir. Endülüs tarafından göç eden bu Yahudi gruplar dönemin şartlarına göre Meriniler'de vezirlik görevine dahi gelmişlerdir (Ceran, 2004).

Meriniler'in İbn Haldun'un da yaşadığı dönemde bulunan berberi bir hanedanlıktır. 1196 ile 1465 yılları arasında h  k m s urm şlerdir. Mağrip bölgesine gelmeden önce Sudan bölgesinde yaşamışlardır. Merkezlerini Fas olarak belirlemişlerdir. Bu bölgenin İslamlaşmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Dönemin bir diğ er g  c  olan Abd ulvadiler ile daima bir yarış halinde olsalar da kurulduktan 80 yıl sonra hedeflerini Endülüs'e çevirip Eb  Yûsuf Ya'k b önderliğinde cihat hareketlerini

başlatmışlardır. Özellikle şimdilerde Sevilla olarak bilinen İşbiliye’de kurulduktan kısa bir süre sonra Hristiyanları ağır yenilgilere uğratmışlardır. İbn Haldun’un doğumuna yakın 1331 yılına gelindiğinde ise Ebü’l-Hasan Ali el-Mansûr tahta yeni geçmişti (Yiğit, 2021, s. 163). Mağrip’in üç ana güçlü kolu olan Zeyyaniler (Abdülvadiler), Meriniler ve Hafsiler ise sürekli bir mücadele halindeydiler (Okumuş, 2017). Otoritesini sağlamlaştırmak ve bu ayrılığa bir çözüm yolu bulmak adına yeni hükümdar Ebü’l-Hasan Ali el-Mansûr bölgesel barışı sağlamak adına Hafsiler kralının kızıyla evlendi. Bunun yanında ise kardeşinin kendisine karşı Zeyyaniler ile ittifak kurduğunu öğrendiğinde kardeşini öldürttü. Zeyyanilerin baş şehri Tilimsan’ı kuşattı. Bu esnada ise Endülüs’te Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında geri dönülmez derecede kritik savaşlar yapıyordu. 1333 yılında Katilyalıların elinden Cebelitarık alınırken 1340 tarihine gelindiğinde ise Nasri hükümdar Ebü’l Haccac ile ittifak yapılmasına rağmen Kastilya Kralı XI. Alfonso ve Portekiz Kralı IV. Alfonso’nun ittifakı karşısında Müslümanlar ağır bir yenilgi alıyordu. Bu ise Müslümanlar için geri dönülmez bir nokta oluyor zira Nasri sultanlığı Kastilya, Aragon ve Portekiz kuvvetlerine karşı ilerlemeyi bırakıyor ve geri çekilip savunma hattında mevzileniyor. Bu ağır yenilgiden sonra ise Meriniler adeta Endülüs civarını bırakıp tekrardan Zeyyaniler ve Hafsiler ile mücadeleye girdi (Yiğit, 2021). Mağrip bölgesinin büyük bölümünü ele geçirdi. Artık en azından Meriniler bölgede istikrar sağlayacak güce sahip oldu derken bedeviler kendilerine ait ikta arazilerinin elinden alındıklarını belirtip isyan ederler. Bu ise diğer bir istikrarsızlık dönemine sebep olur. Ebü’l-Hasan Ali’yi güçten düşüp yerine İbn Haldun’u yakından tanıyan Ebû İnân Fâris Merînî geçer. Ebü’l-Hasan Ali her ne kadar Mağrip bölgesindeki karışıklıkları bitirmek ve Mağrip bölgesini tek çatı altında toplamak istese de bir türlü başarılı olamadı. Arap kabileleri ise büyük hükümdar olarak gördükleri Ebü’l-Hasan Ali’nin ölümünden sonra Hafsiler’den Ebü’l-Abbas Ahmed el-Fazl’ın etrafında toplandılar. Bu esnada ise Ebû İnân Fâris Merînî Mütevekkil-Alellah unvanını alır. Otoritesini sağlamlaştırmak için kardeşi Ebû Sâlim ile Muhammed’i Gırnata’ya sürgüne gönderir. Ebu İnan 1352 yılına gelindiğinde İbn Haldun’u yanına katip görevlisi olarak getirtir. Fakat burada sultan ile yaşadığı sıkıntılar sonucunda 2 yıla yakın hapis cezasına çarptırır. İbn Haldun’un hapisten kurtuluşu ise Ebu İnan’ın veziri tarafından boğdurularak öldürülmesi sonucu olur. Ebu İnan’ın ölmesi ise Meriniler’in çöküş devresini başlatır (Ceran, 2004). Bu süreçte Berberi

ve Arap bedevi kavimlerin isyanları düzenin sağlanmasına engel oluyordu. Zeyyaniler ve Hafsiler ise güçlerini yeniden kazanıp devletlerini tekrardan kurmuşlardı.

İbn Haldun ise kendisini hapse attıran Ebu İnan'ın oğlu Ebû Zeyyân I. Muhammed'in tahta çıkmasına karşı çıktı. Ebû Zeyyân I. Muhammed çok kısa süre tahta durabildi. Onun ardından tahta henüz 5 yaşındaki bir diğer Ebu İnan'ın oğlu Ebû Bekir es-Saîd hükümdar oldu. Vezir Hasan b. Ömer el-Fûdûdî ise arka planda gözükmeyen ama devleti yöneten kişi konumundaydı. Devlet büyükleri ve İbn Haldun'un da desteğiyle Gırnata'da sürgüne gönderilmiş Ebu Salim İbrahim'e 1359 yılında biat edildi. Ebu Salim kendisine Müstaîn-Billâh unvanını aldı. Ebu Salim'in tahta çıkmasını zaten daha önceden desteklemiş olan İbn Haldun Ebu Salim'in tahta geçmesiyle üst düzey devlet görevliliğiyle şereflendi. Kendisi adeta Ebu Salim'in sır katibi olmuştu (Sağsöz, 2018, s. 35). Lakin Ebu Salim'in çok fazla tahta duramayacağını anlamıştı zira kendisi güçlü bir yönetici karakterine sahip değildi. Bu sırada tahtan indirilmiş olan V. Muhammed ve ünlü veziri Lisânüddin İbnü'l-Hatip'i 1360 yılında Meriniler'in sarayına geldi. Bu esnada İbnü'l Hatip ile İbn Haldun yakın arkadaş oldular. Zaten daha önceden de V. Muhammed'i tanıyordu. Bunun üzerine kendisine Gırnata'ya gelmesi teklifinde bulunuldu (Uludağ, 2021). Zaten Meriniler'in geleceğini hiç parlak görmeyen İbn Haldun ise bu isteklerini kabul etti. 1361 yılında Ebu Salim'den vezir Ömer b. Abdullah el-Fududi, akli dengesi yerinde olmamasına rağmen sonra Ebü'l-Hasan Ali'nin soyundan aklî dengesi bozuk Ebu Amir TAŞFİN b. Ali el-Müvesves'i başa getirdi. Devleti arkadan arkaya kendi yönetme emeline oldu. Bunun üzerine ülkede isyanlar çıktı ve Ebû Zeyyân II. Muhammed b. Ebû Abdurrahman sultan oldu. Ebu Zeyyan her ne kadar bu vezirlerden kurtulmanın yolunu arasa da vezirler sultanı boğdurtarak öldürdü. Ebu Faris I. Abdülazîz b. Ebü'l-Hasan Ali tahta çıktı ve veziri öldürmeyi başardı. Dış politikayı sağlamlaştırmak adına Nasri ve Aragon hükümdarlarıyla barış anlaşması yaptı. Meriniler güç kazanma yoluna girip Tilimsan üzerine yürüdükten kısa bir süre sonra Fas'a dönerken yolda vefat etti (Yiğit, 2021) . Ülkede tekrar istikrarsızlık göstermeye başladı. Yerine daha çocuk olan Ebû Zeyyân III. Muhammed Saîd b. Abdülaziz geçti. Bu sırada ise güçlenen Nasri Sultanı V. Muhammed Merini halkına bağlı cihat yapmakla görevli şeyhülguzatlık kurumunu kaldırdı (Ceran, 2004). Şeyhülguzatlık müessesesi Kuzey Afrika'nın en güçlü Müslüman devleti Meriniler ile Endülüs'ün en büyük İslam devleti Nasriler arasında Hristiyanlara karşı askeri olarak işbirliği yaptıkları bir yapıydı. Bu ise ilerleyen süreçte

Nasriler'in Endülüste olan varlığını kısalttı. Meriniler'e ait son Cebelitarık şehri ise Nasri sultanlığına geçti ve Meriniler'in Endülüste varlığı sona ermiş oldu. Bu durum Endülüs'ün yavaş yavaş Müslümanların elinden çıktığının göstergesiydi. 1374 yılına gelindiğinde ise Merini toprakları adeta ikiye bölünmüş durumda iki farklı hükümdar tarafından yönetiliyordu (Ceren, 2004). Ebü'l-Abbas II. Ahmed b. I. Ahmed dönemi devleti her ne kadar Gırnata sultanlığının baskısından kurtarsa da öldükten sonra aynı sorunlar tekrar nüksetti. İlerleyen dönemlerde ise güçlenen Hafsiler güçlendi ve Fas'ı hakimiyetleri altına alıp Meriniler'in bağımsızlığını ele geçirdi. Daha sonraki dönemlerde Portekiz kralı baharat yolu ticaretini eline geçirmek adına şimdi bilinen adıyla Ceuta (Sebte) şehrini ele geçirdi. Tahta son geçen Ebû Muhammed II. Abdülhak b. III. Osman döneminde ise vezirlik başka Meriniler'in başka bir kolu olan Vattasiler'e geçti. Bu dönemde akrabalarını yerleştirdiler, iç karışıklıklar başladı ve Portekizliler Tanca şehrini dahi ele geçirdiler. İlerleyen dönemlerde ise Meriniler'in hakimeyi Vattasiler'e geçmiş oldu (Yiğit, 2021, s. 190).

1.1.3 Zeyyaniler (Abdülvadiler)

Berberi bir hanedan olan Zeyyaniler Mağrip bölgesinde 1235-1550 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Asıl bilindik adları ise Abdülvadilerdir. İbn Haldun genellikle Zeyyaniler adıyla kullandığından burada genel bilinenin aksine Zeyyaniler adıyla kullanılacaktır. 1130 ile 1269 yılları arasında hüküm süren bir diğer berberi kavim olan Muvahhidler ile yaptıkları müttefiklik sayesinde güçlendiler (Merçil, 1988). Lakin daha sonraları Berberi hanedanlıklarda çokça görüldüğü üzere Muvahhidlerin zayıflamasıyla isyanlar başladı ve Zeyyaniler devleti kuruldu. Bu durum ise Muvahhidler hükümdarı Abdülvahid Reşid tarafından kabul edildi. Aslında Zeyyaniler ile Meriniler'in çekişmesi çok eskiye dayanıyordu. Merinilerden sonra Zeyyaniler'de de ayrı bir devlet kurması ise bu rekabeti giderek arttırdı. Bu rekabetin boyutu öyle bir düzeydeydi ki Zeyyani hükümdarı Yağmurasan Merinilere üstünlük kurmak amacıyla Gırnata Sultanı Muhammed Galib'in yanında Hristiyan Kastilya kralı X. Alfonso ile üçlü bir anlaşma yapmaktan geri durmadı (Merçil, 1988). Zeyyaniler dış politikalarını Meriniler'in kendilerinde daha güçlü olduğunu bildiklerinden devletin Meriniler tarafına değil Hafsiler tarafına genişlemesinin daha uygun olduğunu düşündüler. Bu anlamda hükümdarlar devlet önemine bu konunun önemine dair çocuklarına tavsiyede bulundular.

Merkezlerini Tilimsan olarak belirlediler (Uludağ, 2021). Merini hükümdarı Ebû Ya'kûb el-Mansûr tarafından 8 yıl kuşatıldı. Bundan bir sonuç alamayan diğer bir Merini hükümdarı olan Ebü'l-Hasan'ın ise daha etkili olan 2 yıllık kuşatmasının ardından Zeyyaniler'in merkezi Tilimsan'ı ele geçirdi. Zeyyaniler her ne kadar dönem dönem bağımsızlıklarını kazanmak isteselerde 1337- 1348, 1352-1359 yılları arasında Meriniler'in kontrolünde yaşadılar. En güçlü sayılabilecek dönemlerini ise İbn Haldun'un da bir süre yanında bulunduğu II.Ebu Hammu Musa döneminde yaşadılar (Yiğit, 2021, s. 302). Bu dönemde ise Meriniler tarafına değil Hafsiler tarafına genişlemeye çalıştılar. 1366 yılında ise Hafsiler'in Bicaye tarafına yaptıkları seferde mağlup oldular. Her ne kadar 15. Yüzyıla kadar bölgede bulundularsa da Hafsiler hükümdarları Ebu Faris Abdülaziz el-Mütevekkil ile Ebû Ömer Osman başarılı seferleri sonucu hükümdar olarak Hafsiler'in istediği hükümdarı başa geçirdiler. Devam eden süreçte ise bir türlü bağımsızlıklarını elde edememeleri, iç kavgalar ve sürekli dışarıdan daha güçlü devletlerin müdahaleleri neticesinde İspanyollara tabi olmak zorunda kaldılar. En sonunda ise Hızır reis Barbaros Hayrettin Paşa'nın etkisiyle bölgeye Osmanlı hakim olmuş Zeyyaniler'e son vermiştir (Merçil, 1988).

1.1.4 Hafsiler

Hanedanın adı kurucusu olan Ebu Hafs el-Hintati'den gelmektedir. Bölgede 1228-1574 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir (Yiğit, 2021) . Muvahhidler döneminde bizzat Endülüs seferinde ordu kumandanlığında bulundu. Masmude kabilesinin İslam'ı kabul etmesinde önemli hizmetleri oldu. Bunun yanında Ebu Hafs'ın oğulları da Muvahhidler döneminde Mağrip bölgesinde önemli işlerde bulundular. Hintati oğullarından Ebu Muhammed Abdülvahid'in 15 yıl kadar süren mücadelesi Hafsiler adına kurulacak olacak yeni bir devletin önünü açtı. Bu dönemde Murabıtlar devletini tekrar kurmak isteyen Ganiye kabilesinin önderi Yahya ile uğraştı ve başarılı bir şekilde bu durumu engelledi. Abdülvahid'in ölümünün ardından Muvahhid hükümdarı Ebu Yakub Müstansır'ın politikaları Hafsiler ile Muvahhidlerin aralarını açtı. İlerleyen süreçlerde ise I. Ebu Zekeriyya Yahya Muvahhidler'le ilişkisini kesti ve Cezayir bölgesinde bulunan Kosantine ve Bicaye'yi ele geçirdi. Böylelikle Hafsiler bağımsızlığını elde etmiş oldu (Rezuk, 1997) . Bu dönemlerde Muvahhidler Hristiyanlar'a karşı gittikçe güçten düşüncü Müslümanlar Hafsiler'e yöneldi. Ebu Zekeriyya Yahya Ganiye'yi bertaraf edip

Murabıtlar devletinin kurulmasının tamamen önüne geçmesinin yanında Tilimsan'ı da ele geçirerek 1240 yılında Zeyyanileri'de kendisine tabi kıldı. Böylelikle Nasriler ve Meriniler Hafsiler'in gücünü artık inkar edemez hale geldiler. Babasının ölümünün ardından yerine geçen oğlu I. Muhammed el-Müstansır Hafsiler'e İbn Haldun'un da kabulüyle döneminin en şaşalı yılları yaşattı. Bağdat'ın Moğollar tarafından fethedilmesi edilmesinin üzerine Abbasi halifesinden varisi olduğunu bildiren beyanı aldı. Emirül'l Mü'minin unvanını da alması kendisini bu bölgenin karışık siyasi atmosferinde öne çıkardı. Kartaca'yı ele geçirdi ve bölgedeki Müslümanları Hristiyan zulmünden kurtardı. Bu dönemde Hafsiler merkezine göç eden Müslümanlar bölgenin gelişmesinde önemli rol oynadılar (Mahdi, 2022).

İbn Haldun'a yakın dönemlere gelindiğinde ise bölgede adeta Meriniler'in rüzgarı esiyordu. 1325 yılında Meriniler yardımıyla Beni Süleym ve Küub kabilelerinin isyanını dindiren Hafsiler, 1329 yılına gelindiğinde ise Zeyyaniler hükümdarı Ebu Taşfin'in Tunus'u ele geçirmesiyle Merini sultanıyla ittifak yapmak zorunda kalmıştı. 1347 yılına gelindiğinde ise Hafsiler'in güçsüzlüğünden ve bölgenin karışık siyasi atmosferinden yararlanan Merini hükümdarı Ebu'l Hasan Hafsiler'in başkenti olan Tunus'u ele geçirdi. Her ne kadar bir dönem tekrar bağımsızlıklarını kazansalar da Merini sultanı Ebu İnan Hafsi topraklarının neredeyse tamamını 1357 yılında kazanmış oldu. Bu durum Hafsiler'in üçe bölünmesine neden oldu. Bu üç emirlik Bicaye, Tunus ve Kosantine olarak en önemli şehirlerde varlık gösterdi. Hafsiler'in tekrar güç birleşmesi ise ancak 1370 yılında Kosantine emiri I. Ebü'l-Abbās Ahmed el-Müstansır ile mümkün oldu (Yiğit, 2021, s. 266). İsyancıları azalttı Haçlılar'ı mağlup etti. Burada tam 24 yıl hükümdarlık görevini sürdürdü. Yerine geçen oğlu Ebu Faris Abdülaziz el-Mütevekkil ise aldığı mirası güçlü bir şekilde devam ettirdi ve o da 40 yıl hükümdarlığını sürdürdü. Yıkılışının sonuna doğru Tunus'da İspanyol işgaline son veren Osmanlı Tunus'a Osmanlı devletine bağlı bir eyalet statüsü vermesiyle Hafsiler'in bölgedeki etkinliği son buldu (Rezuk, 1997).

1.1.5 Nasriler

Nasriler 1238 ile 1492 yılları arasında Endülüs topraklarında varlığını devam ettirmiştir. Diğer bir adı ise Gırnata Emirliği olarak bilinmektedir. Muvahhidler'in güç kaybetmesiyle güçlenen bazı emirlikler Endülüs bölgesinde etkili olmuştur. Bu merkezi

boşluktan yararlanan I. Muhammed el-Galib Billâh ise 1238 yılına gelindiğinde Nasriler hanedanlığını bir diğer adıyla ise merkezi Gırnata olması sebebiyle Gırnata Emirliğini kurdu (Yiğit, 2021, s. 31). I. Muhammed en büyük başarısı ise Endülüs bölgesinde bulunan önemli şehirleri Endülüs'ün Güneydoğusunda birleştirmesi olmuştur. Lakin bölgede süre gelen Endülüs'ü Müslümanların elinden kurtarma projesi olan “reconquista” hareketi bu bölgede Müslümanlara büyük zorluklar çıkarmıştır. Buna karşı ise ilerleyen süreçte Meriniler ile Nasriler bir ittifak kurdu. Bu ittifak sayesinde gönüllü askerler Endülüs bölgesine gelmesi Müslümanların elini güçlendiren bir hamle oldu. Lakin Nasriler bu ittifakla birlikte zaman zaman Meriniler'in güçlenip kendi yerleri almasından da zaman zaman korkuyorlardı. Bunun bir sonucu olarak Nasriler Hristiyan krallıklarıyla da ittifak yaptığı görülmüştür. 1321 yılına gelindiğinde ise Aragon kralıyla bir ticaret anlaşması imzalanır bu anlaşma limanları daha aktif kullanma askeri yardımlaşmaya ve bir nevi ticaret serbestliğini sağlar. Bu anlaşmanın en önemli kısmı ise isteyen Aragon krallığında kalmış Müslümanların Gırnata topraklarına göç etmesini sağlayan anlaşma olmuştur. 1329 yılına gelindiğinde bir diğer önemli gelişme ise XI. Alfonso'nun organize ettiği haçlı seferlerine karşı Nasriler ve Meriniler'in tekrar ittifak halinde olup Cebelitarık'ın Hristiyan hakimiyetinden kurutulmasına karşılık Meriniler'e Ceziretülhadra bölgesini teklif etmiş olmasıdır. Bu ittifak ile XI. Alfonso'nun elinden Cebelitarık kurtarılmıştır (Özdemir, 1996). Bu ittifakı organize eden IV. Muhammed ise kısa süre sonra bir suikast ile öldürüldü. Daha sonra I. Yusuf el-Müeyyed-Billâh Ebü'l-Haccac 1333 yılında Gırnata sultanı olarak göreve geldi. Kendisi 21 yıl hüküm sürdü. 1344 yılına gelindiğinde ise Ebü'l-Haccac Aragon krallığıyla barış anlaşması yapmaya mecbur olmuştur. Bu tarihten sonra artık duraklama dönemi diyebileceğimiz dönem başlamıştır zira Nasriler bu tarihten itibaren savunma tarafında kalmışlardır. Ebü'l-Haccac'dan sonra oğlu V. Muhammed el-Gani Billah hükümdar olmuştur. Bu dönemde Hristiyanlarla olan ilişkiler iyi bir şekilde devam ettirilmeye çalışılmış Nasriler Aragon krallığına vergi ödemeye devam etmişlerdir. 1359 yılına gelindiğinde iktidarı II. İsmail'e kaptırdı. Bu durumda V. Muhammed kaçmak zorunda kaldı ve Merini Sultanı Ebu Salim'e sığındı. Bu dönem İbn Haldun açısından bir kırılma dönemi olmuş zira o dönemde Merini sultanı Ebu Salim'in hizmetinde bulunan İbn Haldun ile V. Muhammed tanışmış, yakınlık kurmuşlardır (Mahdi, 2022). 1360 yılında VI. Muhammed el-Galib-Billah II. İsmail'den tahtı eline aldı daha sonra ise V. Muhammed tahtı ele geçirdi. İktidarı

ele geçirdikten sonra İbn Haldun'dan ailesiyle birlikte Gırnata'ya gelmesini istedi ve öyle de oldu. İbn Haldun'un fikirlerinden yararlandı. V.Muhammed 31 yıl iktidarda kaldı. Bu süreçte İbn Haldun'u önemli anlaşmalar imzalamak için görevlendirdi. İbn Haldun Kastilya kralı I.Pedro ile görüştü ve I.Pedro kendisine Sevilla'da atalarının topraklarında kalması teklifinde bulundu. İbn Haldun ise bu teklifi reddetti (Uludağ, 2021). İlerleyen süreçte V.Muhammed 31 yıl gibi uzun bir süre iktidarda kaldı ve bu süreçte ilk başta Aragon kralıyla iyi ilişkiler kurdu daha sonra ise Merini hükümdarı Ebû Faris I. Abdülaziz'in de yardımıyla Aragon krallığının elinden Ceziretülhadra'yı 25 yıl sonra kurtardı (Yiğit, 2021, s. 47). Endülüs'te Meriniler'in hakimiyetine ise son verdi. Lakin gönüllü olarak cihat yapmaya hazır Meriniler'in şeyhülguzatlık müessesini kaldırması ilerde Nasriler'in güçten düşmesine sebep olacaktı. V. Muhammed'in vefatından sonra ise uzun bir süre Nasriler'de istikrar sağlanamadı. 1462 yılına gelindiğinde Cebelitarık Hristiyanların eline geçti ve Kuzey Afrika ile olan bağlantı kesildi. Daha sonra tekrar Müslümanlar tarafından ele geçirilse de Hristiyanlara ağır vergiler ödenmek zorunda kalındı. 1469 yılında bir diğer önemli gelişme ise Kastilya Kraliçesi Isabella ve Aragon Kralı Ferdinand'ın evlenmesi oldu. Bu durum Hristiyanların güçlerine güç kattı. Aldıkları vergileri arttırmak isteyince Gırnata Krallığı bunu reddetti ve Nasriler'e genel bir savaş ilan edildi. 1490 yılına gelindiğinde ise Gırnata hariç tüm şehirler Hristiyanların eline geçmişti. Gırnata'yı kendilerine teslim etmesini isteyen Hristiyanların teklifi reddedildi ve direniş başladı. Uzun süren direniş erzak sıkıntısı ve salgın hastalara yol açtı. Nasriler her ne kadar Osmanlı'dan yardım istese de o zamanda meydana gelen Cem Sultan olayı ve yeterli deniz gücünün olmaması bu yardımın gelmesini engelledi. Daha fazla dayanamayan Nasriler ise anlaşma yaparak halkın canına, malına, dinine dokunulmaması şart ile şehri 1492 yılında tamamen teslim etti. 800 yıllık Müslüman hakimiyeti bitmiş oldu. Aradan geçen 7 yıl içinde ise Hristiyanlar misyonerlik faaliyetleri yapmaya ve cebren Müslümanları Hristiyanlaştırmaya çalıştı (Şeyban, 2022).

1.1.6 Aragon Krallığı

Tarihine bakacak olursak Aragon krallığı 1035 ile 1833 yılları hakimiyetini sürdürmüştür. Aragon ismi kimilerine göre bir vadinin ismi kimilerine göre ise bir dağ ismi olarak meşhur olmuştur. Siyasi olarak ise Sancho'nun oğlu Garcia'nın ülkesi olarak bölgenin isimlendirildiği belirtilir. Müslümanların 711 yılında Aeagon bölgesini

fethetmesiyle kuzeye çekilmek zorunda kalan Aragonlular bölge halkıyla yapılan anlaşma ile küçük bir devlet kurmuşlardır. 1035 yılına gelindiğinde ise III. Sancho tarafından bağımsız bir krallık olarak kurulmasıyla asıl mahiyetini aldı (Güngör, 2018). Haçlı fikriyatı ile hareket eden bu krallık Müslümanlarla sık sık savaşlar yaptı. 1125 yılında Gırnata ve İsbiliye'yi ele geçirmesiyle Muvahhidler'in kurucusu olan Abdülmü'min b. Ali el-Kûmî tarafından cihat hareketleri başladı. 1212 yılında ise Muhammed en-Nâsır-Lidinillah müttefik olmuş olan haçlı ordularını ağır yenilgilere uğrattı. 1238 yılına gelindiğinde ise birlik içinde hareket eden Kastilya ve Aragon Krallıkları önemli bölgeleri tekrar ele geçirdiler (Özaydın, 1991). Hafsiler'in sultanı olan Ömer el-Hafsi'nin 1285 yılında Aragon Kralı III. Pedro ile imzaladığı anlaşma ile Hristiyanlara birçok alanda imtiyazlar sağlandı ve Aragonlulara vergi vermeye başlandı. Bununla birlikte zaman içinde Hafsiler'in iç işlerinde de Aragon Krallığı söz sahibi olmaya başladı. 1299 yılında Nasirler Kastilya ve Aragon krallıklarıyla barış anlaşması imzaladı. Birlik olarak Hristiyanlara karşı savaşmak isteyen Hafsiler ve Zeyyaniler ise bir türlü başarı sağlayamadılar. Her ne kadar Nasri hükümdarı I. Yusuf el-Müeyyed-Billah Ebü'l-Haccac tekrardan Endülüs'ü fethetmek için çabalasa da Aragon Kastilya krallıklarının yanına eklenen Portekiz ordularına 1340 yılında mağlup oldu (Yiğit, 2021). Bu savaştan sonra savunma haline geçti ve tekrardan Endülüs'ü ele geçirmek adına umutlarını yitirdi. 1391 yılında Aragon ve Kastilya krallıkları Yahudi katliamlarına başladı fakat bölgede bulunan Müslümanlara o dönemde halen güçlü olmaları hasebiyle dokunamadılar. Asıl büyük hamle ise bölgedeki papazların bir tek güç halinde Hristiyan birliği oluşturmak istemesi fikriyle geldi. 1479 yılında ile Kastilya Kraliçesi İsabella ile Aragon Kralı Ferdinand evlenmesi Müslümanlar adına sonun başlangıcı oldu. Aynı dönemde Nasirler'in iç karışıklılarından da yararlanan Hristiyanlar 1492 yılında Gırnata'yı tamamen teslim aldılar. Bölgede güçlü bir İslam devleti olmayınca halk çok zor durumlara maruz kaldı (Şeyban, 2022). Bir kısmı göç etmek zorunda kalarak diğer İslam ülkelerine sığındı. Her ne kadar Müslümanların inançlarına dokunmayacağına dair söz vererek emanname verseler de sözünde durmayan Hristiyanlar bölgedeki Müslümanlara büyük zulümler ettiler. Büyük organizasyonlar yaparak İslami eserlere zarar verirken işkencelerle Müslümanlar Hristiyan yapılmaya çalışılmıştır. Hristiyanlığı kabul etmeyenlerin öldürüldüğü bir dönem yaşadılar. 1505'dan yılından başlayarak bölgede zulme uğrayan Yahudi ve Müslümanlar Osmanlı devletine deniz

yoluyla getirilmiş. 1526 yılında Aragon kralının çıkardığı bir ferman ile ya İslam'dan dönmeleri veya bölgeyi terk etmeleri gerektiği söylenmiştir. 1609 yılında ise Kral II. Philip Müslümanların artık tamamen sınır dışı edilmelerini istemiştir (Şeyban, 2021).

1.1.7 Memlükler

Memlükler Mısır başta olmak üzere Suriye ve Hicaz bölgelerinde hüküm döneme damga vurmuş bir Türk devletidir. Eyyübler'in yıkılmasıyla bölgede hakim güç olmuşlardır (Güngör, 2018). Her ne kadar 1250 ile 1517 yılları arasında hüküm sürseler de Memlükler dönemini iki farklı döneme ayırmak gerekmektedir. Türk kökenli emirler tarafından kurulan Memlükler 1250-1382 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir ve bu dönem birinci Memlükler (Kölemenler) veya Bahri Memlükleri adıyla anılmıştır. İkinci Memlükler dönemi Burci Memlükleri adıyla 1382- 1517 yılları arasında Çerkez kökenli bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür (Yiğit, 2004). Bölgede etkinlikleri ise 1517 yılına kadar Osmanlı hakimiyetine girene kadar devam ettirmişlerdir. İbn Haldun'un Mısır'a geldiği dönem ise ikinci Memlükler dönemine denk gelmektedir.

İkinci dönemin en önemli komutanlarından olan Sultan Berkuk Çerkez asıllı olup devlet kademesinde yavaş yavaş yükselmiştir. Öncelikle Tablhane emirliğine yükselen Berkuk el-Melikü'l-Mansur döneminde yüzler emirliğine getirilir. İlerleyen dönemlerde Çerkezler içinde öne çıkan Berkuk daha sonra İstabl vazifesine getirildi. İlerleyen zamanlarda gittikçe makam atlayan Berkuk Emirahurluk vazifesine daha sonra Seyfû'd-dünyâ ve'd-dîn unvanına sahip oldu (Tekindağ, 1992). Muhafız birliklerinin komutanlığına kadar yükselen Berkuk Türk Zeynüddin Berke ile rekabete girdi. Berke ile girdiği mücadeleyi kazanan Berkuk Mısır'da bulunan Türk ağırlıklı hakimiyete son verdi. İlk başta sultan olmak için girişimlere başladıysa da başarılı olmadı. Fakat akıllı bir planla henüz küçük yaşta olan el-Melikü's-Salih Zeyneddin II. Hacci 'nin sultan olmasına çalıştı. Daha sonra ise küçük yaşta olduğundan dolayı yetersizliği ileri sürerek güçlü bir sultana ihtiyaç olduğunu belirtti. Böylelikle Berkuk kendisini sultan ilan ettirdi ve el-Melikü'z-Zâhir unvanına sahip oldu. İlerleyen dönemlerde gelen Türk asıllı kişilerden gelen isyanları bastıramadı ve saltanatını kaybetti. Daha sonra Yeltaş ve Mintaş rekabeti tekrardan canlandı ve Mintaş kumandasında Memluk ordusunu Şam civarında yenince tekrardan Kahire'de saltanatını ilan etti (Acar & Kılıç, 2020). Tahtını kaybettiği dönemde kendisini mahkum edecek olacak bir fetvaya imza atan İbn Haldun ile araları açıldı

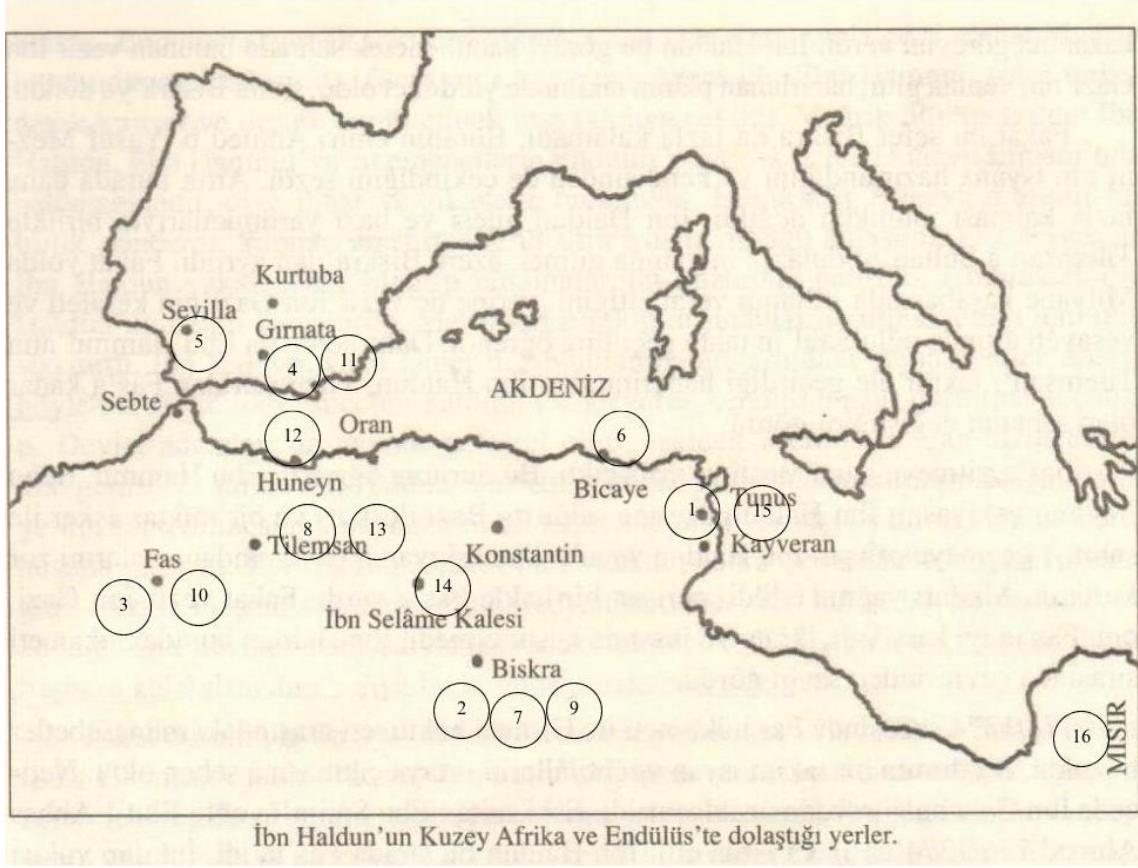
(Kosei, 2013). Daha sonra araları düzeldi ve İbn Haldun kadılık görevine tekrar döndü. Mitaşlılar ile tahta geçen Berkuk bu seferde onlarla savaştı ve asayiş bölgede temin etti (Ayaz, 2013). Osmanlı padişahlarıyla iyi ilişkiler içinde oldu. I. Murad ve Yıldırım Bayezid ile birlikte çalıştı. Timur'a karşı Osmanlı ile ittifak halinde kaldı. Timur'dan korkmadı ve kendisine karşı yapılan suikastlerden kurtulsa da 1399 yılında hastalanarak vefat etti. Kendisi güçlü ve daima ihtiyatlı hareket eden cesur bir yönetici olarak anıldı. Türkçe'yi resmi dil yaparak birçok eserin Türkçe'ye tercümesi yapılmasını sağladı (Tekindağ, 1992). Berkuk ölüm döşeginde dönemin önemli kişilerinde halife el-Mütevekkil- Alellah Ebu Abdullah Mısır başkadısı Sadreddin el-Menâvî eş-Şâfiî, İbn Haldun, Cemâleddin Yûsuf el-Hanefî gibi önemli yöneticilerden söz aldı ve oğlu Ferec'e kendisinden sonra biat edilmesi yönünde bir vasiyetname yazdı. Kendisinden sonra bu vasiyeti yerine getirildi ve 1399 yılında Ferec Melikü'n-Nâsır unvanını alarak tahta geçti (Çubukçu, 1995). Ferec tahta çıkınca emirlik mücadelesi tekrardan şiddetledi. Yıldırım Bayezid'in Timur'a karşı ittifak yapma çağrısını reddetti. Bu sırada Timur Suriye'ye giriş yaptı. İlk başta Halep'i fethetti. Şam seferine çıkan Timur'u bir müddet durdursa da Şam'ı da elde tutamadı ve Kahire'ye dönmek zorunda kaldı. Timur akrabası Atalmış'ın ısrarla kendisine teslim edilmesini istedi. İlk başta bu teklifi kabul etmeyen Ferec ise daha sonra kabul etmek zorunda kaldı (Cengiz, 2020). 1401 yılında Timur Şam'dan ayrıldı bunun üzerine Ferec emirleriyle arasında sorun yaşadı ve kendisine suikast düzenleneceği korkusuyla saltanattan ayrıldı. Yerine kardeşi Abdülazîz geçse de kısa süre sonra Ferec tekrar tahta çıkartıldı. Bu süre zarfında Timur ölmüştü. Ferec tekrar Suriye'ye seferler düzenlese de başarılı olamadı Ferec' in başarılı olmayan yönetimi sebebiyle Suriye ve Mısır çok fazla yara aldı. Bu esnada İbn Haldun Timurla görüştü onun yanında belli bir süre kaldı. Memlûkler Moğol fetihlerinden diğer İslam ülkeler kadar etkilenmedi. "İlerleyen süreçte ise Memlûklüler Devleti İslam Halifeliğinin de manevi koruyucusu rolünü üstlenmiş oldular" (Yazıcı, 2016, s.109).

1.1.8 Timurlular

Timur 14. yüzyıl tarihine damga vurmuş Türk komutanlardan biridir. Bulunduğu bölgede ise karışıklıkların ardı arkası kesilmiyordu. Timur ise Maverâünnehir bölgesindeki Çağatay Hanlığı ve Moğollar arasında net bir taraf asla olmadı savaşların gidişatına zaman zaman iki tarafı da destekledi. Bölgede bulunan kabilelerle de iyi

ilişkiler kurarak 1370 yılında tahta oturdu. Başkentini Semerkant olarak belirledi (Aka, 2012). O dönemde Türk yoğunluğunun fazla olduğu İran bölgesi ise dağınık bir haldeydi. Timur'un da ilk hedefi bu bölge oldu. Daha sonra ise hedefine Bağdat'ı koydu. Anadolu'da ise tam olarak bir hakimiyetten söz edilemiyordu. Anadolu'da bir tarafta Osmanlılar, Karamanoğulları mücadele ederken Sivas'da Eretnaoğulları, Doğu Anadolu bölgesinde Karakoyunlular, Maraş bölgesinde Dulkadiroğulları bulunurken Akkoyunlular ise henüz kuruluş aşamasındaydı (Merçil, 1991). Anadolu'da bulunan bu iç çekişmeler onların gücünü azaltırken hem Anadolu'da hem Suriye bölgesindeki Memlükler ise bölgenin diğerlerine nazaran en istikrarlı ve güçlü devleti gözüküyordu. 1393 yılında Timur Bağdat bölgesine sefere çıktı. Bu durum Eratnaoğulları, Osmanlı ve Memlükler'i bir ittifak yapmaya itti. Timur Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Musul ve Diyarbakır'ı ele geçirdi. Bu sırada Memlükler'in Timur'un elçilerini öldürmesiyle yönünün değiştirip Suriye'ye doğru sefere çıktı. Osmanlı'da Yıldırım Bayezid, Memlükler'de Sultan Berkuk , Eratnaoğulların'da Kadı Burhaneddin ve Altınorda hanedanlığında Toktamış bir ittifak haline geldiler (Cengiz, 2020). Timur ise bu ittifakı bozmak üzere Altınorda hanedanlığını dağıttı. Daha sonra Hindistan'a seferler düzenledi ve bu bölgede bazı yerleri ele geçirmesiyle gücüne güç kattı ve zenginleşti. Timur'un çok da anlaşılmamış şekilde Anadolu'yu bırakıp Hindistan'a yönelmesi geçmişte kurulan ittifakı zayıflattı. 1399 yılına gelindiğinde ise Yıldırım Bayezid Karamanoğullarının merkezi Konya'yı ele geçirmiş Kadı Burhaneddin'in öldürülmesiyle de Sivas'ı kendi topraklarına katmıştı (Aka, 2012). Bu durum her ne kadar Anadolu'nun tek bir güç elinde toplanmasını gösteriyorsa da Anadolu'da birçok kişi bu durumdan hoşnut değildi. Memlükler'in güçlü sultanı Berkuk'un ise bu dönemde ölmesi ve yerine genç yaşta oğlu Ferec'in geçmesi ise Timur'un önünü açtı. Timur ise yedi yıllık sefer olarak adlandırılan batı seferlerine başladı. Daha sonra Memlükler'e yöneldi ve Suriye, Şam, Halep'i ele geçirdi. Bu esnada İbn Haldun ile görüştü onun ilminden ve fikirlerinden yararlanmak istedi (Uludağ, 2021). Timur döneminde başarılarının yazılması için Nizameddin Şamî ve Şerefeddin Ali Yezdi gibi kişilere Zafername'ler yazdırdı bunun yanında kendisine dair Farsça ve Türkçe günlükler tutturdu. Bazı sanatkarları ise Semerkant'a götürdü. Daha sonra Timur yönünü tekrardan Osmanlı'ya çevirdi ve Ankara'yı kuşattı. Timur bu savaşı kazandı ve Anadolu beylikleri de Timur'un tarafına geçtiler ve eski yurtlarına dönmek istediler. Bu durum Anadolu'da büyük bir krize yol açtı ve beylikler tekrar kuruldu. Türk

siyasi birliği bozuldu. Anadolu'da ise fetret devri başladı (Halaçoğlu, 1991). Asıl olarak Çin seferine çıkmayı isteyen Timur arkasında güçlü bir devlet bırakmak istemedi. Bu gayesine de ulaştı fakat hedefini Çin'e yönelttiği esnada hastalandı ve vefat etti (Aka, 2012).

Şekil 1.1: İbn Haldun'un Kuzey Afrika ve Endülüs'te Dolaştığı Yerler (Uludağ, 2018, s. 38)

Bu harita vesilesiyle İbn Haldun'un hayat serüveni daha anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır. Doğumundan vefatına kadarki süreçte temel olarak hangi bölgelere neden gittiğini anlamak açısından bu harita önemlidir. Numaralandırma sırası İbn Haldun'un temel olarak seyahat ettiği yerlerin sıralamasıdır. Süleyman Uludağ (2018, s. 38) tarafından Mukaddime kitabına koyulmuş bu harita hayat serüveni baz alınarak numaralandırılmıştır.

1- 1332 senesinde Tunus'ta dünyaya gelmiştir.

2- 1352 senesinde bölgede çıkan savaştan kaçmaya çalışan İbn Haldun Biskra bölgesine geldi.

3- Sultan Ebu İnan Fas bölgesinin İbn Haldun'un ilminden istifade etmesi için yanına aldı. Daha sonraki süreçte Ebu İnan kendisine İbn Haldun tarafından komplo yapılacağını düşündü. Bu nedenle İbn Haldun 2 sene hapiste kaldı. Ebu İnan ölünce özgürlüğüne kavuştu. Ebu Salim ile yakın ilişkiler kurdu. Daha sonra vezirlerle sorun yaşadığı için bölgeyi terk etmek zorunda kaldı

4- Gırnata (Granada) bölgesine geçer. Sultan V. Muhammed ve İbnü'l Hatip ile yakın arkadaş oldu. Burada iki seneden fazla kaldı.

5- Sevilla (İşbiliye) bölgesinde Kastilya Kralı Pedro ile görüşmesi için V. Muhammed tarafından görevlendirildi. Kral Pedro İbn Haldun'a yanında kalması teklifinde bulundu fakat İbn Haldun kabul etmedi.

6- İbnü'l Hatip ile arası açılınca Endülüs bölgesinden gitmeye karar verdi. Ebu Muhammed Hafsi kendisine haciplik makamını teklif etmesiyle Bicaye bölgesine geçti.

7- Ebu Abbas Bicaye bölgesini ele geçirmesiyle İbn Haldun yeniden Biskra bölgesine geçmek zorunda kaldı.

8- Sultan Abdulaziz Tilemsan'ı ele geçirdi İbn Haldun'u yanına çağırarak buradaki bedevi aşiretleri kendi yanına çekmesini istedi fakat başarılı olamadı.

9- Tekrar Biskra'ya dönmek zorunda kaldı. Bu bölgede isyan hareketlerinin olacağından şüphelendi ve Fas bölgesine geçmek zorunda kaldı.

10- Fas bölgesinde de istikrarsızlık sürüyordu. Ebu Salim'in oğlu Ebu Abbas 1374 yılında Fas'ı işgal edince bu bölgeden de ayrılması gerekti.

11- Gırnata (Granada) bölgesine tekrar geldi. Burada ise Fas yetkilileri İbn Haldun'un kendisinin teslim edilmesini istediler. Nasri hükümdarı her ne kadar teslim etmese de Endülüs bölgesinden çıkmak zorunda kaldı.

12- Huneyn bölgesine gelmek zorunda kalan İbn Haldun ne yapacağını bilmiyordu. Ebu Hammu'dan af diledi ve bu sayede Tilemsan bölgesine gelebildi.

13- Tilemsan'a geldiğinde artık kendisine ilme vermek istiyordu. Tilemsan bölgesinde ise siyasi olaylardan uzak durmak adeta imkansızdı. Ebu Hammu'dan bir kez daha izin alıp ilmi faaliyetlerde bulunmak adına İbn Selame kalesine geldi.

14- İbn Selame kalesine geldiğinde 45 yaşında idi. Burada siyasi entrikalardan uzak bir şekilde dört sene geçirdi. Burada artık yaşadıklarının da yardımıyla devlet teorisi başta olmak üzere Mukaddime kitabının esasını oluşturdu.

15- İbn Selame kalesinde yeterli miktarda kitaba erişimi yoktu. Bu yüzden tekrardan Tunus bölgesine gitmeye karar verdi. Bu bölgede talebeler yetiştirdi ve dersler verdi. Bu bölgeye geldiğinde ise siyasi faaliyetler içine çekilmeye çalışıldı. Bunu istemeyen İbn Haldun ise çareyi Mısır'a gelmekte buldu.

16- 1382 yılında Mısır'a geldi. İlk başta İskenderiye limanına geldi. Kısa süre sonra Kahire'ye geçti. Burada dersler vermeye başladı. Maliki kadılığı yaptı. Bir süre sonra Hac vazifesini yapmak üzere yola koyuldu. Daha sonra tekrardan Kahire'ye döndü. Timur'un Şam bölgesine yaptığı fetihleri haber alarak onunla görüştü. Timur burada İbn Haldun'un ilmi faaliyetlerinden istifade etti. Timur'dan izin alarak tekrardan Kahire'ye döndü. Mısır bölgesinde daha sakin bir hayat yaşayan İbn Haldun buranın kütüphanelerinden yararlandı. Mukaddime kitabını tekrar gözden geçirdi. 1406 yılına gelindiğinde ise 74 yaşında vefat etti.

1.2 İBN HALDUN'UN DEVLET TEORİSİ

Bu bölümde İbn Haldun'un Mukaddime kitabında ele aldığı devlet teorisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu inceleme yapılırken daha kolay anlaşılması adına devlet teorisi sekiz ana başlık olmak üzere incelenmiştir. Bu başlıklar Devletin Tavırları, Devletin Ömrü, Devlet Hallerinin İnsana Etkileri, Devlet Gücünü Etkileyen Birtakım Olaylar (Arkadaşlar, Vezirler, Eserler), Bedeviyet, Asabiyet, Refah ve Mülk, Taklit olarak belirlenmiştir. Bu tasnif yapılırken İbn Haldun'un Mukaddime 'sinde sıkça vurguladığı kavramlar esas alınmıştır. Bu kavramların ise devlet teorisi adı altında nasıl şekillendiği bir diğer üzerinde durulan husus olmuştur.

1.2.1 Devletin tavırları

Devletin geçirdiği farklı farklı evreler vardır. Her bir evrede veyahut tavırda farklı kişilikleri vardır . Her tavrın kendine müşahhas bir özelliği vardır ki yekdiğerine benzemez. Devletin tavırları ise beş tanedir. Bu tavırlar sırasıyla zafer (galibiyet, istila) dönemi, İstibdat (İnfirad) dönemi, Dinlenme (Rahatlık) dönemi, Kanaat (Barış) dönemi, İsrar dönemi olarak bilinmektedir (Hassan, 1998).

Birinci tavır: Devlet gücünü kavminden alır. Diğer kavimlere galebe çalmaya çalışır. Hanedanlık gücü nispetinde kendisini savunan kavimlere galebe çalma yoluna gider. Mülkü elde etmeye çalışır. Bu tavır esnasında aynı zamanda vergisini toplar, bölgesini diğer kavimlere karşı korur, devletin yöneticisi ise kavmi tarafından şan ve şeref sahibi olarak görülür. Bu esnada hanedanlık sahibi kavmine muhtaçtır çünkü gücünü kavminden alır (Yakıt, 2001). Başka güvencesi ve yolu da yoktur. Bu esnada asabiyet çok yoğunudur. Gücün asıl kaynağı da buradan gelir. Devletin başında olan ancak kavminin kuvveti ile başa gelir. Hükümdar kavminin yardımıyla devlete başkaldıranları ezer. Devlet erkanından sayılan vezirleri, valileri, vergi tahsildarlarını hep akrabalarından seçer. Bunun nedeni ise kendisinin o makama gelmesinde asabiyet sahiplerinin hisseleri olmasıdır. Hükümdar aslında onlara ihsanda bulunmamıştır. Kendisinin o makama gelmesini sağlayanlara karşılığını vermiştir (İbn Haldun, 2021, s. 411).

İkinci tavır: Bu dönemde devlet sahibi kavminden ayrılıp idareyi tek elde toplamaya çalışır. Tek ve kimseye muhtaç olmayarak devlet yönetimine katılmaya çalışan kavminden kişileri defetmeye çalışır. Bu durum asabiye gelen ilk darbe olarak görülebilir. Devletin sahibi artık kendi kavminden kişilerden ziyade kendine taraftar kişileri yanına toplamaya başlar. Devşirmeler ve azatlılar edinmeye ve bunların sayısını arttırmaya çalışır. Daha önceden kendi mülküne ortak olarak gördüğü kavmini uzaklaştırma yoluna gider. Aynı nesepten olduğu aşiretlerden ayrılmak için böyle bir yol seçer (Uludağ, 2021). Kendi kavminden uzaklaşarak hakimiyetine bir hanel gelmesini engeller. Bu dönem çok zorlu bir dönemdir. Önceden düşmanı başka asabiyet sahipleri iken şimdi düşmanı kendi asabiyeti olmuştur. Bu yolda çok daha fazla zorluklarla mücadele eder ve sıkıntılara göğüs gerer. Yabancılar karşı kendini savunmak kendi asabiyetine karşı korumaktan daha zordur. Bunun nedeni kendi kavmin dışındakilere yani yabancılar karşı destek bulmanın kolay olmasıdır. Lakin böyle bir yola tevessül edildiğinde kendine arka çıkacak yakın kişiler bulamaz. Zira artık kendi asabiyetine karşı mücadele ediyordur. Yabancı kişilerden az sayıda insan destek bulur. Bu yolda galip gelmek çok müşküldür. Bu işe güç getirmek ise herkesin harcı değildir (İbn Haldun, 2021, s. 400). Tek başına güç sahibi olmak isteyen hükümdar müstebit bir hakim olur. Kavmini kendinden uzaklaştırmak ister. Artık kavmi de kendisine düşman olur. Kavmi o mülkünde kendilerini hissedar bildiklerinden onlardan kurtulma yolunu seçer. Kavmi de kendisine düşman vaziyetini alır. Neslinden olmayan kişilerle arkadaşlık kurar onlardan taraftar ve

yardımcı arar (Çiftçi & Yılmaz, 2013). Artık devlet işlerini yabancı ellere vermeye başlar. Artık yabancılar kendine candan bir dost olmuştur. Artık bu yabancılar hükümdarı için canlarını feda edecek noktaya gelirler. Kavmi asabiyetin yerini dostluk alır. Hükümdar ise izzet ve ikramını bu yeni dostlarına yapar. Artık veziri de komutanı da vergiyi toplayanı da akrabası değil dostu olmuştur. Önemli makam ve mevkilere onları getirmiştir. Kavminden kişiler yerine yakın taraftarları ve dostları önemli mevkilere geldiğinde asabiyeti kaybolmuş olur. Bu durum devletin hasta olduğu ve çökmeye yakın bir halde olduğunun işaretidir. Bu süreç boyunca kendi asabiyeti ise hükümdara kin beslemektedir. Onun başına bir şey gelmesi için fırsat kollamaktadır çünkü kendilerini yarı yolda bırakılmış ve ihanete uğramış hissederekler (İbn Haldun, 2021, s. 412).

Üçüncü tavır: İnsan kazandığı makam mevkiyi şan ve şöhreti ebedileştirmek ister. Bu aşamada hükümdar servet edinmeye, gelir giderleri denetlemeye, vergi toplamaya, büyük ve gelişmiş sanat eserleri yapmaya, geniş şehirler kurmaya, yüksek binalar dikmeye, heykeller yapma gibi işlere gücünü hasreder. Kendisine başka kabileler tarafından gönderilen elçilere, diğer kabilelerden ziyaretine gelen yöneticilere ihsanda bulunur. Çevresindeki insanlara ve taraftarlarına da ihsanlarda bulunur (Çiftçi & Yılmaz, 2013). Askerlerine iyi bakar, teçhizatlarını tam olarak verir ihtiyaçlarının hepsini karşılamaya çalışır. Merasim zamanlarında askerlerin üniformalarında, silahlarında bunun izleri açık şekilde görünür. Barış halinde bulunduğu devletlere güç gösterisinde bulunurken savaş halinde bulunduğu devletleri ise bu haliyle tehdit eder. Bu aşamada hükümdar artık her şeyi tek başına karar veren birine dönüşmüştür. Artık ikinci tavırdan tamamen çıkmıştır. Bu aşamada kendisinden sonra gelecek kişilere takip etmesi gereken yolu da izah ettiği bir dönemdir (İbn Haldun, 2021, s. 400).

Dördüncü tavır: Bu aşamada devletin sahibi kendinden önceki atalarının yaptığı sistemi devam ettirme yoluna gider. Atalarının usulünü takip etmemeleri halinde fesada uğrayacağını düşünürler. Kendisinden önce devlete şan ve şeref kazandıran atalarının basiretinin aynen devam edeceğini telakki eder (Genç, 2015). Kendine benzeyen diğer hükümdarlar, akranlarıyla barış içinde yaşar. Seleflerin takip edilip barış içinde geçinilmeye çalışan bir dönemdir (İbn Haldun, 2021, s. 401).

Beşinci tavır: Bu tavırda hükümdarın etrafını dalkavuklar sarar. Hükümdar zevklerinin peşine düşer. Ahlakı yoksun, hoş sohbetler eden arkadaşları yanında bulur.

Eşiyile dostuyla gününü gün eder. Önemli görevlere yakın çevresindeki dalkavukları getirir. Lakin bu insanlar liyakat sahibi değillerdir. Devlet mekanizmalarını yönetemezler (Mahdi, 2022). Hükümdar kavminden kişilere arkasını döner. Babasının dostlarının gönlünü kırar. Dostlarını zor durumlarında yalnız bırakır. Taraftarları gittikçe azalır. Kavminden olup kendisini destekleyen kişilerde yanlış hareketlerinden dolayı artık hükümdarı beğenmez olur. Askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak yerine onların paralarını kendi zevki uğrunda harcar. Ordu ile iletişimi kesilir (Yakıt, 2001). Onların halini hatırlar sormaz olur. Ordunun ihtiyaç ve isteklerini tespit edemez duruma gelir. Bu durumda artık atalarının inşa etmiş olduğu sistemi yıkmış olur. Bu tavır devletin ihtiyarlık evresidir. Bu aşamadan kurtulmak çok zordur. Adeta ölümü bekleyen bir hasta gibi çökmeyi bekler (Uludağ, 2021). Bir hadari (gelişmiş) umranda en son musiki sanatı ortaya çıkar. Çünkü bu durum en gelişmiş bir halde ortaya çıkar. Devlet yönetimine hiç katkısı olmayan sadece eğlenceden ibaret olan bir haldir. Bu durum ise sadece devletin refah dönemlerinde ortaya çıkar. Hadari umranın gerilemesiyle de ilk bırakılan sanat musiki olur (İbn Haldun, 2021, s. 761). Devletlerin aşamaları ipek böceği gibidir önce ağını örür daha sonra kendi ağında yok olur. Devletin aşamaları incelendiğinde nimetler artar onlar nimetleri pişirir yerken zaman ve değişen şartlar da onları yer bitirir.

Devletin beş tavrına ek olarak devletin ihtiyarlamasına sebep olan etkenler de ayrıca belirtilmiştir. Basit olarak devletin başına tek güç olarak geçildikten sonra zaman içinde rahatlık hasıl olur ve devletin gücü zayıflar bunun ise temelde üç izahı vardır.

Birinci İzah: Daha öncede belirtildiği gibi mülkün tabiatında şan ve şöhrete tek bir hükümdarın sahip olması yatar. Lakin asabeler arasında kaynaşma hasıl olursa ve şan şöhret müşterek hale gelirse bölgelerini birlikte savunurlar. Böylelikle hep beraber ortak bir azim ortaya koyarlar, ortak bir hedefe beraber yürürler, şan ve şerefleri uğrunda ölümü göze alırlar, kendilerini tehlikeye atmaktan korkamazlar. Bunun nedeni şan ve şöhretlerini canlarından daha fazla önemsemeleridir. Aradan bir asabe çıkıp bu tüm şanı inhisar altına aldığı anda ise tüm mal ve mülkü kendisi elinde toplar (Uludağ, 2021). Bu yüzden öteki halk savaşmak hususunda tembellik gösterir, köleleşmeye yakın bir hal üzere olurlar, nüfuzları zayıflar, itibarlarında sarsılma hali vuku bulur. Bu kavrayışta yetişmiş bireylerin çocukları sultan tarafından kendisine verilenleri ihsan sayar ve bunları kendisini korumanın bir ücreti olarak görürler. Daha büyük bir geçmişe sahip olan ailesinin önceden asabiyet sahibi olmak cihetiyle devlet gelirinde sultan kadar hak sahibi

olduğunu kavrayamazlar. Eski halini unutan yeni halin kölesi olur. Zaten insanlardan çok azı da bir ücret uğruna kendini savaşa atar. Bu suretle devlette bir zayıflık hasıl olur. Bu aşamalarda devlet ihtiyarlık halinde seyrederek. Asabiyet sahiplerinde ortadan kalkan metanet kendilerini de fesada uğrattır (İbn Haldun, 2021, s. 390).

İkinci İzah: Mülk sahipleri refaha alışır. Bu nedenle masraf gerektiren adetleri ve birtakım merasimleri çoğalır. İhsan ve hediyelerini arttırır. Bu nedenle gelirler giderlere yetmez olur. Fakir olanlar daha fakir olurken refah içindekiler daha da refah içinde hayatlarını sürdürürler. Diğer nesillerde de bu durum daha fazla artar artık ihsanlar adetlere dönüşür ve merasimler ihtiyaç addedilir (Mahdi, 2022). Hükümdar zaman gelir ki harp yapılması için harcama yapılmasını emreder. Fakat rahata alışmış hanedanlık mensubu kişiler buna yanaşmazlar. Bu nedenle hükümdar onlara ceza verir. Halkın elindeki malları geri alır. Bu geri alınan mallar ise doğru bir şekilde kullanılmaz. Hükümdar bu malları kendisine ve oğullarına servet temin etmek kullanır. İhsanların ve hediyelerin maliyetini daha rahat karşılamak adına da bu malları kullanır. Bu hareketiyle devlet daha da zayıflar. Devletin sahibi başta olmak üzere herkese zayıflama aşamasına girer (İbn Haldun, 2021, s. 390).

Devlet içinde refah çoğalınca devlet vergi arttırma yoluna giderse bu elde edilen vergi de sultanın lüks harcamalarına gidecektir (Hassan, 1998) . İleri netice olarak askeri harcamalarda bir azalmaya gitmek bir yol olarak gözükecektir. Bu durumda asker sayısında azalmaya gidilecektir. Lüks hayat devam ettikçe harcamaların azalması yoluna gidilecek ve bu durumda bir daha koruyucu askerlerin sayısının azalması yoluna gidilecektir. Bu durumda hamilerin sayısı yine azalır. Üçüncü ve dördüncü nesile geçtikçe asker ve ordu sayısı en az seviyeye inmiş olur. Devleti himaye edenlerin sayısının azalması devleti güçten düşürür. Bunu fark eden diğer devletler saldırıya geçme cesaretini kendilerinde bulacaklardır. Veyahut devletin hükmü altında yaşayan diğer asabeler isyan için zaman kollayacaklardır. Zaten kendilerine şan ve şöhrat adına bir şey bırakmayan hükümdara karşı sağlam bir asabiyetin galip gelmesi beklenmeyen bir durum değildir (İbn Haldun, 2021, s. 391). Refah ve lüksün ahlakı bozduğu aşağılık duyguları verdiği ve hadari toplumda iyi hasletlerin onlardan zail olduğu konusu ise bu izahta da geçerlidir.

Üçüncü İzah: Mülk insanın rahata dair meyillini arttırır ve bu durum bir alışkanlık haline gelir. Takip eden nesillerde bu ahval üzere gider. Daha rahat daha sorunsuz ve

mutlu yetişirler. Lakin önceki vahşi nitelikteki huyları olan çöllerde at sürme, sahralarda yol bulma, yırtıcı tabiatın gerektirdiği bedevilik halini unuturlar (Uludağ, 2021). Yeni halleri cibilliyetleri olur. Sokaktaki herhangi bir hadari adamdan farkları kalmaz. Bu demek olur ki heybetleri eksilmiştir. Bu devletin ihtiyarlık halinde olduğunu resmidir (İbn Haldun, 2021, s. 391).

Bir devlet görevlisi her daim cesur, kahraman, mert, kısmen kaba, cengaver olması gerekirken bu hallerini unuturlar. Bu huylar sayesinde ancak tebaasını koruyabilir ve gücünü devam ettirilebilirler. Bu eski hallerini unuta geldikleri sürece diğer bir haminin veyahut cengaver bir kabilenin tebaası olmaları çok yakındır (İbn Haldun, 2021, s. 391). İnsanın ahvalleri ve tavırları bozulma halindedir. Bazı ilimler ve sanatlar da böyledir. Önce doğarlar sonra gerileyerek ölmeye yüz tutarlar. İnsanlardaki bu aranan şan şeref, itibar, hasep gibi hallerinde bir sonu vardır (Uludağ, 2021). Her şeref ve hasep yok olmaya mahkumdur. İnsana dair bir durumda kemale ulaştıktan sonrası kaçınılmaz bir gerileme ve yok oluşturmaktır. Bu asalet içinde böyledir. Asalet de dört nesil sonra sona erer (İbn Haldun, 2021, s. 346).

Birinci dönem Bani-i mecd denen asaleti tesis eden ve nasıl zor kazanıldığını bilmektedir. Bu kazanılan değerleri muhafaza etmeye değişmemesine özen gösterir. İkinci dönem olan mübaşirlik dönemi ise ondan gelen oğlu doğrudan babasını takip eder. Asaletin nasıl kazanıldığını bizzat babasından dinler ve öğrenir. Lakin bir şeyi yapmakla dinlemek ayrı şeylerdir. Bir durumun içinde olan insan onu tüm ahvaliyle hissederken dinleyen aynı hissiyatlarla aynı edimini elde edemez. Bu durum ise ilk gediği açar. Yapmak dinlemekten üstündür. Üçüncü dönem ise mukallitlik dönemidir. Üçüncü neslin ikinci nesli takip etmekte ki durumu mukallidin müçtehidî taklidi gibi eksiktir. İkinci şahsa nazaran çok daha düşük olur (İbn Haldun, 2021, s. 346). Dördüncü dönem de hadim dönemidir. Bu ise daha öncekilerden tamamen eksik olmakla asaleti muhafaza eden şeyleri gözünde küçük görür bu kazanılan değerlerin herhangi bir zorlukla kazanılmadığını düşünmektedir. Bu durumun en baştan beri kendilerinde olan bir ahval olduğunu tevehhüm eder. Bu kazanımları asabesine dayandırmaz (Uludağ, 2021). Halk tarafından itibar görmekte fakat bu duruma çok uzak kaldığından bu insanların neden kendisine itibar gösterdiği diğer nesille kadar anlamlandıramamaktadır. Bunu kendine kalan bir miras olarak bilir ve hayatına devam eder. Kendini diğer asabe sahiplerinden üstün görmeye başlar. Diğer asabiyet sahiplerinin kendine en başından beri gösterdiği saygı

asalet ve tabiiyeti onlardan kendini üstün görmesiyle sonuçlanır. Kendisinde olması gereken tevazu halini kaybeder. Onların gönlünü almaz olur. Diğer insanlar hor ve hakir görmeye başlar. Kendisine itaat edenleri tevazu gösterenleri küçümser. Bu durumun aşağı bir haslet olduğuna inanır. Asabe sahipleri de ona kırılır ve nesebin diğer kollarından bir diğer ferde yönelir onu kendilerinin başına geçirirler. Asabiyete yine saygılı olduklarından asabiyetin bir başka koluna sahip birinin etrafında toplanırlar (Mahdi, 2022). Bu yeni kol gelişmeye yüz tutarken ilki sönmeye yüz tutar. Hükümdarların ve meliklerin halleri bu şekilde değişir. Bir takım aileler gerilerken o nesepten diğer aileler güçlenir Haseplerin dört ced ile kılınması da ekseriyet itibariyledir. Daha henüz dört cedde dahi ulaşmadan yıkılan aileler vardır. Bunun yanında ailenin asaletin beş ve altıncı cedde kadar gittiği de görülür. Bu durum yöneten insanların ahvalleriyle oldukça ilgilidir. Lakin her koşulda gerileyerek hayatını sürdürdüğüünün unutulmaması gerekmektedir (İbn Haldun, 2021, s. 347).

1.2.2 Devletın ömrü

Bir insan ömrü ekseriyetle 120 yıldan fazla olmaz. İnsanda 40 yaş kemal yaşı kabul edilirken devletinde üç farklı dönemi olduğundan 120 yıl diyerek bir vakit tayin etmiştir. İbn Haldun ise devletin ömrünün ise ekseriyetle üç nesil kadar devam edeceğini öne sürer. Bu üç döneme ortaya çıkma, büyüme, gelişme dönemleridir. Bir devletin ekseriyetle üç dönemi geçmez denmesinin sebeplerini ise dönemsel olarak bakılması gerektir (Yakıt, 2001).

Birinci nesilde asabiyet oldukça güçlüdür. Zor hayat şartlarıyla mücadele, mertlik, yiğitlik, cengaverlik gibi bedevi karakter ruhun içindedir. Vahşi bir karakter sert bir mizaç ile kendilerini muhafaza ederler. Savaşta kaçmazlar kılıçları keskindir çevrelerine korku verirler halk kendilerinden korktukları için onlara mağlup ve tabii olmuşlardır (Uludağ, 2021). İkinci nesilde artık mülk sahibi olunmuştur. Bedevilikten hadariliğe geçiş vardır. Refah yolu açılmıştır. Zor günler geride kalmış bolluk şan şeref sahibi olmak zamanı gelmiştir. Bu dönemde tembellik hasıl olur. Artık karakter yumuşar asabiyetin tesiri azalır. İzzetleri azalmıştır lakin ilk nesilden gelen güzel hasletler kendilerinde hala mevcuttur. Onların eski ahvallerini yaşadığı zorlukları müşahade etmişlerdir. İlk nesli hep kendilerine örnek alırlar ve onlar gibi olacakları ümidiyle hareket ederler (Mahdi, 2022). Üçüncü nesilde eski ahvaller tamamen unutulmuşlardır. Eskiden hiç bedevi değillermiş gibi

sertliklerinden eser yoktur. Asabiyetleri de izzetleri de kaybolmuştur. Refahları artık o kadar artmıştır ki her durumda yekdiğerlerine ihtiyaç duyarlar. Erkekleri kendilerini savunamaz hale gelirler. Bir çocuktan farksız olurlar. Erkekleri mertlik, yiğitlik, cengaverlik, kılıç kuşanmak gibi adetleri sanki eskiden hiç öyle değişmişçesine unutmışlardır. Şekilciliğe aşırı önem verirler. Kılık kıyafet ata binme hususunda halkın gözünü boyarlar. Halktan birisi hakkını istediğinde dahi kendilerini koruyacak birilerini arayadururlar. Hanedanın sahibi artık kendisini savunmak için civanger kişilere muhtaç olur. Devleti savunmak adına yardımcıları edinedurur. Bu durumda ise artık devletin ömrünün bittiğine işarettir (İbn Haldun, 2021, s. 393).

Devletin ihtiyarlanması bu üç aşama içinde yavaş yavaş gerçekleşir. Bu üç nesilden sonra dördüncü nesile gelindiğinde inkıraz hali meydana gelir. Devletin ömrü bu üç nesil ile 120 yıl olarak görülür. Daha eksik veya fazla olsa da ekseriyet itibarıyla böyledir. Eğer devletin yakınında düşmanı yok ise ömrü elbette fazla olur. Fakat ihtiyarlık hali çoktan vaki olacağından bir hasım çıkması durumunda kendisini savunamaz ve yok olur. (İbn Haldun, 2021, s. 394). Devletin ömrünün artmasının ise belli şartları vardır. Örnek olarak ihtiyarlık hali hasıl olunca mülk sahibi zat kendi soyundan olmayan taraftar ve yardımcıları etrafına toplar. Sertliğe sahip olan bu taraftarlar ve yardımcılarından bir hamî ordusu teşkil etme yoluna gider. Devletin ömrünün zaman içinde değişebilmektedir. Yeni asabilerin gelmesi ise ömrünü uzatmaktadır. Türk devletleri buna örnektir (Hassan, 1998, s. 346). Bu ordu savaşa daha sabırlı diğer tüm sıkıntılara daha dayanıklıdır. Bu yolu tercih eden hanedan doğru bir iş yapmış olur. Zira ihtiyarlık evresine girmeye yüz tutan devlete bir nevi deva olur. Bu durum devletin ömrünü uzatacak bir nevi aşı gibidir. Demek ki devletin ömrünü uzatacak farklı yöntemler vardır bu yöntemlerin her biri asabiyeti yeniden canlandırmakla olur (İbn Haldun, 2021, s. 391).

Asabiyet devam ederse eğer bir milletin boyundan gitse de mülk diğer bir boya devredilir. Bu sayede devletin ömrü artmış olur. Mülkü elde eden en güçlü boy iş başına geçer. Bununla birlikte ilerleyen dönemlerde daha öncede bahsettiğimiz üzere refah ve bolluğa dalarlar. Bir diğer taraftan ise devlet kademisine gelemeyen diğer asabiyeti güçlü boylar kıskançlık içinde tagallübe boyun eğer. Kendilerine devlet görevi verdikleri kişilerde devletin önemli kademelerinde olmakla onlarda refaha alışır (Mahdi, 2022). Devlet kademelerine gelemeyen mülkten eli eteği çektirilen kabile mensupları ise refaha erişemediklerinden asabiyetlerini korurlar. Mevcut hükümdara boyun eğmişler bu onların

neseplerini korumasına ve refahtan uzak yaşamlarını sağlamıştır. Bu anlamda ne yıpranırlar ne de ihtiyarlık dönemine girerler. Devletin yaşıyla içinde bulunan kabilelerin yaşı ve aşamaları her zaman aynı ilerlemez. Devlet ihtiyarlık evresinde iken kimisi zafer dönemine başlama aşamasına yakındır (Uludağ, 2021). İhtiyarlık gelip çatınca devlet içinde aynı kabilenin öbür kollarında bulunan asabiyet devleti ele geçirir. Mülk el değiştirir. Ortalık sükun bulur aynı hikaye başka kavim tarafından yaşanmaya başlar. Bu aşamalardan geççe geççe zamanla o kavim içinde asabiyet kırılarak devam eder. En sonunda mülk o kavim içinde de kalmaz ekseriyet itibariyle asabiyyetin kaybolmasıyla sonuçlanarak kendilerinden olmayan bir kola devredilir. Keyyanilerden sonra Sasanilere ondan sonra ise İslam medeniyetinin gelmesi bu durumlara örnektir (İbn Haldun, 2021, s. 360).

Devletin ömrünü arttıracak bir diğer şey ise devletin sınırlarına yerleştirilecek güçlü asabeler ve merkezlerini koruma kuvvetleridir (Arslan, 2019). Bilinmelidir ki devletin ulaşabileceği belli bir sınır vardır. Diğer bölgelere galebe çaldıkça toprakların sınırları illere dönüştürülerek tevzi edilir. Bunun amacı ise haksızlıklara karşı bir sistem kurmak, olası düşmana karşı kendini korumak, vergileri düzenli bir şekilde toplayabilmek, devletin kanunlarını oralarda da kolayca icra edebilmektir. Bu sınır boylarına ise diğer asabeler yerleştirilecektir. Lakin asabelerinde sınırı olduğundan asabelerin sayısı sınırını belirleyen ölçü olacaktır (Uludağ, 2021). Eğer devlet daha fazlasını kazanır ise buralara diğer asabeler yerleştirilemediğinden bu yeni bölgeler himayesiz kalır ve düşmanların ilk elde etmek isteyecekleri yer haline dönüşür. Eğer asabe çok olursa sınırlara da yeteri kadar insan yerleştirilebilir. Bu sayede sınırlar olabildiğine genişler. Asabiyet kuvveti diğer tabi kuvvetler gibidir. Bu yüzden bu düzen böyle sağlanır (İbn Haldun, 2021, s. 383).

Şu unutulmamalıdır ki devletin en güçlü olduğu yer merkezidir. Sınır boylarından ziyade merkezde en güçlüdür. Devletin tabi sınırları asabe sayısına göredir (Arslan, 2019). Artık büyüme sınırına ulaştığında bu gerileme döneminin de işareti olur. En güçlü olduğu andan sonraki an bir nevi sonun başlangıcıdır. Zamanla devleti ihtiyarlık vaziyeti hasıl olduğunda ilk olarak çevredeki sınır boylarından eksilir. Şayet ilk olarak merkez dağılırsa çevresindeki gücün bir yararı olmaz. Devletin merkezi kalp gibidir. Kalp mağlup edildiğinde diğer organlarında işlevini durdurması gibi merkez gittiğinde de çevre kuvvetler boşa çıkar. “Sasanilerin merkezi Medai’nin Müslümanlar tarafından

alınmasından sonraki durum buna şahittir. Çevre yerlerin ellerinde kalması onlara bir fayda sağlamadı. Öte yandan Müslümanlar Bizanslıların çevre gücü olan Suriye'yi ele geçirince Bizans'a bir şey olmamıştır. Çünkü merkezleri Konstantiniyedir" (İbn Haldun, 2021, s. 383). Büyük devletlerde de devletin mizacını ve ömrünü belirleyen asabiyettir. Devletin içyapısı da en temelde asabiyet ile oluşur. Asabiyetin gücü ise sayı çokluğuyla belli olur (Mahdi, 2022). Devletin boyu büyüdüğüçe ona bağlı memleketler daha çok olur ve merkezden uzak olur. Bu çok sayıda memleketin devlet zayıfladıkça ayrılması ise uzun bir süreçle gerçekleşir. Bu yüzden de çok memlekete sahip olmuş devletlerin de ömrü daha uzun olur. Merkeze kadar toprak kaybedip küçülmesi zaman alır .

Büyük devletlerin sınırları da büyük olur ve bu bölgelerde güçlerini hissettirebildikleri ölçüde devletin sınırlarını korurlar ve böylelikle devletin ömrünü arttırırlar. Temelden bakmak gerekirse insanlar ancak zaruri ihtiyaçları karşılamak için bir araya geldiklerinde yardımlaşmasıyla hasıl olur (Söğsöz, 2018). Bu anlamda bir içtima hayat meydana gelir. Bu ise kimi zaman beraber hareket etmeyi gerektirirken kimi zaman ise ihtiyaç duyulan ortak bir değer için savaşmayı gerektirir. Hayvani tabiat birbiriyle savaşmayı iktiza eder ve bir grup savaşma yoluna giderken diğer taraflar elindekini korumak suretiyle yoluna seçecektir. Bu durumunda kan dökülmesi ve nesillerin mahvolması kaçınılmaz bir durumdur. Bu kargaşanın her tarafa yayılmaması için bir hükmedici, kanun koyucu, gerekmektedir. Hiçbir taarruz veyahut müdafaa hali asabiyet hali olmadan gerçekleşmeyeceğinden mülk asabiyete bağlıdır. Bu yüzden mülk gayet tabii bir oluşumdur (İbn Haldun, 2021, s. 417).

Burada yanlış anlaşılacak gerekir. Her asabiyet birbirinden farklıdır. Her güçlü asabiyetin civarındaki diğer kavimlere bir nevi tahakkümü vardır. Lakin her asabiyet mülk sahibi değildir (Arslan, 2019). Asıl hükümdarlık mülkü tam anlamıyla hükmü altına alıp hudutlarını koruyan, elçiler gönderen, vergi toplayandır. Gerçekten çok fazla mülke sahip olan ve belli hudutlarda en güçlü bulunan ve sözü dışına çıkılmaktan korkulan bir hükümdar asıl mülk sahibi olarak mülk-i tam ve mülk-i hakiki olarak adlandırabilir. Büyük devletler mülk-i tam'a hakim olduğu nispette sözünü geçirir ve ömrünü de bu nispette uzatabilir. Tarihte mülk sahibi olarak görülen fakat hudutları tam koruyamayan vergi toplayıp elçi gönderemeyen kavimler gelmiştir. Bunlar hakiki mülk sahibi denmez. Yarı müstakil mülk, mülk-i nakıs denilebilir. Bu yarı hükümdarlara örnekler genellikle sahası çok geniş devletlerde vardır (Uludağ, 2021). Merkezi hükümetin bulunduğu

yerlerden çok uzak yerlerde bulunan ve ana devletin etkisinin uzaklara çok fazla olamayacağından merkez hükümete bağlı bir takım hükümdarlıklar bulunur. Bunlar merkezi hükümete itaat etmektedirler lakin bölgesinde de belli ölçülerde güç ve söz sahiplikleri vardır (İbn Haldun, 2021, s. 418). Bu bölgelerde kendi başına çok fazla hükmünü icra edebilen valiler devletin çok fazla gücünü gösteremediğine işaretler. Burada yapılan adaletsiz hükümler merkezi hükümdardan bilinir ve devletin gücünü ve ömrünü azaltan bir etkiye sahip olur.

Bu anlamda daha öncede belirtildiği gibi tek başına mülke sahip olmak ve refahı şan ve şöhrati talep etmek tabii bir durumdur. Daha öncede denildiği gibi mülk asabiyetle meydana gelir ve birçok asabenin birleşimiyle oluşur (Arslan, 2019). Bir asabe diğerlerine galip gelir ve diğerlerini çevresinde toplar. Diğer kabilelerin bir araya gelmesiyle bir mizaç oluşur. Herkesin aynı olduğu bir yerde mizaç bir diğer tabirle maya oluşmaz. Biri diğerine galip gelince diğer asabelerde kendi aralarında kaynaşmış olurlar. Kibir ve gurur hayvani tabiat özelliklerdir ve mülk genellikle bu yolla sağlanır. Bu yüzden yeni hükümdar eşitlik ve adalet ilkesinden ziyade halkı kendine tabi kılmayı öncelik yapar. Bu yönüyle insanda bir tür ilahlaşma hissi uyanır. Hakimin tek olmaması durumu umumi bir soruna yol açacağından hükümdarın tek olmasını gerektirir (İbn Haldun, 2021, s. 388). Hükümdarın tek ve güçlü olma durumu devletin de ömrünü arttırır bir vaziyettir.

1.2.3 Devlet hallerinin insana etkileri

İnsan ekseriyetle başkasının hakimiyeti altına girer. Yönetenler az yönetilenler çoktur. İnsanlar başına buyruk olarak hadari bir yaşam biçiminde yaşamayacağı için başkasının hakimiyeti altına girmeyi kabul eder. Hakimiyet yumuşak olursa ve adil bir biçimde tebaa yönetilirse insanlar kendilerini emniyet içinde hisseder ve zorbalığın olmayacağından emin olurlar. Kendilerine güvenen bireyler haline gelirler. Fakat hükümler zorbalığa, kanunlar adaletsizliğe dayanır ise insanların mukavemet gücü kırılır çünkü bu bir zulümdür ve zulme uğrayanda bezginlik ve tembellik hasıl olur (İbn Haldun, 2021, s. 331).

Bu mizaç olarak sertlik hali diğer asabeleri korkutur ve onlardaki hükümdar olma isteğinin ellerinden alır. Hükümdar ise özellikle ikinci dönemi olan istibdat (infirad) döneminde her işi kendi yapmak ister (Mahdi, 2022). Gücü yettiği ölçüde basit işlerini dahi başkalarına bırakmaz istemez. Bu durumun genellikle ilk hükümdarda gerçekleşmesi

beklenir fakat ilkinde gereklemeyip asabiyet kuvveti nispetinde ikinci ve nc hükümdarda gerçekleşmesi de tarihi vakalardandır (İbn Haldun, 2021, s. 389). Hükümdar çok kudretli olup sert bir mizaca sahip olursa bu durum ilk başta halkın ve ileri vakitlerde ise devletin zararına olur. Eğer hükümdarın halkına verdiği cezalar şiddetli olursa halkın mukavemet tamamen gider. Bu durumda insan zillet hisseder. Savunmasız kalan insanın durumu budur. Eğer bir insan küçüklüğünden beri böyle adaletsiz ve zorba bir yönetimle karşı karşıyaysa şahısların karakteri de öyle olur. Kendine güvenmeme ve korku üzere hayatta var olur. Kendi gücüne güvenemez hale gelir. Bu yüzden vahşi bedeviler kanun hükümlerine göre hareket edenlerden daha cesur olur. Kural tanımaz, istibdat altına alınması güçtür. Hr yaşar, boyun eğmez (Demircan, 2018). Bunun yanında ilmi ve dini konularda ilim tahsil edenler de kanunun baskısını hisseder ve yumuşak huylu olurlar. Onlarda saldırılara karşılık veremezler. Derslerde vakar sahibi hocalardan ders alan ilim talebelerinin mukavemet kuvveti az olur. İlim onları dinginleştirir. Hocalarına saygılı olan bu kişiler ahvallerinde de vahşi olmaz. Kural ve hükümlere uyarlar (İbn Haldun, 2021, s. 332). Hkmetin uyguladığı kanunlar insanın metanetini bozmaktadır. İnsan tabiatına aykırı olan bu kanunlar direnme gücünü tahrip eder. şeri kanunlar ise fitrata uygundur ve metanetleri bozmaz. Hkmetin emri altına girenler kanunlara uzun süre boyun eğmiş kişiler çocuklarını da bu hal üzere yetiştirirler. Adap ve edepten uzak yetişen bedeviler ve onların çocukları ise bu halden uzaktırlar. Kabilelerin zillet içinde bulunmasını sağlayan diğer bir önemli husus ise kabileleri borç içinde tutmaktır. Borç insanı ehlileştirir. Cizye, borç, vergi gibi konulan bu yükümlülükleri ödemeye mecbur olan kavimler gittikçe güçten düşer (Sağsöz, 2018) . Mezellet durumuna razı olmayan bu vergiyi vermek istemez. Borç altında olmak bir zillettir ve kabul edilmek istenmeyen bir husustur ki kimse bu yükün altına girmek istemez. İnsanların bu zillet halinden kurtulmasının tek yolu asabiyetlerine tekrar sarılmak ve bir mücadele yoluna girmektir. Eğer buna g yetiremez veyahut bunla mücadele yolunu akıllarından bile geirmezlerse işte bu gösterir ki kendilerini müdafaa edecek kadar dahi asabiyetleri kalmamıştır. Zillet içinde olmak mülke gitmekte en büyük engeldir (Arslan, 2019) . Eğer bir kabilenin boynuna borç yükü takıldı mı mülke geri sahip olması pek güçtür. Artık belini doğrultması çok müşkül olur. İbn Haldun ağır borç altında kalan kavimlerin hiçbir şekilde güçlerini geri kazanamayacağını düşünür. Eğer bir halk bulunduğu duruma isyan edip geri mülk sahibi olabiliyor ise ağır borç yükü ve vergi altında kalmamış demektir

(Uludağ, 2021). Hanedanlık tesis eden bir kavmin geçmişi zillet altında değildir. Bunun yanında fazla sertlik mülk için zararlıdır. Mülk ve saltanat izafidir. Sultanın vazifesi ve mahiyeti devlete malik olup işlerini yürütmektir. Hükümdar iyilik ve güzellikle yönetirse sultanın mahiyeti güzelce gerçekleşmiş olur. Hükümdar bu güzel hal üzere giderse halkı da bu hal üzere gider. Tersinde ise tersi kaim olur (İbn Haldun, 2021, s. 418). Doğru yönetilen bir devletin göstergesi ise iyi şeylerde yarışmaktır. İnsan esas fitratına bakarsa anlaşılır ki şerden çok hayra yakındır. Kötü huylar hayvani kuvvelerden gelir. İyi hükümdarlık ölçüsü yumuşak davranmadır. Eğer hükümdar sert olur halkın tüm mahremine araştırıp kusur kabahatlerini araştırırsa tebaa korku ve zillate düşer. Bu durumda bulunan halk ise çareyi yalan söylemekte, hileye başvurmakta bulur. Bu gibi haller zaman geçtikçe ahlakları olmaya başlar. Bu hal üzere yetişen halkın savaş halinde hükümdarın yanında olmadığı ve savaş alanında hükümdarını yalnız bıraktığı vakidir. Bu hal üzere giden devlette halk hükümdarın ölmesini diler. Bu durumda er ya da geç hanedanlık yıkılır (Mahdi, 2022). Hükümdarın zorbalığı halk üzerinde devam ettiği müddetçe asabiyete zarar verir devlet kendini ve milletini tam olarak himaye edemez hale gelir. Mülkün tam göstergesi ise halkını iyi müdafaa etmektir. Güzel bir hükümdar tebaaya ihsanda bulunur ve onları tam anlamda korur. İhsanda bulunup onlara yumuşak huy ile muamelede bulunmak geçimleri konusunda hallerini hatırlarını sormak halkın kendisini sevmesini sağlar (İbn Haldun, 2021, s. 419).

Yumuşak huyluluk hali ise hükümdarlarda çok nadir bulunur. Yumuşak huylu yönetim gafil olmakla ve uyanık olmamakla itham edilir. Kendini uyanık sanan hükümdarlar halkının üstüne olması gerekende daha fazla yükleri yüklerler. Bu durumda halk zillet içinde kalır. Çok zeki olanlar yönetici yapılmak istenmez çünkü bu durum onları haksızlık etmeye, kötü ve vahşi bir halde yönetmeye ve toplumun tabiatında olmayan hallere sürükleyecek şeyleri takip etmesine neden olur (Uludağ, 2021). Dehasını halka yükletmemek gerektir. Bu anlamda fazla kurnazlık derecesinde zeka liderlik için uygun değildir. Zira bu ifrattır. Düşüncenin ifrat derecesinde olması halidir. Bunun tam tersi gabavet ise akılda tefrittir. Bu iki uç insanın siyasetten uzak durması halkın maslahatına olur (İbn Haldun, 2021, s. 419). Bunun yanında şu da bilinmelidir ki hükümdar bir kere insanlar tarafından bilindiğinde ve şöhret elde ettiğinde yeniden hükümdar olması daha kolay olur. Bu durumda asabiyete dahi ihtiyaç duymayabilir. Şöyle ki eğer bir asabiyet sahibi diğer uzak bölgelerde dahil olmak üzere çok defa diğer

asabelere galebe çalarsa artık uzak bölgelerdeki insanlarda kendisine rahatça boyun eğer. Eğer bu kudretli hanedanlık sahibi hanedanlığın güçlü olduğu ve kurulduğu yeri terk etse veyahut uzak bölgeye taşımak istese ora halkı da etrafında toplanır. Hakimiyeti için ona destek olur, devleti yeniden kurmasına yardımcı olur çünkü onunla birlikte mülkün istikrar bulacağına inanılır. Bu güçlü kişiye yardımcı oldukları durumda kendilerine devlet teşkilatında valilik, komutanlık, vezirlik gibi makamların verileceği hayalini kurarlar ve bunu beklerler. Bu galip şahsın asabiyetine fikren teslim olmuşlardır (Arslan, 2019). Bu anlamda asabiyet olmadan da devlet güç kazanabilir ve yeni bir devlet kurulabilir. İnsanlar kendi gücünü daha önce kanıtlamış kişilerin arkasında durmak ister ve bu uğurda kendi asabiyetlerini dahi feda ederler veyahut kendi asabiyelerini onların devlet kurması veya güçlenmesi adına kullanırlar. Zamanla kendi içlerinde yaptıkları mücadele ise devlet memuriyetini kazanmak adına olur hükümdarı devirmek için değil. Bu insanlar hakimiyet altında olma fikriyle boyanmışlar ve fikri benimsemişlerdir (İbn Haldun, 2021, s. 377).

Asabiyete gerek duyulmayan başka bir durum ise yıllar geçtikçe oluşan asimile durumudur. Devletin belli bir zaman sonra işleri oturur ve artık asabiyete ihtiyaç duymaz hale gelirler. Başlangıçta kimse her ne kadar karşı hanedanlık büyük olsa da teslim olmak istemez. Bu yüzden güç ve zorbalık kullanarak bu halklara boyun eğdirilir ki bunun başka yolu da yoktur (Mahdi, 2022). Devletteki mülk yıllar içinde bir diğerinden öbürüne geçtikçe insanlar baştaki durumunu unutar. Artık o devletin tam ve sadık bir bireyi hale gelirler. Halk artık sanki dini bir birliktelikleri varmış gibi hanedan mensuplarıyla beraber savaştan savaşa koşarlar. Halk bu hale döndükten sonra artık devlet büyük oranda asabiyete ihtiyaç duymaz. Uzun yılların verdiği unutkanlıkla o hanedana itaatin aksi düşünülmemeye başlar. İnsanlar kendi asabiyetlerinden çok o hanedanlığın altında daha güvende hisseder. Yılların verdiği bir güven kendi asabiyetlerinin önüne bu hanedanlığı geçirir (Uludağ, 2021). Bu duruma gelindiğinde hanedan sahiplerinin kendi asabiyetinden başka taraftarları da yakınında bulundurur. Önemli devlet görevlerini onlara verir. “Örnek olarak Arap asabiyeti Halife Mutasım zamanında bozuldu merkeze uzak bölgeleri başka asabiyetler elde etti. Hanedanlıklar Bağdat’tan ileri gidemedi. Daha sonra Büveyhilere, Selçuklulara ve Moğollara güç geçince ve halifede katledilince devlette Abbasilerin izi de silinmiş oldu”(İbn Haldun, 2021, s. 375).

1.2.4 Devlet gücünü etkileyen birtakım olaylar (arkadaşlar, vezirler, eserler)

Devletin gücünü etkileyen en önemli etken asabiyet olduğu İbn Haldun'un temel teorisidir (Arslan, 2019). Fakat bunun yanında devletin gücünü etkileyen ve gösteren diğer olaylarda vardır. Örnek olarak asabiyet dışında arkadaşlık bağı devletin gücünü doğrudan etkiler. Her zaman salt olarak nesebi asabiyetle ile mücadele gücü kazanılmaz. Genellikle yardımlaşma hali akrabalar arasında, ihtilaf ve dağılma hali ise yabancılar arasında görülür. Lakin akidleşme yoluyla da güç kazanılabilir. Zira her ne kadar nesep bağlılığı tabii bir durum ise de bir nevi vehmidir. Bu yakınlığı oluşturan asıl etken birlikte yetiştirme, aynı sütü içme, sürekli beraber zaman geçirmedir. Kan bağıyla beraber kader birliği ve içtimai zorunluluk da insanları bir araya getirir. Bu yakınlıktan sonra insanlar birbirinin yardıma koşar, ona destek verir, onunla beraber yol yürür. Dostluk yoluyla elde edilen arkadaşlıkta da nesebin semereleri bulunur ve yakınlık sağlanır. Zira gittikçe kader birliği yapar içtimai hayatta beraber hareket ederlerse bu durum insanların kalbini birbirine yaklaştırır, güven verir (İbn Haldun, 2021, s. 413). Burada şunun ayrımını yapmakta yarar vardır. Eğer bir hanedan mülk edinmeden önce yaptığı nesep bağımsız kader ortaklığı varsa mülk edindikten sonra edinilen yakınlıktan fazla olur. Bu kişiler hısım akraba kadar yakın olurlar. Diğer bir bağ ise uzun zaman birlikte vakit geçirmek, yemeğini suyunu paylaşmak, bir ortak meslek ile uğraşmak, aynı zevkleri paylaşmak, aynı yolculukta bulunmak veyahut musibet ve belalarda birlikte olmuş olmak denen teselli ile oluşur (Farabi, 2022, s. 136). Zira bu kişiler o kişiyle ilişkileri zamansal olarak daha eskiye dayanır. Bu kişiler henüz mülk sahibi olmadan yanlarında olduklarından dolayı daha yakın olarak da görülürler. Bu kişiler nesep bağı olmasa da kendilerine bir kardeş derecesinde yakın olurlar. Mülk sahibi olduktan sonra edinilen yakınlık ve kaynaşma hali hanedanın makamından dolayı da kolay değildir. Yaklaşmak mevki arttıkça daha zor olur. Çökmeye yüz tutan bir devlette yabancılar ve bu eski kazanılmış dostlar devlet mevkilerine yerleştirir (Uludağ, 2021). Fakat eski dostlar şan şeref edinemezler zira bu işlere yeni başlamış olurlar. Fakat yabancılar önemli mevkilerde daha eski bir süre zarfında başladığından onlar daha fazla süre orada kalmışlardır ve daha fazla tanınmışlıkları vardır. Lakin zaten bu durumda da çökme hali yakın bulunduğundan eski dostlar ne makam edinebilir ne de rütbe. Çökmeye yüz tutan devletlerde eski arkadaşlar getirilse de kurtulmazlar (İbn Haldun, 2021, s. 413).

Devlet makamına yakın arkadaşlarının geç gelmesinin temel nedenleri vardır. Öncelikle devlet sahibinin eski dostlarını bir tarafa bırakarak yenilerini getirmesinin nedeni dostların devlet sahibine karşı izzetli olma ve boyun eğmeme durumudur. Devletin ikinci tavrında özellikle bu durum net bir şekilde görülür (Mahdi, 2022). Hükümdarın asabiyeti hükümdara kendilerinden biri gibi biri bakarsa geçmişten gelen arkadaşlar da aynı göz ile bakarlar. Uzun süre beraber arkadaşlık yapan beraber büyüyen hep aynı düzeyde hayatları ilerlemiş birinin hükümdar olarak başa geçince arkadaşının ona boyun eğmesi elbette kolay değildir. Bu yüzden hükümdar onları kendinden uzaklaştırır. Arkadaşları önemli mevkilerde söz dinlemeyeceğini ve boyun eğmeyeceğini düşünerek yakın arkadaşlarını çevresinde kullanmaz. Dışardan gelen herhangi bir yeni kişi ise kendisini hükümdarla eşit görmez ona yabancı halde olmayı sürdürür ve emirlerini harfiyen uymaya daha dikkat eder. Bu yüzden hanedanlığın son zamanlarında her ne kadar yakın dostları gerekli makamlara getirse de yakın arkadaşlar ne makama erişebilirler ne yabancılarla eşit derecede şan şöhret sahibi olabilirler (İbn Haldun, 2021, s. 414).

Devletin gücünü etkileyen bir diğer önemli etken ise vezirlerin tutumudur. Vezir padişaktan sonra en yetkili kişi olduğundan temelde ana işleri de o halleder. Fakat bu durum tarih boyunca da görüleceği üzere bir takım sorunlara yol açmıştır. Daha ayrıntılı bakılacak olursak devleti ayakta tutan belli bir soy kütüğüne bağlı olarak mülkün devam etmesidir. Kabilelerin diğer aşiretlerine karşı bu asabe daimi durdurulmaya çalışılır. Bu yüzden mülk sahipleri evlatları arasında birinden diğerine intikal eder. Bu durumlarda hanedan mensubu vezirlerin ve yakın çevredeki insanların hükümdarın mansıbı olarak yakınında belli yerlere gelmeye çalışırlar. Burada en büyük sorun küçük yaştaki bir çocuğun hükümdar olarak devlet yönetimine çıkması veyahut devlet idaresine gelen bir hükümdarın zayıf bir kişiliğe sahip olmasıdır. Genellikle hali hazırda baba hükümdar oğullarından birini aday gösterir veyahut yakın akrabalarından birilerinin yardımıyla akrabalarından biri veliaht olur ve tahta geçer (Uludağ, 2021). Devleti yönetmedeki acziyeti ortaya çıkınca kendi iradesiyle mülkünü babasının vezirlerine dostlarına veya kabilesinden birine kefaleten verir. Bu durumda vezirler veyahut dost olarak görünen asıl kişiler amacının mülkü ele geçirmek olduğunu gizler. Küçük yaştaki hükümdarı vesayeti altına alır. Onu zevkli şeylere alıştırmaya yoluna gider, kimse ile görüştürmemeye çalışır ki yönetim ona kalsın. Onu meralarda tutar, devlete ait işlere bakma hususunu ona

unutturmaya çalışır. Amacı istibdat ve istikla yöntemleriyle mülkü ele geçirmektir. Bu durumda veliaht gizli bir istibdat altına alır. Asıl hükümdar olması gereken kişi ise asıl işinin tahtta oturmak ve başkalarına el etek öptürmek olduğunu zanneder. Halkın halini araştırma, ferman çıkarma, yasak koyma, işleri karara bağlama, diğer devletlerle temas kurma, ordu, hazine, hudut, cephe ile ilgili işlerin vezirin işi olduğunu kendisinin ilgilenmesinin gerek olmadığına inanır. Adeta bir kukla olur. Bu hususları kendisine tevci etmekle vezirin istibdadı altına girer fakat farkında bile olmaz. Kendisinden sonra ise mülkü aşiretine veyahut evlatlarına tahsis etmeye çalışır (İbn Haldun, 2021, s. 415). Bazen hükümdar bu durumu fark eder ve bu tahakkümü kırmaya çalışır. Bu durumda mülkü tekrar eline alır. Kendisini tahakküm altına almaya çalışanlar ya öldürülür ya da devlet işlerinden uzaklaştırılır. Lakin hükümdarın bu durumu bozması çok ender olur çünkü devlet bir kere vezir ve taraftarlarının yönetimi altına girdi mi bu hal sürüp gider. Çocuklarını nimet içinde yetiştirenler veya nimet içinde boğarak mülkü elde etmek isteyen vezirler erkekleri sütanesi ve dadısı gibi yetiştirirler. Erkekliğin getirdiği hallerden uzaklaşırlar. Başkan olmaya heveslenmez istibdat ve istiklale dayanan mülkü istemezler. Bütün arzuları tantana ve refah içinde yüzmek olur. Bu tagallüp dönemi hükümdarın aşiretinin tek başına her şeyi kontrol ettikleri ve diğer kabileleri saf dışı ettikleri ikinci dönem olan istibdat (infirad) döneminde genellikle ortaya çıkar (Sağsöz, 2018).

Mülk başlangıçtan itibaren saltanata hakim olmuş olan asabiyet üzerinden yürür (Arslan, 2019) . Bu yerleşmiş bir olgudur devlet bu sayede beka bulur. Eğer padişahı devre dışı bırakmış bir vezir hasıl olursa o vezir köklü bir asabiyete sahip olmadığından tüm manasıyla mülke sahip olmayı denemez. Zaten bunu yapamayacağını ve halk nezdinde kabul olunmayacağını bilir. Bu yüzden gösterişte mülk sahibi olmak yerine hüküm koyma aşamalarında yani yasak koymak, bir işi karara bağlamak, devletler arasında ilişkiyi düzenlemek gibi mülkün beraberinde getirdiği bu olanakları kullanma yoluna gider. Tam olarak anlaşılmamak için mülkün alametleri olan lüks şekil kıyafet kullanımı ve üst düzey unvanları kullanmaktan içtinap eder. Lakin arkadan arkaya hükümdarın kararlarında etki sahibi olduğu karar verici mercii olduğunu diğer mülk sahibi devlet adamlarına da hissettirmekten geri durmaz. Vezir daima asıl asabiyet sahibi kişilere kendini bu halde olduğunu göstermemeye çalışır. Yeterli güçteki soya sahip olmadığından asıl asabiyet sahipleri tarafından alaşağı edilme tehlikesi ile her zaman

karşı karşıya olduğunu bilir. Bir anlamda üstü kapalı bir istibdat sürdürmeye gayret gösterir. Eğer haddini bilmez ve mülke tamamıyla hakim olmak ister ise mahvolur gider. Bir işe layık olmanın ölçüsü soy olarak görülmüştür (İbn Haldun, 2021, s. 416).

Devletin gücünü gösteren diğer bir olay ise devletin yapılarıdır. Devletin gücü onun eserlerinin kuvveti nispetindedir. Büyük binalar abideler devletin kuvveti nispetinde vücuda gelir. Bu gibi büyük yapıları yapmak için çok sayıda işçi gereklidir. Çevresinin büyüklüğü ve diğer yakın bölgelerde olan halk çok olunca insanlar toplanarak bir araya gelirler ve devlet bu sayede büyük yapılar yapmaya kadir olur (Uludağ, 2021). Kısa Kemerî'nin görüntüsüne bakıldığında anlaşılır ki bu yapıyı büyük bir medeniyet inşa etmiştir. Bu yapı döneminin o kadar üstünde bir yapıdır ki dönemin Abbasi Halifesi Harun Reşid bu binayı yıkmaya kadir olamamıştır. Bir şeyi yıkmak onu yapmaktan ne kadar kolay olduğunu herkes bilir. Lakin aradaki zaman farkına rağmen maddi güç farkına bakılmalıdır ki yıkmak dahi mümkün olmamıştır. Kurtuba Köprüsü, Kartaca Kemerî de buna örnektir (İbn Haldun, 2021, s. 402). Bunun yanında şu bilinmelidir ki bu önemli yapılar maharet sahibi işçilerin bir araya gelmesiyle vücuda gelir. Halkın zannettiği gibi geçmiş toplumların boyları uzun olduklarından cüsseleri normal insan boyundan uzun olduğundan bu sanat eserlerini yapabilmiş değillerdir. Kudretli hadari bir medeniyet oluşturabildiklerinden dolayı uzun yıllar boyunca çok sayıda işçiyi çalıştırarak bunları yapmaya kadir olmuşlardır. Bu yüzden İbn Haldun aldığımız haberleri akıl mizanıyla tartmamızı önermektedir ki bu durum umran ilminin esasını oluşturur (Görgün, 1999). Tarih felsefesi bağlamında baktığımızda ise umran ilmi mümkün ile hurafe olanı ayırmak yoluna gitmenin usulüdür. Bunun yanında ise alıştığımız çağın dışındaki şeyleri direkt inkar da etmemeliyiz. Eğer bu bilgiler sağlam kaynaklardan geliyorsa itibar etmek de gerektir. Örnek olarak bir seyyahın padişahın sefere çıktığında halkın altı aylık erzakını ayırır öyle sefere çıkarmış dediğinde bunu inkar etmemek gerektir (İbn Battuta, 2022). Bir hükümdarın bunu kadar malı olup bu kadarını bağışlayabileceğini aklına sığdıramayanlar bunları inkar etme yoluna gitmişler. Bu durum da doğru değildir. Zira hadari umranların dereceleri farklı farklıdır. Kendi bulunduğu yeri en zengin zannetmek kendi çağının veyahut bulunduğu bölgenin dışına çıkamamak bunun dışında olan olayların varlığını sırf kendi hadariyetinde olmasının mümkün görmediğinden inkar etmek de aklın gabavetindendir (İbn Haldun, 2021, s. 410).

1.2.5 Bedeviyet

Bedevilik sadece hayvan besleyen ve göçebe hayat tarzına sahip olmak değildir. Bedeviler İbn Haldun'un kullandığı manasıyla tarım yapan, arıcılık yapan ve bahçe işleri ile de uğraşan fakat iptidai hayat tarzında yaşayan toplumlara denmektedir (Uygun, 2008). Bedeviler çiftçilikle de uğraşır lakin ziraatla ilgili alet edevatları yoktur. Demirci, dülger, terzi gibi sanatkarlar onlarda bulunmaz. Bedeviler bu yüzden zaruri ihtiyaçları için şehirlere ihtiyaç duyarlar. Bedevilerde genellikle para pul dirhem bulunmaz. Elllerinde olan zirai mahsul, kıl, tüy, süt, deri, yün gibi maddeleri şehir halkına satar veyahut değiş tokuş yaparlar (Demircan, 2018). Şehirliler ise bedevilere zaruri maddelerde muhtaç değildir. Onların bedevilere ihtiyacı zaruri olmayan maddelerde ve yol bulmak ile ilgilidir. Bedeviler eğer bir şehri istila etmeye güçleri yetmez ise zaruri ihtiyaçları için hadari toplumların yanında kısa süreli de olsa zaman zaman çalışmaktadırlar. Şehirde tam bir hükümdar varsa ona boyun eğerler. Eğer tam bir hükümdar yoksa genellikle o bölgede bir nevi riyaset peyda etmiş biri bulunur. Bedeviler eğer o riyaset sahibi kişiye güç getiremezse geçimlerini temin edemeyecekleri korkusuyla ona boyun eğerler (İbn Haldun, 2021, s. 369).

Bedeviler, çamurdan, devetüyünden, taştan evler zaman zaman mağaralarda, taş oyuklarında dahi barınırlar. Ateşte yemekleri pişirmek yerine gıdaların tabiatları bozmadan olduğu gibi tüketmeyi severler. Değişik tarzda yemekler aramazlar. Değişik lezzetler peşinde koşmazlar. Geçimlerini deve ile temin edenler çöllerde çok mesafe kat ederler (Fayda, 1992). Bunun nedeni çölde bitkinin az olmasıdır. Yeterli miktarda bitki ve ağaç bulmak amacıyla çölün farklı bölgelerine gitmeye ihtiyaç duyarlar. Develer nazlı hayvanlardır. Hem zor doğururlar hem de kışın dahi ılık yerler ararlar. Bedeviler de temel geçim kaynakları olan develere uyum sağlamak amacıyla kendilerini değiştirmiştir. Deve besleyenler uzaktaki meralara gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Kışın yaylara çıkmaya çalıştıklarında bazı yayla sahipleri bedevileri kovar bu ise bedevilerin yalnızlaşmasına neden olur. Çöllerin ve sahraların içlerinde kalıp vahşi bir hayat tarzına fitratlarını yöneltmek durumunda kalmışlardır (Fayda, 1992). Zor hayat şartlarında yaşaya yaşaya sert, kaba ve güçlü insanlar olmuşlar zamanla ise fitratları bu duruma alışmış zorlanmamaya başlamışlardır (İbn Haldun, 2021, s. 325). Bedeviler bu zorlu hayat şartlarında yaşadıkça kural tanımaz hale gelmişlerdir. İnsanların malını gasp etmekte bir sınırları yoktur. Gıda, kap kaçak gözüne erişebilecek ihtiyaç olabilecek her şeyi talan edip

sahip olmayı arzularlar. Bedevilerin Müslüman olsa da onlarda yerleşmiş olan yağlama kısmen devam etmiştir. Bu duruma karşı devletler bazında önlem alınmaya çalışılmıştır (Demircan, 2018, s. 125).

Bir sanat aleti gördüklerinde dahi bunu anlamlandıramaz ve bu aleti satabileceklerini dahi düşünmezler, talan edip geçerler (İbn Haldun, 2021, s. 364). Kanunlara riayet göstermezler. Asabiye denilen bir nevi grup dayanışması ile bedevi kendini tam bir otorite tanımayan hükümet olarak görür (Lapidus, 2020, s. 44). Eğer bir bölgeyi ele geçirirlerse oranın ağır vergiler koyup halkın malına çökmeye çalışırlar. Halkın hallerini düzeltmek, kötülük yapan insanları engellemek gibi amaçlar gütmeyiz. Bedeviler önemli yerlere geldiği getirilmiş olup gittikleri uzak diyarlarda kendi sorunlarını da taşımışlardır. Bedeviler bulunduğu yerlere kendi kültürlerini ve sorunlarını götürür. Bu anlamda asabiyete bağlı tartışmaları da süregelmiştir (Demircan, 2018, s. 121).

Sadece daha çok vergi alıp menfaatini arttırmaya çalışıp mali cezalar koyarlar. Onlara boyun eğenler bir keşmekeş içinde kalırlar. Kafalarına göre koyulan maddi yükümlülükler altında ezilirler. Vergileri toplarken bile düzeni sağlayamazlar. Bir işe çok elleri karıştırırlar ve önemli makamlara yol yöntem bilmeyen insanları getirmekle umrana zarar verirler. Halkın malına ağır vergiler koydukları halde onların güvenliğini sağlamaya da çalışmazlar. Cezaları daha fazla mal kazanmak uğruna koydukları için caydırıcı olmaz. Haksız hükümlerin ardı arkası kesilmez. Keşmekeş ve başıboşluk adaletsizlik halinde umran hızla harap olur. Tarih boyunca Arapların malik olduğu yerlere bak nasıl perişan olmuşlardır gör (İbn Haldun, 2021, s. 365).

İnsanların zaman için geçimlerinin farklılaşması ile bu ahvallerinin değişebilmektedir. Şu bir gerçektir ki zaruri ihtiyaçlar elde edilmeden insan refaha ermez. Bu yüzden bedevi kaba iken hadariler incedir. Bu anlamda bedeviler için hadari olmak amaç olmuştur (Polat & Polat, 2016). Onlar aslında sürekli refaha ulaşmaya çalışırlar. Bolluk durumuna eriştiğinde bedevinin hali değişir ve şehirli olmak ister. Hadari ise bedevi olma hayali kurmaz. Hadariler bedevileri genellikle küçük görürler (Demircan, 2018, s. 88).

Bunun istisnası ise şehir halkının ahvalinde kusur görmesidir. Bir şehrin hadari bir hale dönmesi ise insanları yanıltmamalıdır. Eğer dikkat edilirse bir şehrin oluştuğu

halk grubunun ekseriyetle şehrin civarındaki halka dayandığını görülür. Maişetçe rahata erenler şehre gelip yerleşmeye karar verirler ve şehirdeki refaha erişmeye çalışırlar (Sağsöz, 2018). Bu hadariliğin kökeninin bedevilik olduğuna en büyük delilidir. Bedeviler ile hadariler ise kendi içlerinde ayrılmaktadır. Nice bedevi kabileler diğer bedevilerden büyüktür. Nice hadariler ise gelişmişlikte nice hadarilerden büyüktürler. Bu yüzden bedevi ve hadari derken de tek bir gelişmişlik düzeyinden bahsedemeyiz. Her şehrin umranı diğerinden farklı olduğu gibi her bir kasabasındaki umranı dahi farklıdır. Kır hayatı ise şehirden önce gelir. Şehir ve kasaba refah ve rahatlık nispetinde ayrışır (İbn Haldun, 2021, s. 326).

İslam'ın doğduğu Arap coğrafyasına baktığımızda son derece ilkel bir hal üzerlerine yaşadıkları görülmüştür. Arapların cahiliye dönemine bakıldığında oldukça ilkel içlerinden herhangi bir fikir adamı çıkmamış kendilerine ait adı bilinen tek bir kitabın dahi nakledilmediği, doğru düzgün yazısı olmayan bir topluluktur (Meriç, 2022, s. 354). Her türlü hadari gelişmeden yoksun bu kavimde İslam'dan önce kullandıkları sabit bir takvime dahi ulaşamamıştır (Ali, 2018, s. 49). Bunun yanında Kuzey Arapları herhangi bir yazı sistemi dahi geliştirmiş değillerdi (Hitti, 2020, s. 133). Medine'de ise hiçbir devlet yoktu. Burada küçük köylerde yaşayan bir sürü kabile vardı. Her kabile ise diğer boylardan bağımsız olarak yaşıyordu. Burada anlaşmadan ziyade her boy kendi hürriyeti üzerinden hareket etmek istediğinden işbirliğinden ziyade iç savaşlar çoğunlukta idi (Hamidullah, 2019, s. 164). Bedevilik Arapların genetiğine işlemiş bir nevi geçmişidir. Bir bedevi doğduğu kabilesi için yaşar ve ölür. Hayatını orada anlamlandırır (Demircan, 2018, s. 122). Bedeviler arasında en bedevi olanların Araplar olduğunu sıklıkla Mukaddime'de üstünde durulan hususlardandır. Bedevi Araplar vahşi bir şekilde yağma yapar etrafa zarara verirler, sonrasında ise herhangi bir çatışmaya girmeden çöllerine çadırlarına çekilirler. Çöl şartlarında yaşam ancak kabile dayanışması ile mümkün olur (Watt, 2019, s. 102). Kendilerini savunmak zorunda olmadıkça düzenli savaş yapmazlar. O dönemde ne düşmanın ne de herhangi bir yabancıya hiçbir hakkı yoktu. İnsanları birbirlerini öldürmekten durduran şey ise zulmettiği kişinin akrabaları tarafından intikam alınır korkusuydu (Watt, 2019, s. 197). Eğer karşılarına kale ve hisar gibi aşılması zor bir engel çıkarsa daha kolay ulaşabilecekleri yöne yönelirler. Ulaşılması zor yerlerdeki insanlar bu yağmacı kavimlerden böylelikle kurtulurlar. Araplar sarp bölgelere tırmanmak istemez çünkü tehlikeleri göze almak istemezler. Bu yüzden daha

düz arazilerde askeri koruması olmayan yerlere gidip burada yer içer talan edip kaçarlar. Bu en kolay yöntemdir. Burada halk kendilerine mağlup olana kadar bu duruma devam ederler (İbn Haldun, 2021, s. 364). Bu anlamda bir yeri bedevi Araplar ele geçirdi mi bu bölge harap olmaya başlar. Bu onlarda bir huy olmuştur. Vahşi davranmak eğlenilecek bir şey gibidir. Tabiatları itibariyle bedeviler serttir. Medeniyetten uzak olmaları hasebiyle kendilerinden olmayana kötü gözle bakma eğilimdeydiler. Her yerde ve zamanda bu tür davranışları yaygındır. Dinde aşırı gittikleri halde çok fazla şey bilmedikleri halde kolay kolay her şeyi de beğenmezler (Sallabi, 2016a, s. 341) Bir lidere boyun eğmektense kendi çöllerinde zorluklar içinde özgür bir şekilde yaşamayı severler. Oradan oraya göç edip dururlar. Bu yüzden umran oluşturmazlar çünkü umran için ise yerleşik hayat gereklidir (Arslan, 2019). Umran sahipleri insanlar taşı bir yapı inşa etmek için kullanırken Araplar bunu kazan yapmak için kullanırlar. Ağaca ise sadece çadır kurmak ve direk yapmak için ihtiyaç duyarlar. Bu yüzden binaların ağaç tavanlarını dahi talan etmekten geri durmazlar (İbn Haldun, 2021, s. 364).

Nesep bakımından bakıldığında ise nesepleri en iyi bilinenlerin de bedevi Arap olduğunu görülür. Bunun nedeni ise çöllerdeki Arapların geçim sıkıntısıdır. Verimsiz topraklarda yaşayan bu insanlar develerini otlatarak geçinirler (Fayda, 1992). Onları çöllerde vahşileştiren sebep develeri olmuştur. Develer az olan çöl bitkisiyle beslenir, sıcak kumlarda yavrularını yetiştirirler. Bu bölgeler ise kıtlığın olduğu yerlerdir. Bu şartlarda yaşayan insanlar artık çöllere alışır eder. Nesillerini de bu fitrat üzere yetiştirir. Bu yüzden diğer milletlerden kimse onlarla bu zor şartlarda yaşamak istemez. İnsan ancak bu şartlar altında doğarsa bu şartları kabul eder. Aksi halde bu şartlardan daha iyi yerlerde yaşayıp bu hayatı kabul etmek çok zordur. Kimse bu insanlarla evlenmek istemez. Diğer milletlerle de aşırı bedevilikleri yüzünden kişilik olarak da anlaşılamazlar. Öbür tarafta ise Arap bedevileri bu halden kurtulmak istemezler. Alıştikları tarzı terk edemezler. Bu yüzden hep kendi aralarında evlene gelmişler nesepleri karışmamış ve bozulmamıştır. Bu şekilde nesep ilmi onlarda çok gelişmiş ve faydalı bir ilim olarak asabiyetin ve yardımlaşmanın yardımcısı olmuştur (Uludağ, 2021). Geçim kaynağı ve imkanları bol olan Arap kabilelerinde ise nesepler karışmıştır. Geçimlerini kolay sağlayan Araplar arasında neseplerinin nereden geldiğiyle alakalı ihtilaflar aralarında çıkmaktadır. Arap olmayanların nesep ilişkisine çok dikkat etmemesi silsilede karşılıklılıklara ve tartışmalara neden olmuştur. Bedevi Arapların çoğu da zamanla diğer milletlerle beraber

yaşamaya başladı bu yüzden neseplere verdikleri önem de giderek azaldı. Kabileleri dağıldı. Neseplerin karışmasının nedeni hadarileşme ve buna bağlı olarak asabiyetin azalmasıdır. Bedeviyetini koruyan Araplarda ise bu hususlar devam edegelmiştir (İbn Haldun, 2021, s. 337). Neseplerin karışmasının bir diğer nedeni ise bazı nesep sahiplerinin neseplerini doğru bir şekilde bildikleri halde işledikleri bir suç sebebiyle kavminden kaçıp başka bir kavme mensup olduğunu söylemesidir. Başka bir kavme dahil olan bu yeni kişinin nesebi ilk nesiller tarafından bilinir fakat yıllar geçtikçe yeni doğanlar ve dışarı bölgeden gelenler tarafından bu nesep sahibi sanki hep oralıymış zannedilir ve asli olarak o nesepten tasavvur edilir. Neseplerde bir koldan öbürüne girme bu yolla gerçekleşmektedir (İbn Haldun, 2021, s. 337). Geçmişte kavimler kendi kavminden olmayan kişilerin vali olmasına itiraz etmiş eğer sonradan kavme dahil olmuşsa ve vali olmuşsa buna itiraz etmiştir. Kavim işte bu kadar önemlidir. Araplar mülk siyaseti güdemez. Siyaset yapmayı Araplar bilmez. Buna rağmen bedevilerin düzenli bir işi olmadığından ve günlerini uyku ve yemekle geçirdikleri için geri kalan zamanlarını da genel siyasi hal ile ilgili konuştukları görülür (Sallabi, 2016c, s. 341). Bir kişi öne çıkıp riyasete sahip olduğunda halka ihsanda bulunmak zorunda kalır. Diğer asabe sahipleriyle zıtlaşmamaya çalışır. Bu ise bedevi Araplar için çok zor bir durumdur. Bedevilikte aşırı giden Araplar riyaseti yekdiğerine bırakması ise çok nadirdir. Örnek olarak, İslam'dan önce her kabile birbirleriyle savaş halindeydiler. Arap birlikteliği adeta imkansızdı. Bu ise büyük bir uygarlık kurmaları önünde en büyük engeldi. Hicaz bölgesine baktığımızda barbar ve vahşi kavimler tarafından çevrelenmişti. Medeniyetten adeta eser yoktu. Lakin 23 yıl sonra Hz. Muhammed öldüğünde tüm kabileler Müslüman toplum olarak birleşmiştir (Armstrong, 2005, s. 60). Bedevi Araplar başta olmak üzere bedeviler hep birbirleri ile rekabet ederler. Bu yüzden tarihleri boyunca içlerinden çok kişi emir ve hakim olmuştur. Tek kişi altında birleşmeleri ise din boyası olmuştur. Vahşilik ve bedevilik itibarıyla başkasına boyun eğmeyen Araplar zaten kendi içlerinde de hep riyaset kavgasındadırlar. Cahiliye dönemi karakterine baktığımızda atadan gelme bir asabiyet bağıyla yardımlaşma ve dayanışma olurdu. Bu esas üzerine bir araya gelirler (Sallabi, 2021b, s. 18). Çok nadir olarak belli müşterek konularda fikir birliğine varırlar. Bir peygamber veyahut veli ile ancak bağlayıcı hükümler altına girerler. Kibirleri azalır rekabet hali son bulur din onlarda olan hasletleri bir amaç uğruna birleştirir. Ancak bu yol ile birleşip mülk olma yoluna gidebilirler. Bunun yanında fitratları bozulmadıkları için

hak ve hakikati gördüğünde kolayca kabul eden millet de Araplardır. Tabiatları bozulmadığından hakkı kabul eden melekeleri selamette kalmıştır. Vahşi karakterleri de din ile törpülenir. Az bir emekle düzelirler ve hayrı kabul etmekte hazırlardır (İbn Haldun, 2021, s. 366). Bedevilikte en ileri olan Araplarda din olmasaydı mülk hasıl olması mümkün olmazdı. Araplara taşıdıkları karakteri İslam vermiştir. Arapça kitaplar dahi İslam sayesinde ortaya çıkmıştır (Pedersen, 2021, s. 22). İslam dinini kabul ettikten sonra bir anda adalet timsali olurlar. Birbirlerini korumaya başladılar kötü hasletlerini ya iyi bir hale dönüştürürler veyahut dine aykırı olduğundan kötü hasletlerini törpülemeye çalışırlar. İslam tarihi bunun en büyük örneğidir. İslam'ın koyduğu şeri hükümlerle siyasetlerini sağlamlaştıran Araplar ve şer'i hükümleri uygulayan halifelerle de mülk ve devlet sahibi olmuşlardır (İbn Haldun, 2021, s. 367). Daha sonraları ise Araplardan gelen nesillerin devlet hayatından uzaklaştığı geri çöllerine dönüp dini hayattan uzaklaştıkları geri haksızlık yapmaya başladıkları görülmüştür. İslam doğduğu coğrafya da yönetim kabile liderinin tecrübe ve bilgisine bağlı olmasından dolayı eski hallerine dönmeleri kolay olmuştur (Demircan, 2018, s. 65). Halifelerle aynı millettten olanlar nesli müstesna olmak üzere mülk namına bir şeyleri kalmamıştır. Halifelik müessesinin izi Araplarda silinip tamamen hakimiyet ellerinden çıkınca Arap olmayan milletler galebe çalmıştır. Bazı Araplar ise eski hallerini unutmuş ve sanki hiç mülke sahip olmamış gibi hareket etmişlerdir. Dinlerini unutmaları sebebiyle çok geride kaldılar yine aralarından bazıları Mağrip bölgesinde örnek olmak üzere diğer milletlere galip çalsalar da bu da bedeviyetin getirdiği vahşilikle inşa etmek yerine harap etmek suretiyle olduğundan umran inşa etmek yerine umranı talan etme yoluna gitmişlerdir (Demircan, 2018).

Devlet şehirlerde ve kasabalarda insanların birbirinin hakkını gasp etmelerine mani olmaya çalışır. Hükümdar ve yardımcılarının zulümleri müstesna olarak şehir halkı hükümdarın gücü sayesinde yekdiğerine zulmedemez olmuştur. Şehir dışından gelen zulümlere karşı surlar onları korur. Şehir içinde ise görevlendirilen askerlerin yeterli kuvvette ulaştıklarında hadlerini aşp halka zulmettiği görülmüştür (İbn Haldun, 2021, s. 334). Çöl hayatında ise adaletin sağlayıcısı aşiretlerdir. O bölgenin büyükleri ve ileri gelenleri adaleti temin eder. İnsanlar bu kişilere güvenirler. Bu önderler ise toplumu değıştirmez. Toplumun taleplerini dillendirmekle görevlidirler. Toplumun hedeflerine ulaşmasında bir nevi bayraktarlık yaparlar (Meriç, 2022, s. 399). Bu insanlar vakar sahibidir. Bu gibi bölgelerin askeri savunması ise güçlü gençlere bırakılır. Bu gençlerden

mert ve yiğit olanları seçilir diğer kavimlerin istilalarını karşı kendi kabilelerini korumaya çalışırlar. Lakin burada önemli bir nokta o badiyede tek bir asabiyetin hakim olmasıdır. Yoksa her asabiyet sahibi kendi asabiyesini destekleyeceğinden her zaman istenen kuvvet kurulamaz. Çok fazla menfaat çatışması sebebiyle ayrılıklar meydana gelir. Her insan kendi asabiyesini korumak isterken daha büyük ve dağılmamış yekvücut olmuş bir kuvvet çöldeki diğer kavimlere galebe çalabilir. Her asabiyet sahibinin ise ilk olarak kendi kavminin yardımına koşmak istemesi sadakate mani olabilmektedir. İnsanın tabiatında ve şefkatten gelen kalbinde akrabalarının zor zamanlarında yanlarında olma hali mevcuttur. Bu durum hem yardımlaşma ve dayanışmayı sağlarken öte taraftan düşmanlara da korku vermektedir (İbn Haldun, 2021, s. 334). Nesepleri ayrı olma halinde ise kişiler nadiren birbirinin yardımına koşar. Savaş zamanında ise herkes kendini düşünür. Yalnız kalacağı korkusuyla kılıçlar sallanır. Yalnız kalındığı takdirde diğer milletlere yenileneceklerini bildiklerinden zorunluluktan gelen bir beraber hareket etme durumu hasıl olur. Hiç kimse tek başına çöllerde yaşamayı göze alamaz. Bilirler ki bu durumda diğer milletler onu bir şekilde yakalayacaklardır. Devlet kurmak için bu durum zorunludur. İnsan tabiatı itibarıyla karşı gelmeye yatkındır. Maksadına ise ancak savaşarak ulaşabilir. Bu hususta asabiyet birliğine ihtiyaç duyar (Uludağ, 2021).

İnsan akrabasının zulme uğramasını durumunda kendini zelim hissederek, bu durumun kendine de yapılmış olduğunu tasavvur eder. Onların yardımına koşmaya çalışır. Akrabayı kollamak tabii bir durumdur. Haksızlıklara karşı beraber mücadele edilir. Lakin bu akrabalık bağından gelen yardımlaşma ve zulme beraber karşı koyma isteği birbirlerine çok yakınsalar meydana gelir. Eğer neseplerin arasına çokça zaman ve insanlar girdiyse birbirlerinden ister istemez uzaklaşırlar. Nesepler unutulur, yakınlıklar azalır, nesebin sadece şöhreti kalır. Bu durumda bile şöhret yakınlığı dahi birbirinin yardımına koşmak adına yeterli olur. İnsan az da olsa arasında bağ bulunan insanı korumak ve zilletten kurtarmak ister. Bu yanlışların kendine yapılmış bir yanlış olarak düşünür. İnsanı harekete geçiren unsur soydaşıyla birlikte tasavvur ettiği izzet-i nefsi ve gururudur. Nesebin en büyük faydası bu yardımlaşmadır (Hassan, 1998). Bunun dışında fayda cihetinde nesebin bir yararı yoktur. Zira nesep algısı ile ilgili bir durumdur asli bir hakikati yoktur. Nesep tam olarak belli olursa yakınlık hasıl olur yoksa uzaktan gelen kesin olmayan bilgiler ışığında gelen haberlerle oluşan nesep bağı zayıf olur, nesebin faydası ortadan kalkar, nesepleri temin etme işi boş bir iş olur onunla uğraşmak bu fayda

olmazsa sadece eğlendiren faydasız bir iş hükmüne geçer. “Bunun için nesebe zaman zaman faydasız bir ilim veya zararsız bir cehalettir denmesinin hükmü anlaşılır” (İbn Haldun, 2021, s. 335). Kısacası nesep açık seçik bilinmezse faydası kalmaz bir yarar sağlamaz bir fayda temin etmez. Asabiyetten gelen yardımlaşma ortadan kalkar. Bu durumda nesep fayda kalmaz bilinmesine de ihtiyaç kalmayan bir ilim haline gelir. Bedeviler kendi kendileri korumak zorundadırlar. Yaşadıkları hayat şartları onları buna mecburi kılar. Tek başlarına yaşadıkça güçlenirler, vahşileşirler. Onların surları da kaleleri de tek dayanak noktaları da kendileridir (Demircan, 2018). Yanında arkadaşı var diyerek silah getirmemezlik yapmaz daima silahını taşır. Bir yere giderken veyahut iş yapmadan dururken daima tetiktedirler. Çöl ıssızdır, tehlike olasıdır. Hışırta bile çıksa dikkat kesilirler dikkatlidirler. Kendilerine güvenirlere bu sayede ıssız bucaksız uzak yollara tek başına çıkarlar. Geceleri dahi az uyumaya çalışırlar. Birisi yardıma muhtaç olduğunda yardım etmekten geri durmazlar kendilerine biri saldırır ise de kılıçlarını kuşanmaktan çekinmezler (İbn Haldun, 2021, s. 330).

Kabilelerin her ne kadar tüm kolları bir nesep olarak hareket etse de kendi içlerinde başka asabiyetler bulunur. İçerideki bazı asabiyetler ise diğerlerine nispeten daha güçlüdür. Bir aileden gelen kişilerin elbette daha sıkı bir asabiyet bağı bulunur. Umumi bir asabiyetten daha ziyade kendi aile içi asabelerinde normal zamanlarda daha yakındırlar. Zor anlarda ise içeri veyahut umumi asabiyet fark etmeksizin birbirleriyle dayanışma içinde olurlar. Lakin bu özel asabiyetler içinde bir asabiyet diğerlerine nispeten daha riyaset sahibidir. Liderlik etmeye daha yatkındır. Riyaset ise galebe ile olur (Mahdi, 2022). Galebe ise o topluluktaki en özel asabiyet sahibine nasip olur. Bir kavimde birbirine eşit güçlerde olanlar birbirlerine elbette üstünlük kuramaz. Denk olsalar yeni bir yapı meydana gelmez. Kendilerinden daha düşük asabiyet sahibine riyaset kaptırılsa burada tam doğru bir riyaset oluşmamış demektir. Çünkü kavmi onu yeterince destekleyememiştir. Bu halleder de riyaset sürekli el değiştirir. Buna örnek ise padişahlar ölünce taht kavgalarında en güçlü şehzadenin başa gelmesidir. Galebe ancak böyle gerçekleşir. Bir kavim gücü ele alamaz ise birbirine galebe çalamaz ve bu kavimlerin eşit gücünde fertler öne çıkar bu durumda ise en güçlü kişi riyaseti eline alır. Riyasetin belli bir aile içinde kalmasının yolu budur (İbn Haldun, 2021, s. 338).

Bir asabiyette lider olmanın ilk şartı o asabiyetin içinden gelmektir. Daha önce de belirtildiği gibi diğer asabiyetlere galebe yoluyla mülk edinmenin ilk şartı insanların sana

tabi olması ve onlarla birlikte diğer asabiyetlerin üzerine yürümendir. Bu ise güçlü bir kavmin içinden çıkmak ile ancak hasıl olur. Çünkü kendi kavminden olmayan insanlara o sığıntı diye bakılır. Örnek olarak Berberiler zaman zaman kendilerini ikinci sınıf vatandaş olarak görüp Araplara sık sık isyan ettikleri ise tarihi bir vakadır (Şeyban, 2022, s. 79). Sığıntı olarak gördükleri birinin ise kendilerini temsil etmesini elbette istemezler. Bu sığıntı olarak görülen isim ancak ana asabiyete destek olabilir, onlara öncü olamaz. Eğer yıllar içinde ana asabiyet sahibi kavim sığıntı kişinin başka kavimden geldiğini unuttur ise de yine de onu lider yapmazlar. Bunun sebebi bir topluma liderliğin bir kütükten ve aile etrafı tarafında intikal etmesidir. Kabileye yamanmış kişinin ise kütüğü orada olmadığından her ne kadar unutulsa da yeteri desteği bulamaz. Aile kökeni olmayan riyaset sahibi olamaz (İbn Haldun, 2021, s. 339). Vahşi kavimlerin daha geniş mülke sahip olmasının bir diğer nedeni ise kudretlerinin daha çok olmasının yanında diğer insanları köleleştirmeye de daha kolay muvaffak olmalarıdır. Burada hayvanlar aleminden örnek verilecek olunursa yabani hayvanlar ile evcilleşmiş hayvanın durumu bedevi ile hadarinin ayrımı gibidir (İbn Haldun, 2021, s. 358). Vahşi hayvanların hayatta kalabilmesi zordur çünkü doğa şartlarında mücadele ederler. Bu hayvanların belirli yaşayacak yerleri olmadığından nerede hayat şartı uygunsa oraya göçerler. Orada hayatlarını idame etmeye ve avlanmaya çalışırlar. Bu anlamda bedevilerle vahşi hayvanların yaşamı benzerdir. Bedevilerinde tam belirli bir vatanı yok gibidir bu nedenle mülk yolunda gidilmesi en güç seferlere çıkarlar, ulaşılması en zor bölgelere fethetme yoluna giderler. Bu yüzden devamlı toprakları artar kendi kabına sığamadıklarından devamlı büyürler. Gözü korkmayan yeni yollar bulur uzak yerlerdeki milletlere dahi galebe çalar. Araplar öyle bedevilerdiler ki ve öyle asabiyet sahibidirler ki Hindistan, Batı Afrika, Yemen, Irak gibi tagallüp altına alınması zor şartlara sahip olan yerlere dahi gitmişleridir. Burada çok farklı iklim bölgelerine dahi gitmekten geri durmamışlar korku ellerini tutmamıştır. Bu yüzden vahşi milletlerin sınırları geniş olur devletin merkeziyle sınırları birbirinden çok açılır (İbn Haldun, 2021, s. 359).

Bedeviler hadarilerden daha hayırlıdır. Çünkü bozulmamış fitrat üzeredirler. Bedevilerin aşırılıklardan uzak olması onların ahlaken daha üstün olmalarını sağlar. Zihinleri ise pak olduğundan anlayışları keskindir (Demircan, 2018, s. 92). Her insan fitrat üzere doğar. İlerleyen zamanda hayır ve şerler arasında kendi iradesiyle kabul ede ede o fitratını bir yöne doğru çevirir. Hayra yöneldikçe hayra şerre yöneldikçe şerre meyli

artar. İlk olarak hangi hale maruz kalırsa o hal üzere gitmesi daha kolay olur. Bu anlamda hadariler refahın getirdiği haller dolayısıyla dünyevi arzulara kendilerini kaptırmış görünürler. Kötü huylar nefislerine yapışır ve vazgeçemez olurlar. Bu insanlardan birçoğunun küfürler savurdıkları büyüklerine saygısızlık ettikleri görülür. Saygı göstermez olurlar (İbn Haldun, 2021, s. 326). Bedevilerde bütün bütün dünyadan kopuk değillerdir. Elbette onlarda maddi menfaatlara dünyaya yönelirler. Lakin onlar zaruri maddeler üzerinden bu isteklerine çalışmaktadırlar. Haz ve zevk uğrunda değil. Bu yüzen bedevilerde kötülük yapma meyli az görülür fena huyları daha azdır. “Bazı zamanlarda yağma ve talan yapan bedevi kabileler ise dini hassasiyetleri daha yüksek olduklarından ramazan ayında bu işlerden uzak dururlar. Hatta yolda buldukları şeyleri dahi almazlar. Bu ayda düşman gördükleriyle kişilerle de savaşmaktan uzak dururlar” (İbn Battuta, 2022, s. 686). Bu yüzden bir bedevinin tedavisi şehirliye göre daha kolaydır (İbn Haldun, 2021, s. 327). İnsan ne ile işgal ederse onda ünsiyet kesbetmesi nispetinde hadarilerde de rahatlık ruhlarına işler. Kendilerini koruyamaz olurlar. Güvenliklerini bekçilere valilere hükümdarlara devredip surların arkasında gaflet uykusundadırlar. Silahlanmayı bırakırlar bu ise bir gaflet halidir. Bu iş süregeldikçe çocuklar gibi kendilerini koruyamaz olurlar (Uludağ, 2021). Bu yüzden hadari insanlar bedevilerle yolculuk yapmayı sever. Kendilerini güvende hissederler. Bilinmedik yerlerden bilinmedik başka yerlere yolculukta kervanlar ancak bir bedevinin rehberliğinde yolculuk yapabilir. Bazı yerlerde kadın bedeviler becerikliken bazı yerlerde erkekler bedeviler rehberlik yapmakta daha beceriklidir. Bu insanlar çadır kurmanıza yardımcı olur her türlü ihtiyacınızı uzun yolculuklarda karşılayabilecek kapasitededirler. Bu hale alışmışlardır (İbn Battuta, 2022, s. 681). Bu yolculuk esnasında kendilerine arkadaş dahi olurlar onları çok severler. Bedeviler o noktada kendilerine üstad ve yol gösteren olurlar.

1.2.6 Asabiyet

Şeref ve itibarı şahıslar kazanır. Yıllar içinde kavminin fazileti haline gelir. İnsanlar arasında bağın mahiyeti konusunda farklı görüşler vardır. Bazı insanlara göre aynı atadan gelmek kuvvetli bir bağ sağlar. Bu bağ sayesinde bir araya gelinir, sevgi oluşur. Kendi gibi olmayana karşı savaşma durumu ortaya çıkar. Farklı atalardan gelmek ise bizatihi birbirini sevmeme için yeterli bir sebep oluşturur. Ortak ata ne kadar kendisine uzak bir kavram ise aradaki bağ da o nispette uzak olur. Diğer bir kısım insanlara göre

ise bu bağı oluşturan şeyin onları oluşturan ilk yöneticide yaptıkları ortaklıktır. “Farklı atalardan gelen kişilerin birleşmesi ise dış bir tehdidin ortaya çıkması ile olur “(Farabi, 2022, s. 135). Ailenin manası bu itibarları kişilerin soylarından gelmek itibariyle kendine itibar ve birlik kazanmaktır. İnsanları seleflerinden aldığı faziletlerle övünme kabile mensuplarının övüneceği bir ahlak şeklini almış bu huy ruhlarına işlemiştir (İbn Haldun, 2021, s. 341). Nesebin birbiri içindeki insanlara yardımlaşmaya olur. Neseysel bağın gerektirdiği bir diğer yarar ise soyunun şaibeli hallerden korunmuş olduğunu bilmekten gelen insanların sana karşı güvenidir. Tanınmış kişilerin soyundan gelmek iftihar sebebi olmuştur. Bedevi toplumlarda sosyal birim bireyden ziyade topluluktur (Yurtalan, 2017). Birey, bulunduğu toplumun sadece bir üyesi olmak cihetiyle hak kazanır ve vazifeleri ifa eder. Topluluğun bütünü ise zorlu koşullara karşı kendini müdafaa etme ihtiyacı hisseder. Bu ihtiyaç ise sosyal bir bağlantı olan erkek tarafından gelen kan bağı vasıtasıyla kurulmaktadır (Lewis, 2019, s. 9).

Şerefın fazlalığı ise asabiysel bağın yakınlığıyla doğru olarak artar. Bu şeref hadari olmayan halklarda daha fazla övünç kaynağı olmuştur. Şehirliler aile fertlerinden daha kopuk yaşadıklarından dolayı bu itibar onlarda daha kopuktur. Şehir halkında asalet ve şeref anlayışı da bedevilerdeki anlamından farklıdır. Şehirliler itibarı geçmişteki atalarının meziyetleri hayır sahibi insanlarla oturup kalkması edepi ve çok fazla maceraya atılmadan halim ve selim bir şekilde soyunun sorunsuz devam etmesiyle övünürler. Bu durumda anlaşılır ki bedevilerle hadarilerin hasebiyle övünme anlayışı birbirinden farklıdır. Bunun yanında insanlar daha önceden mülk sahibi olmuş kişilere yakın olmak amacıyla insanlar mülk sahibinin soyundan geldiğini de iddia eder. İnsanların diğer kavimlere yamanmaya çalışmasının nedeni onlardaki fazilete, cesarete, şöhrete sahip olmaktır (İbn Haldun, 2021, s. 340). Bu durum bazen öyle bir hal alır ki bazı insanlar kendini sürekli daha güçlü bir kavimden göstermeye çalışır. Kavmi farklı olsa da güçlü bir kavimden gelmiş zannedilir. Çok istisna olarak güçsüz bir kavimden gelen biri ilmi ve dindarlığı sebebiyle diğer asabiyet sahibi kişilerin rızası ile onlara lider olur. Bu ise çok ender görülür. Bunun yanında güçlü asabiyet sahipleri kendi asabelerinden bazı olmayan insanları kendilerine taraftar veya köle olarak hizmetlilerine alırlar. Bu insanlarla ise zaman içinde kaynaşırlar. Güçsüz asabiyet sahibi artık kendini güçlü asabiyet sahibine nispet etmeye başlar. Asabiyetin zayıf olan aileler sayısal

üstünlükleri olsa da kendilerini diğer asabelerine kabul ettirmekte zorlanırlar (Demircan, 2018, s. 66).

Yıllardır orada yaşaması ve güçlü asabiyet sahiplerine hizmet etmesi cihetiyle kendilerini onlardan biri gibi görürler. Yıllar içinde asli asabiyetlerinin bir fayda sağlamadığını gördükçe eski asabesinden bahsetmez olur. Yıllar içinde güçlü asabe sahibinin ailesinden biri gibi olur. Fakat şeref ve itibar olarak onların her zaman onların altında kalır (Uludağ, 2021). İnsanların hizmetinde bulunan insanların durumu daima budur. Eski ile bağı kesilmiş biri olarak hayatını sürdürür. Zaten savaşta yenilen bir asabiyet artık kendi asabesinden bir fayda temin edemez. İlk nesebi adeta boşa çıkar. İkinci elde edeceği suni nesebi daha faydalı olur. Bilindiği üzere bedeviler ile hadarilerin asabiyet anlayışı farklıdır (Zorlu, 2020). Bedevilerde ilk başta asabiyetle gelen şeref bulunurken şehirleşmenin getirdiği çözümler başlar. Hadariler her ne kadar kendilerini soy itibarıyla kendi asabelerine dayandırsalar da asabelerine ancak kuruntu nevinden bir bağlantıları kalmıştır. Bu durumda olan ve en çok kuruntu nevinden asabiyete sahip olan ise İsrailoğullarıdır. “Yahudilerin kendi aralarında konuşurken bunların soyu Harunidir, Yuşa neslindendir, Kalib’in zürriyetindendir dediğini sık sık görülür . Bu vehmi üstünlük onlarda hep hasıl olagelmıştır. Bunun en temel sebebi cetlerinden çok fazla nebi ve resul gelmesidir. Nesepleri her ne kadar asabiyetten kopmuş olsalar da bu tür iddialarına saplanıp kalmışlardır” (İbn Haldun, 2021, s. 343).

Devletin içinde farklı farklı cemaatlerin ve fazla sayıda kabilelerin olması sağlıklı bir devlet kurulmasını engeller. Bunun sebebi herkesin farklı isteklerde bulunmasıdır. Her ne kadar devletin kurulması ve devamı asabiyet ile olsa da devletin içinde ona karşı tetikte duran karşı bir asabiyet dahi daima bulunur (Batur, 2021). Bu yüzden sürekli sorun çıkarma ve devlete başkaldırma hali vuku bulur. Bu asabiyet sahipleri daima kendilerinin yeterli kuvvette olduğunu ve devlete karşı gelip kendilerinin ayrı bir devlet kurma gücünde olduklarını tasavvur eder. İnsanoğlu zillet halinden hoşlanmaz. Özellikle bedeviler bu hal üzeredir. Zillate düşen asabiyetin getirdiği sertliği kaybetmiştir demektir. Zilletten hoşlanan insan artık kendini koruyamayacağı düşüncesi kabul etmiş insandır. Hakkını istemeyen hakkının peşinden gitmeyen insanlar aciz kalmaya mahkum olurlar (İbn Haldun, 2021, s. 352). Asabesi yüksek olan kavimler bu yüzden hep sorun çıkarmışlardır. Daha önce başka bir kavmin altında yaşamış hadariyete ulaşmış kavimler

ise daha uysal olurlar ve isyan hareketleri az görülür. Her kavim ilk başta bedeviyetten doğar fakat yıllar geçtikçe dönüşür.

Bu yönüyle asabiyet nesilden nesile boydan boya geçtikçe değişir. Asabiyetlerde süregelen bu farklılık bir umrandan sonra başka umranın geçmesi gibidir. Mülk bu yol ile bir sülaleden çıkar diğerine geçer (Kayapınar, 2006). Değişim ise kaçınılmaz olur . Mülk daha önce denildiği gibi nasıl asabeyle mümkün olursa, sınırların büyüklüğü de asabenin kemiyeti nispetinde olur. Yeni fethedilen asabeni yerleştirmek bu anlamda çok önemlidir. Eğer yeterli asabeniz yoksa sınır boylarını korumakta zorlanırsınız ve belli tabii bir büyüme sınırına ulaşırsınız. Devlet yavaş yavaş gerilemeye yüz tuttu. Devleti ayakta tutan en önemli hususlardan biri buradan anlaşıldığı üzere görevlendirecek adamların yeterli sayıda olmamasıdır. Devlette yeterli sayıda kişi kalmazsa fetihler kesilir (İbn Haldun, 2021, s. 384).

1.2.7 Refah ve mülk

Öncelikle refaha dair görülen tavırlar doğrudan mülke erişim ile ilgilidir. Mülk nasıl ki asabiyetle gerçekleşir ve bunun gerekleri cesur vahşi bir doğaya sahip olmaktır. Öyle de mülkün ilk tavrı da bedeviliktir. Mülk ile refah hasıl olur. Hadarilik ile çeşit çeşit refah yolları oluşur. Hayatını daha zarif şekilde yaşama ihtiyacı haline gelir. İhtiyaç olarak görülen hususlar arttıkça refah daha da artar. Nimetlerden alınan zevk, haz, arzu arttıkça sanata olan iştihak da artar. Böylelikle hadari bir topluma bedevilikten sonra geçildiği anlaşılır. Refah mülke tabidir ve onsuz olmaz (Karagül, 2016). Bunun yanında bir devletin hadarilikteki ölçüsü o devletin büyüklüğü nispetinde olmuştur. Hadarilik diğer basit bir tanımı ise refahın ulaştığı yer olarak söylenebilir. Refah, mülke dair bir durum olduğundan devlet sahiplerinin istilaları sonucu elde ettikleri miktara göre refah seviyesi de değişkenlik gösterir. Bu anlamda mülk devletin kudretine göredir (İbn Haldun, 2021, s. 398).

Kabile mensupları için en önemli vartalardan biri nimetler içine dalmalarıdır. Kabileler kendi aralarında yaptığı mücadele bir tarafın kazanmasıyla sonuçlanır. Galip kabile mensupları diğer kabilenin nimetlerine savaşta yaptığı katkı nispetinde sahip olur. Bunun neticesinde bazı kabileler yeni nimetlere dalmak suretiyle vartaya düşer. Lüks hayat tarzına alışmak adeta bir afettir. Bunun önü alınamadığı takdirde toplum arasında da yaygınlaşır. Bu lüks ise devlet kademelerine sirayet ederse halka örnek durumunda

olmaları cihetiyle toplumu daha da bozmak sonucuna giderler. Saraylardaki şatafat devletin ana kademesini valileri daha sonra tacirleri ve diğer zenginleri etkiler. Bu dinarlar ise uygun olmayan yerlere kullanılır olur. Bu durum ise diğer İslam kentlerini sarar ve zarar verir (Sallabi, 2021a, s. 410). Yeni mülk edinmek mücadeleye olan istekleri azaltır. Hanedanlık bulunduğu duruma iktifa etmeye çalışırlar. Bu onları geri götürür. Asabiyetleri azalır. Kahramanlık, mertlik, cesurluk gibi seciyeleri zayıflamaya yüz tutar. Çocuklarını mücadele ruhuyla değil diğerlerinden kayırma ahlakıyla yetiştirir. Gelen nesilleri de böylelikle bozulur. Bu durum yıkılışına kadar süregelir. Bu refaha alışmak öyle illet bir durumdur ki mülk edindirmek şöyle dursun yok olma tehlikesine insanları atar. Refah devletin önündeki en büyük vartadır (İbn Haldun, 2021, s. 352). Daha önce de belirtildiği gibi bir millet diğerini mağlup edip onun elindekilerde sahip olduğunda bir anda yeni nimetlere erişerek refah derecesi fazlalaşır. Geçim yolundaki zorluklar hayatın inceliğine ve sanatlara olan meyli arttırarak refahı arttırır. Bu durumda devlet ele geçirdiği milletin ahvaline sahip olur. Zira onun malını eline geçirmiştir ve bu mallara bağlı olarak refahı ve rahatı artmıştır bu devletin ahvalini mağlup ettiğini devletin ahvaline yaklaştırır. Rahat devleti zayıflattırır (Zorlu, 2020). Bu yeni nimetlerle ki bu nimetlere kılık kıyafet, kap kakak, yiyecek, içecek, yatak gibi şeyler dahildir. Bu yeni nimetlerle birbirlerine karşı övünmeye başlarlar. Bir anda elde edilmiş mülk ahval atlattığı üzere yemek tatlarına önem vermede, daha lüks elbiselerde, daha gösterişli ve güçlü bineklerle diğer milletlere karşı gösteriş içine girerler. Bilmezler ki bu haller onlara zarardır ve içten içe onları zayıflatır. Halefleri de bu hali takip ettikçe hanedanlık sonuna doğru bir yolculuk başlar (Mahdi, 2022). Mülk sadece talep edilerek elde edilir. Talebin en son noktasında galibiyet ve ona bağlı olarak mülk hasıl olur. Gaye hasıl olduğunda ise sarf edilen çaba son bulmuş olur. Hayalini gerçekleştğinde hayali kalmamış biri gibi duruma girer. Mülk elde edilince insanlar geçmişte yaşadıkları zorlukları unutmaya başlar. Sabır ettikleri şeyler bir hayal gibi hafızasında bulunur lakin eski etkisi zamanla kaybolur. Rahat ve sükûnet gittikçe huzuru tercih ettirir. Bağ bahçeler, saraylar, su kanalları yaparlar. İleri hadariyet seviyelerinde yorgunluk çekmek ve mücadele etmek onlar için geri dönülmesi zor bir aşama olmuştur (Canatan, 2016). Kendinden sonra yetişen çoluk çocukları da bu hal üzere yetişeceğinden onlarda daha fazla rahat isterler ve hanedanlık sonuna dek durum devam eder. Bunca zararının yanında refahın devlete sağladığı yararlar da yok değildir. Refah başlangıç itibariyle kötü bir şey değildir. Hatta devlete güç katar. Şöyle ki refah hasıl

olduğunda nüfus ve cemaatler artar, asabeler çoğalır. Böylelikle devletin taraftarları da artmış olur. Taraftarlarının artması devlette gelişmeyi arttırır gücüne güç katar. Bu ise ilk başta yarar sağlar. Devlet birimlerinde kullanılacak yeni devşirmeler devlet yönetiminde etkili olur. Lakin birinci ve ikinci nesilden sonra devlet ihtiyarlaşma evresine girer. Bu aşamada devşirmeler yetkileri olmadığından devleti tekrardan ayağa kaldıracak asabiyeti sağlayamazlar. Devlet birimlerinde sadece yardımcılar olarak bulunurlar. Hanedan ve mülk sahipleri ortadan kalkarlarsa eğer devşirmelerde devleti tek başlarına ayakta tutamayacakları için dağılırlar. Araplar da devlet refah halinin son aşamasına geline halifeler azatlılar ve taraftarların sayısı da artmış fakat bir yarar sağlayamamıştır (İbn Haldun, 2021, s. 398).

Asabiyetin amacı mülke ulaşmaktır. Maddi zevklerin, dünyaya ait faydaların ve şeref kazanmanın yolu mülkten geçer. İnsan belli sonra bu mülk fikrinin esiri olur. Bu yüzden mücadele olmaksızın mülk devreden pek az görülür. Bu ise savaşların oluşmasına sebep olur. Asabiyet olmadan ise mücadele ve galip olma durumu vukua gelmez (Türker, 2016). Bunun yanında insanoğlu tabiatı gereği kendisini diğer insanların zulmünden koruyup kollayacak bir otoriteye muhtaçtır. Bu durumda bir asabiyetin diğerine galip gelmesinden başka yol yoktur. Çünkü diğer bir durumda kendini asla güvende hissedemez. Hep tehdit altında kalır. Başkasına galebe çalmasıyla mülk ve güvenlik elde edilir. Bu riyasetten fazladır. Riyaset bir nevi rehber olmaktır. Kararlarına uyma gibi zorunluluk yoktur, baskı unsuru söz konusu değildir. Mülk sahibi ise zorla hüküm verebilir. O güç kullanmış ve diğerlerine üstün gelebilmiştir. Nefis ise daima fazlasını ister. Bir asabiyet sahibi belli bir mevkiye ulaşınca gözü artık bir üstteki basamağa gider. Daha alt bir mevkiye inmek istemez. Bir kavimde her ne kadar bir sürü asabiyet olsa da biri çıkar ve diğerlerine galip gelir. Onları kendine tabi kılar böylelikle hepsi bu asabiyet içinde kaynaşır ve tek ve büyük bir asabiyet haline dönüşür. O asabiyette erir ve daha büyük bir asabiyete malik olur. Bu durumdan sonra ise başka asabiyetlerle tagallüb yarışına girilir (İbn Haldun, 2021, s. 350). Asabiyette öne çıkan bir fert o asabiyetin başı olunca diğer asabiyetlere de gözünü diker, eğer kendisine denk birini görürse artık o onun düşmanı haline döner. Biri diğerine galip gelince asabiyetin kuvveti artar. Artık daha yüksek bir gaye üzerine yürürler. Bu hal üzerine giderken ihtiyarlık hali çökmüş bir medeniyetle karşılaşırsa onu istila eder ve mülk tamamen onun olur. Eğer ihtiyarlık evresinde bir devlet bulamaz ve asabiyetini güçlendirmek isteyen bir güçlü devlete rast

gelirse o devletin içine düzenli bir şekilde kendi asabiyet sahiplerini yerleştirmeye çalışır. Bu anlamda şu çıkarım yapılabilir mülk asabiyetin amacıdır (Karagül, 2016). Asabiyet belirli yer ve koşullar içinde yeterli bir güce ulaşmışsa ve imkanda bulursa iki yola doğru yönelir. Birincisi kendisi müşahhas olarak bir mülk edinme yoluna gider. İkincisi bir diğer asabiyete destek olma yoluna giderek mülk edinmeye çalışır. Mülk ise iyi kişilere nasip olur çünkü mülk asabiyetin gayesi olması yanında tamamlayıcı güzel huylarında tetikleyicisidir. Mülkün tamamlayıcı unsurları olmazsa bazı azaları kesik olan insana benzer. Örnek olarak aile içinde ki bir sıkıntının nasıl asabiyete ve buna bağlı olarak mülke zarar vereceğini tasavvur ediniz. İnsanda bulunan güzel hasletler onu mülke sahip olmaya giden yolu açar. Eğer dikkatli şekilde incelenirse görülür ki diğerlerine galebe çalanlar hayır konusunda ilerde olan, misafirperverlikte, yoksulların ihtiyacını gidermekte, sabırda, hürmette, namusu korumada, düşenlere yardım etmede, ilim sahibi insanlara saygı ve hürmet göstermede, ibadetlerini yerinde ifa edenlere, ahdi bozmaktan korkanlara, hayırda yarışanlara nasip olur (İbn Haldun, 2021, s. 356). Hükümdarlarda bulunan bu güzel hasletlerin özellikle ikramlarda bulunmak, insanların yardımına koşmak gibi hallerde de amaç her zaman tam bir ihlas değildir. Kabillerin kendileriyle yarışan diğer asabiyet sahiplerine onların etki alanları dahil olmak üzere izzet ikramlarda bulunması tesir alanının genişletmek, itibarını arttırmak, gücünü gösterip aynı zamanda onları korkutmak ve ikram edilen şeylerin benzerini karşı kavimden beklemek suretiyle bir güç yarışında kendini göstermek anlamı taşır. Asıl bir hükümdarın ihlas ile izzet ikramda bulunduğu kendisinden hiçbir yarar sağlayamayacağı kişilere yaptığı yardımlardır. Bir insan elbette akrabalarına ikramda ihsanda bulunur, siyaset itibarıyla da bir nevi güç gösterisi yapar. Gariplere iyilik yapmak ise beklenti olmadan sırf Lillah için yapılan dürüstlüğü ve gerçek cömertliği göstergesidir. Bu alamete sahip olanlara Allah mülkü nasip eder. Yani insan insanlığın gereği fitrata uygun davranması hem mülkünü arttırır hem devletin ömrünü uzatır (Arslan, 2019). İyilik yapanın iyilik görmesi değişmez bir husustur. Bu durumun tersinde ise mülk dağılmaya yüz tutar. Kötülük yapan kötülük görür. Eğer bir yerin inkıraza uygulanmasını görmek isterseniz hükümdarda ki bu değişimlere bakmak yeterlidir. Hükümdar gittikçe ahlaka ters olan şeyleri yapmaya başlar. Eski güzel hasletleri gittikçe silinir. Bu güzel huylarının yanında siyasetin içindeki faziletleri de yozlaşmaya başlar. Bu iddiasını desteklemek amacıyla ayet ve hadislerden yararlanılır.

Mülk her ne kadar birinin ötekisine galip gelmesiyle oluşsa da, asabiyet de bu durumun tetikleyicisi olsa da geniş ve büyük bir hanedanlık ancak ve ancak dini bir esasa dayanması halinde vuku bulur. Çünkü din ile kalpler bir araya gelir. Kalpler batıl davalar uğrunda giderse dünyaya dair heva ve heves onları aldatır. Araya rekabet ve ihtilaf daha kolay girer. Din ile kaim olan bir yapıda ise ihtilaf az olur. Din onlar için bir istinad olur, dayanışma ve birlik güçlenir ve bu birliktelik devletin sınırlarını da büyütür (İbn Haldun, 2021, s. 378). Din boyasıyla boyanıldığında insanların ortak hedefleri olur. Kendi şahsi ve kavmi davalarından öte bir yol bulurlar. Canlarını bu yolda vermekten geri durmayan insanlar kendi şahsi ve kavmi menfaat arayanlara galebe çarlarlar. Diğer devletlerin nüfusça ve güççe daha yüksek olmaları onları her zaman güçlü yapmaz çünkü maksatları her daim bir olmaz. Sayıca çok olduğunda dahi yenildikleri çoğu kez vakidir. Ölümü seve seve göze alanların asabiyet kuvveti de artar. İbn Haldun'a göre dini olsun siyasi olsun her davette asabiyete ihtiyaç vardır (Uludağ, 2021) . Hikmet gözüyle bakıldığında Allah kavmi bulunmayan peygamber göndermediğini söyler. Mucizeler verilmiş olan peygamberlere dahi asabiyet bağının kuvveti verildiğini iddia eder. Tek kişi yalnız bir halde hak bir davada bulunsa dahi kendini asabiyetsiz çok müşkül bir hale sokar. Kavmi içinde riyaset sahibi olması gerekirse de asabiyetsiz bu durumun gerçekleşmesi gittikçe zor bir hal alır (Mahdi, 2022). Sadece hak bildikleri yolda savaşmışlar ve bu yolda şehit olmuşlardır. Hakkı hakim kılmak için asabiyete de ihtiyaçları olduklarını fark edememişlerdir. Bunun yanında tarihte bazı sahtekar kişilerde güç elde etmek adına dini daveti de bahane ederek siyasi üstünlük elde etme davasına tutulmuşlardır. Bunlar hak için değil kendi uğruna savaşır. Bu insanların başarılı olmasının tek yolu tam kuvvetli bir asabiyettir. Elleri hak olmayan bir devlet ancak kavmi bir yetkinlikle galip gelebilir çünkü batıdır (İbn Haldun, 2021, s. 382).

1.2.8 Taklit

İbn Haldun'un devlet teorisinden anlaşıldığı üzere iki farklı taklit teorisi vardır. Birincisi bir devlete mağlup olduğunuzda onda bir kemal bulunduğunu kabul edip onun adetlerini kendinize almanızdır. İkincisi ise galip olan kavmin kendinden gelişmiş kadim bir medeniyeti feth ettiğinde vuku bulur. Galip kavim eski kadim medeniyetin işine yarayacak uygulamalarını kendine alır. Bu sayede yeni gelişmelerin önünü açar.

Birincisi, insan daima kendisine galip gelende bir kemal bulunduğunu inanır. Böyle bir yanıla düşölmesi ve bunun aralıksız devam etmesi ise insanda bir taklit inancı ortaya çıkarır. Bunun sonucunda ise mağlup galibin bütün yol göstermelerini yöntemlerini benimseyerek ona benzemeye çalışır (Adıgüzel, 2016). Mağlup galibi kılık kıyafet, nakliye, silah olmak üzere bütün hallerini taklit etmeye başlar. Hatta evlerde, şehir yapılanmasında, çizilen resimlerde, heykel yaparken bile onlara benzemeye çalışırlar. Bunun nedeni ise başka bir devletin tüm hallerinin taklit edilmeye çalışmasının hikmet gözüyle bakılırsa bir nevi işgal olduğunun anlaşılmasıdır (İbn Haldun, 2021, s. 361). Bir millet diğeri bir milleti hakimiyeti altına alırsa galip mağlubu köleleştirmeye başlar ve mağlup millet gittikçe galibe bağımlı olur. Ruhlarında bir tembellik hasıl olur. Böyle bir durumda mülk sahibi olma emelleri azalır (Karagöl, 2016). Umrın oluşmasının ilk şartı olan hayvani kuvvelerin insanı mülk yoluna sevk etmesi iken bu yönleri gittikçe azalmaya yüz tutar ve insanı tembelleştirir. Tembellik ise amaçları öldürür. Asabiyet gittikçe azalır, insanlar kendilerini dahi müdafaa edemez hale gelirler. Kurtuluş, aklın ışığında toparlanıp yeniden yapılanmadadır. Taklit teslim olma ve giderek yok olmak anlamına gelmektedir (Duralı, 2021b, s. 131)

Mağlup galibin bir nevi yemi olur. Bir devlet galip gelince diğeri devlet mensuplarını kendi aleti haline getirir. Bu anlamda mağlup devlet mensuplarının asabiyeti gittikçe azalır. Bazı mağlup kavimler kendilerinden üstün bir devlete yenildiklerine inandıkları için bir kişilik kaymasına uğrarlar (Erten, 2018). Bazı kavimler ise vahşi olmaları sebebiyle köleliği benimser bir hali vardır. Kendilerinin kölelik makamı içinde devlete hizmet edinmekten gocunmazlar. Bu onlara ağır gelmez. Bu anlamda ilk taklit teorisi en zararlı olanıdır. Kendi kişilikleri galip devletin kültürüne yem olur. Galibin tüm yönlerini benimsemek zamanları huyları olur. Bu tam bir işgaldir. Zamanla kendi kültürünü unuttur, mağlup olduğu devletin uydusu olur. Bu hal üzere gelecek olan yeni nesillerde ise eski asabiyet ve tarih bilinci namına bir şeyleri kalmaz.

İkinci tür taklidin sebebi ise hadariliktir. Hadarilik tavrında önemli husus şudur ki. Yeni oluşan devletler daha önce hadari olmadığından zevk alma biçimi ve hadariliği öğrenme açısından kendinden önceki devleti taklit eder. Onun için en temel ve bilinen örnek o olduğundan gelişmişliğini eski devletin usullerini takip ederek gösterme yoluna gider. Önceki devletlerin merasimleri, adetleri ve geçmişten gelen uygulamalarını edinirler. Onların gelenekleriyle boyanırlar. Bu durum ilk taklit teorisi kadar olmasa da

belli miktarda kendi özünüden bazı parçaları kaybetmeye sebep olur. Bu ise medeniyetlerin kaynaşmasını ve gelişmesini sağlayan bir durumdur. Örnek olarak Araplar daha önce tam bir bedevilik halinde olduğundan İran ve Bizans gibi kadim medeniyetleri fethettiklerinde birçok yeni şeyle karşı karşıya kaldılar. Onlar daha eski bir medeniyet olduklarından onlardan hayatlarını kolaylaştıracak usulleri öğrendiler ve uyguladılar (Sallabi, 2016b). “En basitinden ilk başta Araplar kendilerine yufka ekmegi ikram edilince bunu kağıt sandılar, Kısra’nın sarayında kafur bitkisini yemeklerinde tuz olarak kullandılar ve hamurlarını bunlarla yoğurmaya çalıştılar” (İbn Haldun, 2021, s. 396). Yavaş yavaş ise işin doğru kullanımını öğrendiler. Zira Arap yarımadasında ticaret ehli dışında bunları görenlerin sayısı pek azdır. Buradan da anlaşılıyor ki hadari medeniyete dair çok az şey bilen Araplar karşılaştıkları medeniyetlerden gerekli gördükleri şeyleri aldılar. Hakim oldukları yerlerde maharet sahibi olan insanları kendi hizmetlerinde kullandılar. Böylelikle sanatları öğrenmeye malik oldular. Geçimde genişleme hali vuku bulunca hadarilikle alakalı ev eşyaları, silahlar, binalar, kap kacak, kıyafetler, yeme içme, lüks düğünler düzenleme gibi hallerde çok ileri gittiler. Hatta son haddin ötesine bile geçtiler. Bu ikinci kısım taklit teorisine bakınca bu gayet olası bir durumdur. İnsan kendisinde bulunmayıp kullandığı durumda işine yarayacak olan bir aleti veyahut bir adeti aldığında oranın kölesi olmaz. Kendi medeniyetine bir katkıda bulunmuş olur. Medeniyetler bu sayede gelişir. Lakin bu kısmın ayarı kaçtığına kadim medeniyetin içinde bedevi medeniyetin eridiği vakidir.

BÖLÜM 2: İBN HALDUN’UN DEVLET TEORİSİNİN BÖLGESEL VE YAPISAL OLARAK İNCELENMESİ

Tarih boyunca Kant, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche gibi filozofları zamandan bağımsız düşünmek yanlıştır (Duralı, 2021a, s. 122). “Olağanüstü kişilikler dehalar tek başlarına bir şey ifade etmezler. Ancak uygun toplum şartlarında çiçek açarlar. Yaşadığı kültürle bağlantı kuramayan kişiler ise mahallenin delisi olmaktan öteye geçemez” (Duralı, 2021a, s. 157). Örnek olarak Yunan felsefesi çalışan birinin Platon ve Aristoteles okurken bu büyük kişilerin hayatlarını bilmeden kurduğu devlet teorilerini salt olarak kendi düşünceleriyle kimseden etkilenmeden oluşturdukları yanılgısına düşer. Elbette bu kişiler çok büyük fikirleriyle insanlığı etkilemiştir. Lakin Platon devlet kitabında adalet kavramını tartışırken tabi ki de döneminin sorunlarına atıflarda bulunuyor ve bunları tartışıyordu. Her ne kadar evrensel kaidelerden bahsetseler de kendi çağlarının sorunlarını çözmek ve anlamlandırmak da önemli bir amaçtı. Bu anlamda siyaset kuramını tarihsel bağlarından ayırırsak onu kendi zamanımıza yamamış oluruz. Bu yüzden bir teoriyi kendi döneminin şartlarında değerlendirmek önemlidir. Biz de bu bölümde İbn Haldun’un devlet teorisini geliştirirken bulunduğu çağ ile ilişkisini görmeye ve göstermeye çalışacağız. Bunu yaparken ilk olarak İbn Haldun’un bizatihi yaşadığı Kuzey Afrika, Endülüs ve Mısır bölgelerindeki önemli olaylara bakarak devlet teorisine olan etkisi incelenmiştir. İkinci olarak ise devlet teorisinin belli bölümleri esas alınarak hem geçmişten hem de döneminin tarihsel bağlamı incelenerek tarihsel bağlamının ne denli tarihsel olup olmadığı tartışılmıştır. Bu anlamda devlet teorisinin hangi kısımlarının dönemine has olduğu hangi kısımlarının geçmişten gelen bir birikimle yazıldığı incelemeye çalışılmıştır.

2.1 İBN HALDUN’UN DEVLET TEORİSİNİN BÖLGESEL OLARAK İNCELENMESİ

Bu bölümde İbn Haldun’un devlet teorisinin bölgesel olarak yaşanmış olaylardan nasıl etkilendiği incelenmeye çalışılmıştır. Bu inceleme esnasında birinci bölümde anlatılan devletler Kuzey Afrika, Endülüs ve Mısır bölgesi şeklinde sınıflandırılmıştır. Daha sonra İbn Haldun’un bu bölgelerde yaşadığı olaylar ve bu bölgelerdeki dönemin şartlarının devlet teorisinin oluşma sürecine nasıl bir etkisi olabileceği incelemeye

çalışılmıştır. İbn Haldun'un bu bölgede yaşadığı sorunlar ve bu sorunun nedenlerine ilişkin de geliştirdiği devlet teorisinin ne denli dönemin olaylarıyla ilgili olduğu bu bölümün konusu olmuştur.

2.1.1 Kuzey Afrika Bölgesi'nde yaşanan olayların devlet teorisine etkisi

İslam kaynaklarına bakıldığı vakit Mağrip kelimesi Batı'daki İslam'ı yani Kuzey Afrika ve Endülüs'ü referans vermektedir (Şeyban, 2022, s. 24). Bugün Mağrip bölgesini içine alan ve Meriniler, Hafsiler, Zeyyaniler başta olmak üzere birçok devletin en büyük yerli halk kitlesi Berberilerdir. Berberi ismi dahi asabiyet ve bedeviyet bağlamında değerlendirilebilir. Berberi kelimesi eski yunan kaynaklarında *barbaroi* latin kaynaklarında ise *barbari* (barbar) olarak geçmektedir. Yunan ve Latin dünyasından ayrılan bu halkaların adı Kuzey Afrika'da yaşamalarıyla özdeşleşmiştir. Romalılar Kuzey Afrika'yı işgale kalkıştıklarında bölgeyi hakimiyeti altına alamadıklarından ve medeniyete yanaşmadıklarından onlara Barbaros demişlerdir. Araplar ise bölgede duydukları Barbaros kelimesini berberi olarak telaffuz etmişler ve günümüzde yaygın kullanımı öyle kalmıştır. Araplar ise genel itibariyle İfrikiye yerli halkı olmak üzere Berka şehrindeki Atlas Okyanusuna kadar ki bölümünde yaşayanlara berberi olarak kullandığı görülmüştür (Şeyban, 2022, s. 59).

Tunus'da doğan İbn Haldun veba hastalığı sebebiyle annesi, babası ve ilim öğrendiği birçok hocasını kaybetmesi Tunus merkezli Meriniler kabilesine gitmesine yol açmıştır (Mahdi, 2022). Meriniler toplumsal yapı itibariyle Zenate kabilesinden geldiklerinden ve içlerinde genellikle bedevi asıllı insanlar olmasından dolayı İbn Haldun bedevilerin ahlakını inceleme şansına erişmiştir. Bunun yanı sıra Endülüs'ten göç eden diğer Berberi ve Arap kabilelerle sürekli iletişim halinde olduğundan ve göç etmiş Hristiyanlarında bölgede bulunmasından dolayı İbn Haldun farklı milletlerden insanlarla da sık sık görüşme imkanı bulmuştur. Bu ise devlet teorisini genişletmesine yardımcı olmuştur. Örnek olarak Mağrip bölgesinde bulunduğu esnada kökeni Kuzey Afrika'nın en bedevi kavimlerinden olan Sudan kökenli olan Meriniler'i inceleme imkanı buldu. Bu kavmin ise yağma faaliyetlerini çok fazla yapmakta olduklarını gözlemledi. Bu kabilenin ekseriyet itibariyle özel toprak mülkiyeti tanımadığını temel ihtiyaç malzemelerinin ise ortak mülkiyet alanında bulundurduğuna teorisinde yer verdi (Lewis, 2019, s. 9).

Burada bulunduğu süreçte devletle ilgili ilanlarını yazmakta görevlendirildiği için bölgede bedevilerin sürekli sorun çıkardıklarını söz dinlemediklerinden haberdar olmuştur. Devlet teorisinde sık sık üzerinde durduğu bölgede isyan çıkaran bedevilerin Mağrip bölgesinde istikrar sağlamasına engel olduğunu küçük yaştan itibaren inceledi. Tunus civarı başta olmak üzere Mağrip bölgesinde sık sık bedeviler tarafından kuşatıldığı vakidir (İbn Battuta, 2022, s. 640). Bu bölge halklarıyla her ne kadar anlaşma imzalanmasına ön ayak olsa da anlaşma imzaladıktan sonra anlaşmayı geri bozmalarından dolayı bu bölgede uzun süreli bir istikrar neredeyse imkansız gibiydi. Uzun zamandan beri Meriniler bölgede gücü ellerine alıp tek başlarına istikrar sağlamaya çalıştılar. Bu anlamda hem otoritesini sağlamlaştırmak hem de bölgedeki ayrılığa bir çözüm yolu bulmak adına Ebü'l-Hasan Ali el-Mansur bölgesel barışı sağlamak adına Hafsiler kralının kızıyla evlense de kısa sürede yine istikrar bozuldu. İbn Haldun bu tür haberlerin hep içindeydi bu yüzden bölgenin fotoğrafını çekmesinde bu tür olaylar etkili oldu. Bölgedeki istikrarsızlık öyle bir düzeydeydi ki Endülüs tarafında Müslüman topraklar kaybedilirken kayda değer bir yardım da Kuzey Afrika bölgesinden gitmedi. Meriniler'in, Hafsiler ve Zeyyanilerle yaptığı mücadele Endülüs Müslümanlarını etkiledi (Yiğit, 2021). İbn Haldun'un kökeni uzun bir süre Endülüs bölgesinde bulunduğundan bu bölgeye yardım edilmemesi kendisinin de bu sorunun nedenini bulmaya ittiği söylenebilir. Bedevilerin ve özellikle bedevi Arapların birbirlerine biat etmemesi ve sürekli olarak kendi iç çekişmelerinde dolayı Endülüs bölgesinin güç kaybetmesinin nedeninin asabiyet olarak açıkladı. Asabiyet bağının din bağının önüne geçtiğini tespitinde bulundu. Bölgenin diğerkabile mensuplarının liderleriyle de görüşme halinde olan İbn Haldun Hafsi hükümdarının kendisini hapse atmasından sonra diğerbir asabiyet sahibi olan Ebu Salim'i destekledi (Uludağ, 2021). Bu bölgede sık sık yaşanan asabiyet mücadelelerinde zaman zaman İbn Haldun'da bir taraf seçmek durumunda kaldı. Zira kendisi Ebu Salim'in güçlü bir lider profili olmadığını da ilerleyen zamanlarda itiraf etmiştir. İbn Haldun'un bölgede yaptığı ilk ve en önemli tespitlerden birinin bölgede gerçek anlamda güçlü bir lider profili yönetici bulamaması olduğu söylenebilir. İleri kısımlarda da görüleceği üzere bölgede yaşanan iyi yetişmiş bir liderin eksikliği iktidarın sürekli değişmesinde büyük rol oynuyordu. İlerleyen zamanlarda bölgede gördüğü bu tür sıkıntılar devlet adamında olması gereken lider profili düşüncesini geliştirmesinde yardımcı oldu.

Mukaddime kitabında bir diğer üzerinde durduğu kısım ise vezirlerin devlet içinde oluşturduğu sorunlar olduğu söylenebilir. Örnek olarak Ebu Salim kısa sürede tahtı kaybettiğinde yerine geçen Ebu Zeyyan I. Muhammed çok kısa süre tahta durabildi. Ebu İnan'ın oğlu Ebû Bekir es-Saîd hükümdar olduğunda Vezir Hasan b. Ömer el-Fududi ise arka planda gözükmeyen ama devleti yöneten kişi konumundaydı. Bu durum İbn Haldun'un devlet adamı ile yakın ilişkiler kurmasını engelliyordu. Vezirler ile hayatı boyunca sık sık sorun yaşayan İbn Haldun bu durumu devlet kuramında önemli olarak belirttiği temel sorunlarından biri olarak gördüğü söylenebilir. Vezirlerin küçük yaşta iktidara gelen hükümdarlara olan etkisi bölgede yaşanan istikrarsızlık sorununun bir diğer sebebi olarak söylenebilir. İlerleyen süreçte Ebu Salim tekrar tahta çıkınca İbn Haldun'da istediği makama gelmiştir (Ceran, 2004). Hükümdarın yanında bulunması vasıtasıyla diğer devlet yöneticileri ile de yakın ilişkiler içine girebildi. Bu sayede Nasri hükümdarı V. Muhammed ve İbnü'l Hatip ile arkadaşlık kurdu. Meriniler'de güçlü bir lider profilinin bulunmamasından dolayı Meriniler'in geleceğini hiç parlak görmemiştir. Bölgede bir diğer güçlü devlet olan ve Meriniler'den daha istikrarlı gözüken Gırnata bölgesine geçmeyi düşünmüştür. İbn Haldun ise V. Muhammed'in yönetici konumunda bulunduğu Nasriler'e geçmiştir (Mahdi, 2022). Bu bölgeye geçmesinin bir diğer önemli sebebi ise V. Muhammed'in bizzat kendisini yanına almak istemesi olmuştur. İbn Haldun hayatı süresince görüldüğü üzere yöneticileri etkilemiş yöneticiler ise daima onu yanına almak istemiştir. Bu bölgeye geçmesinin bir diğer sebebi ise teorisinde belirttiği güçlü adam profilini daima arıyor olması olduğu söylenebilir. İbn Haldun bölgeden ayrıldıktan sonra gerçekten de Meriniler gittikçe güçten düşmüştür. Bu anlamda İbn Haldun'un ileri görüşlülüğü ortaya çıktığı söylenebilir.

Bu dönemde asabiyet teorisinin oluşmasında önemli olan bir diğer olayın ise Meriniler ve Nasriler arasındaki şeyhülguzahtlık müessesesini kaldırılması olduğu söylenebilir. Bölgede gittikçe güçlenen güçlenen Nasri Sultanı V. Muhammed tüm gücü kendi asabesi altına almak adına şeyhülguzahtlık müessesesini kaldırmıştır. Şeyhülguzahtlık müessesesi Kuzey Afrika'nın en güçlü Müslüman devleti Meriniler ile Endülüs'ün en büyük İslam devleti Nasriler arasında Hristiyanlara karşı askeri olarak işbirliği yaptıkları bir yapıydı (Ceran, 2004). Bu yapı vesilesiyle Cebelitarık ve Ceziretülhadra bölgelerinde birçok gözetleme kulesi ve deniz üstleri yapılmıştı. Meriniler'le yaptıkları bu birliktelikle beraber Avrupa'da kullanılan ilk topu da beraber geliştirmişlerdi (Yiğit, 2006). Bu yapıda

ise bir bölüme Meriniler komutanlık yaparken diğer bir kısmına ise Nasriler komutanlık yapıyordu. Her iki devlette kendi asabelerinin başarılarını esas tutuyorlardı. Meriniler güçten düşüp Nasriler yükselince devlet teorisinde bahsedilen asabiyet bağının kuvvetiyle Meriniler'e ait kısmı kaldırılmıştır. Bu durum ise ilerleyen süreçte Nasriler'in Endülüs'te olan varlığını kısalttı. Nasriler güçlü olduğu zaman Meriniler aşağıda kalırken Meriniler güçlü olduğunda Nasriler daha aşağıda olarak şeyhülguzatlık müessesini ifa ederlerdi. Bu yapı sayesinde bölgeye birçok gönüllü gaziler ve cihat yapmaya hazır kişilerde gelirdi. Meriniler iyice güçten düştükten sonra Meriniler'e ait son Cebelitarık şehri ise Nasri sultanlığına geçti. Böylelikle Meriniler'in Endülüs'teki varlığı sona ermiş oldu. Bu durum Endülüs'ün yavaş yavaş Müslümanların elinden çıktığının göstergesiydi. Çünkü bölgede iki güçlü asabiyet kuvvetinden bire düşmüştü. Nasriler güçten düşünce ise Meriniler eskisi kadar yardıma gitmedi. Bu durumun ise asabiyet temelli bir devlet teorisinin oluşmasında etkisi olduğu söylenebilir. İlerde de görüleceği gibi Hristiyanlar her ne kadar zaman zaman aralarında sorun yaşasalar da birleşmek eğilimine daha yakinken Müslümanlar güçleri azaldıkça birbirlerinin adeta kuyusunu kazıyor ve birbirleriyle mücadeleye girişip Endülüs bölgesinde güçte düşüyorlardı. Meriniler'e bağlı bu kurum dağıtılınca eski gücünü Nasri Sultanlığında kazanamadı. İbn Haldun 42 yaşına geldiğinde Merini toprakları ikiye bölünmüş durumdaydı (Yiğit, 2021). Topraklar iki farklı hükümdar tarafından yönetilmiştir. Bu durumun yaşanacağını ise İbn Haldun ileri görüşlülüğüyle tahmin ederek bölgeden ayrılmıştır. Bu durumun esas sebebi ise devlet teorisinde esas tutulan vezirlerin küçük yaştaki çocukları hükümdar yaparak devleti yönetme isteği olduğu görülmektedir. Bu durumu uzaktan izleyen İbn Haldun'un ise döneminden etkilendiği ve teorisini oluştururken bu yaşanan olaylardan ders çıkardığı söylenebilir.

İbn Haldun'un devletin ömrünün uzaması için asabiyetinin başka bir kola geçmesi gerektiğine dair tespiti ise Meriniler hakkında tahminini doğruladı. Tahta son geçen Ebu Muhammed II. Abdülhak b. III. Osman döneminde ise vezirlik başka Meriniler'in başka bir kolu olan Vattasiler'e geçti (Şükürov, 2012). Bu durumda ömrünü uzatan bir etkiye sahip olmasını sağlıyordu. Devlet yönetimin Vattasilere (1471-1554) geçmesi her ne kadar İbn Haldun'un vefatından sonra olsa da devletin ömrünü arttırması cihetiyle İbn Haldun'un iddiasını da doğrulamaktadır. Bu anlamda devlet teorisinde bahsedilen başka bir olayın daha tarihi delili bulunmuş oldu. Devlet teorisinde denildiği gibi devlet aslında

tamamı ile çökmüyor fakat başka bir koldan ilerliyordu. İbn Haldun teorisini yazarken bulunduğu dönemi iyi bir şekilde analiz etmiş olması her ne kadar bu olaylar kendisi vefat ettikten sonra da olsa da devlet teorisinin döngüsellliğini anlamak adına önemli olduğu söylenebilir.

Zeyyaniler tarafına gelindiğinde ise buradaki asabiyet bağı o kadar kuvvetliydi ki Zeyyani hükümdarı Yağmurasan Meriniler'e üstünlük kurmak amacıyla Gırnata Sultanı Muhammed el- Galib'in yanında Hristiyan Kastilya kralı X. Alfonso ile üçlü bir anlaşma yapmaktan geri durmamıştır (Irving, 2022). Zeyyaniler ile Meriniler çekişmesi çok eskilere dayanmıştır. Zeyyaniler her ne kadar Meriniler ile çekişmeler de Meriniler'e göre daha güçsüz olduklarının farkındaydılar. Bu yüzden yönlerini daima Hafsiler tarafına çevirerek genişleme yoluna gitmişlerdir (Merçil, 1988). Tekrar Kuzey Afrika'ya döndüğünde bir dönem İbn Haldun siyasetten kaçınmaya karar vermişti. Ebu Hammu Musa kendisini tekrar Benu Davud kabilesinin başına geçmesini istese de bahaneler bularak ailesiyle birlikte İbn Selamenin gözlerden uzak köşkünde 4 yıl geçirdi (Uludağ, 1999). Burada yazmak isteği el-İber adlı tarih kitabının girişi olan ünlü Mukaddime'sini yazmaya başladı. Bu esnada İslam devletlerinde olan sorunları düşünmeye başladı. Sürekli olarak belli sıkıntıların yaşanması onu döngüsel ve nedensel bir tarih anlayışı olduğu fikrini oluşturmaya yardımcı oldu. "İbn Haldun seküler bir tarih anlayışı geliştirdi. Döngüsel bir tarih teorisi geliştirdi. Tarihi sürükleyen gücü ise temelde asabiyet olarak adlandırır. Bir bölgeyi ele geçiren bedevilerin zaman içinde kuşaklar değiştikçe farklı ahvaller ile şehre alışan ve bunun zayıflatıcı bir etkisi olduğundan bahseder" (Bauer, 2021, s. 323) . Kişisel olarak da birçok olayda bizzat bulunmuş olan İbn Haldun gününün problemlerine cevaplar aradı. Birçok resmi belgeye ulaşma imkanı buldu. Önceden yaptığı resmi devlet görevleri ise onun birçok elçi, memur, kabile şefi, bilim adamıyla görüşme imkanı sağlamıştı. Devletin en üst kademesinden halkın en bedevi kabilesine kadar her şartta bulunan İbn Haldun'un devlet teorisi yaşadıklarıyla şekilleniyordu. Tarihin iki yönünü sezdi. Tarihsel olayların sebebini doğasını anlamak istedi. Kitap yazmaya başladı. İbn Haldun kitaplara arşivlere ulaşmak amacıyla başka bir şehir merkezine gitmeye karar verdi.

Hafsiler tarafında olan olayların İbn Haldun'a etkisine bakıldığında ise buranın hayatına en büyük etkisinin Merini sultanı Ebu İnan'ın Hafsiler'in topraklarını ele geçirmesiyle bölgenin üçe bölünmesi olduğu söylenebilir. Merini sultanı Ebu İnan Hafsi

topraklarının neredeyse tamamını 1357 yılında ele geçirmesi Hafsiler'in üçe bölünmesine neden oldu (Rezuk, 1997). Bu üç emirlik Bicaye, Tunus ve Kosantine olarak en önemli şehirlerde varlık gösterdi. Hafsiler'in tekrar güç birleşmesi ise ancak 1370 yılında Kosantine emiri I. Ebü'l-Abbas Ahmed el-Müstansır ile mümkün oldu. İsyanları azalttı Haçlılar'ı mağlup etti. Burada 24 yıl hükümdarlık görevini sürdürdü. Yerine geçen oğlu Ebu Faris Abdülaziz el-Mütevekkil ise aldığı mirası güçlü bir şekilde devam ettirdi ve o da 40 yıl hükümdarlığını sürdürdü (Yiğit, 2021). Bu bölgede Hafsiler'in tekrardan güç kazanması ise kendi asabilerine tekrardan bağlanmaları olduğu söylenebilir. Devlet teorisinde belirtildiği üzere bir devlet diğer bir devleti ele geçirdikten sonra uzun bir süre oradaki bölgeyi baskırsa bölge kendi gücünü yine kendi asabesiyle kazanabilir. İbn Haldun'un İsrailoğullarını örnek verdiği gibi uzun sayılacak bir müddet baskı altında kalan Hafsiler'in asabesi uzun bir süre baskı altında olduktan sonra iktidarı ele geçirmiştir. İktidarı ele geçirdikten sonra ise uzun bir süre tek başına iktidarda tek bir kişiyi bulundurmaları güçlerini kaybettiklerinde devlet teorisinin başına dönmelerine bir misal olduğu söylenebilir. Bu durum ise Müslümanlar açısından önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Zira geçmişte Muvahhidler Hristiyanlar'a karşı gittikçe güçten düşüncü Müslümanlar Hafsiler'e yönelmiştir. Babasının ölümünün ardından yerine geçen oğlu I. Muhammed el-Müstansır Hafsiler'e İbn Haldun'un da kabulüyle döneminin en şaşalı yılları yaşatmıştır. Bu dönemde Hafsiler merkezine göç eden Müslümanlar her ne kadar bedevi, kaba doğa durumunda güçlü bir kolektif bir kapasiteden yoksun olsalar da bölgenin gelişmesini katkı sağlamışlardır (Tannenbaum, 2021, s. 299). Hafsiler'in üç parçaya ayrıldığı dönemde bu etkileri gözleyen İbn Haldun'un bu gelişmeleri yakından takip ettiği ve teorisinde kullandığı söylenebilir. 1370 yılında iktidara gelen Ebü'l-Abbas Ahmed el-Müstansır 24 yıl iktidarda durması kendisinden hemen sonra iktidara gelen Ebu Faris Abdülaziz el-Mütevekkil'in 40 yıl süren iktidarlarda durması bu iddiamızı güçlendirmektedir (Yiğit, 2021). Devletin tarihsel döngüsellik içinde asabesinin baskılanmasının zaman zaman ters bir etkiyle sıfırlanarak güçlü bir hale gelmesi buna örnektir. Bu sıfırlama hali ile tekrardan döngüsellüğün başlangıcı olan devletin birinci tavrına geri dönerler. Bu sayede geçmişten gelen refah ve israf gibi kötü alışkanlıklarını bırakarak daha güçlü olmak zorunda olduklarının idrakine varırlar. Tekrardan başka bir asabe altında ezilmenin ne kadar kötü bir durum olduğu anlayan yeni neslin ise gelen en

güçlü nesil olacağı İbn Haldun tarafından iddia edilmiştir. Bu iddia da bulunmasında Hafşiler'in geçirdiği bu ahvalin devlet teorisinde etkili olduğu söylenebilir

2.1.2 Endülüs Bölgesi'nde yaşanan olayların devlet teorisine etkisi

Endülüs'ün İslam tarihine baktığımızda yaklaşık olarak 9 asır Müslümanların bulunduğu söylenebilir. “Fetih yılları 4 yıl, Valiler dönemi 41 yıl, Endülüs Emeviler 275 yıl, Mülükü't-tavaif dönemi 59 yıl, Murabıtlar dönemi 57 yıl, Muvahhidler dönemi 91 yıl, Gırnata Emirliği Dönemi 254 yıl, Düşüş dönemi soykırım ve sürgün yıllarını da hesaba kattığımızda 117 yıl olmak üzere 898 yıl bölgede bulunmuşlardır. 711 ile 1492 hüküm yılları, 1492 ile 1609 yılları ise düşüş yılları olarak hesap yapılmıştır” (Şeyban, 2022, s. 69). Nasriler devletinin İslam tarihi açısından başlıca önemi Endülüs topraklarında hüküm sürmüş son İslam devleti olmasıdır. Ayrıca İslam dünyasının Batı Avrupa'yı etkilemesi Endülüs kanadıyla olmuştur. Endülüs konum itibarıyla coğrafi ve kültürel olarak Avrupa, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ile doğrudan ilgilidir. Endülüs'te kullanılan idari ve askeri teşkilatları İspanyollar kullanmıştır. İki tarafın dilini bilmek suretiyle bölgeyi rahatça gezebilen İspanyalılar İslam medeniyetinin Batı Avrupa'da tanınmasına vesile olmuşlardır. Mimari olarak ise camcılık, süsleme, altın işleme, köprü, kilise kubbelerine bakıldığında ciddi biçimde Hristiyanları etkileme durumu söz konusu olmuştur (Şeyban, 2022, s. 91).

İbn Haldun için ise ailesinin uzun bir süre Endülüs topraklarına yaşaması, orada çeşitli devlet görevinde bulunması ve taklit teorisiyle birlikte oradaki Müslümanların gittikçe gerilediğini Mukaddime kitabında belirtmesi olmuştur. İslam'ın hakim olduğu zamanlarda İslam medeniyeti kültürel olarak taklit teorisinde belirtildiği üzere Endülüs bölgesini ciddi anlamda etkilemiştir (Özdemir, 2013). Taklit teorisinde belirtildiği üzere mağlup taraf galip tarafın adetlerini kullanmaya yatkın olur. Bu anlamda İslam medeniyetinin üstünlüğünün geçmişten gelen etkilerine bakıldığında Avrupa'da ortaya çıkan fabl türünün ortaya çıkışında Endülüs Müslümanlarına has olan zecel ve müveşşah adlı şiir türlerinin etkili olduğu söylenebilir. “Bunun yanında Villancico adında yılbaşı ilahilerinin oluşması, Fransa halk şiirlerinde troubadour baladları'nda zecel türünün örnek alınması Endülüs Müslümanlarının gözle görülen bir diğer batı Avrupa'ya etkisi olarak söylenebilmektedir” (Şeyban, 2022, s. 101). Daha sonraları ise Hristiyanların bölgede

güçlenmesi bu bölgede Hristiyan kültür dominasyonu oluşturmuştur. Bu anlamda taklit teorisinde belirtilen esaslar o dönemin Hristiyanları tarafından da esas olarak okunabilir.

Bölgenin Müslüman tarafı incelendiğinde Nasriler Kuzey Afrika'nın en güçlü kabilesi olan Meriniler ile daima rekabet içinde olmuşlardır. Bunun bir sonucu olarak Nasriler'in Hristiyan krallıklarıyla da ittifak yaptığı görülmüştür (Özdemir, 1996). Bunun sonucu ise bölgedeki politik duruma göre sık sık ittifakların değişmesi bölgede aktif olarak mücadelenin sürmesine neden olmuştur. Kuzey Afrika ile karşılaştırıldığında Müslüman İspanya kesin olarak daha zengin, medeni, istikrarlı ve sakinidir. İbn Haldun Gırnata'nın kültürel ihtişamı, tarımsal zenginliğinden bahseder. Buranın insanları ise, itaatkar ve uysaldır. Kuzey Afrika'da bedeviler arasında uzun süre kaldıktan sonra bu bölgedeki insanları görmesi insanın kişiliğine dair tespitler yapmasına olanak sağlar. Bu bölgedeki insanların daha rahat bir coğrafyada yaşamasının ve ekonomik olarak daha hadari bir toplum olması fikirlerini temellendirmesinde etkili olduğu söylenebilir (Kozak, 1999). Bu imkanlar eşliğinde teorisinin temelini oluşturacak hadari ve bedevi insanların ayrımını yapar. Farklı bölgelerde yaşamak ve farklı insanlarla birlikte vakit geçirmek insanın vizyonunda ve hayata ait görüşlerinde etkili olduğu aşıkardır. Bu anlamda İbn Haldun'un hayatı süresince farklı bölgelerde bulunması bölgenin resmini çekmesinde etkili olduğu ve bu durumun devlet teorisinde farklı bakış açıları geliştirdiği söylenebilir.

Endülüs bölgesinde bulunduğu sırada Müslüman İspanya'nın ihtiyacı olan tek şey Kuzey'de Hristiyanlardan Güney'de Meriniler'den koruyacak adil bir yönetici olduğu tespitinde bulunur. 1321 yılına gelindiğinde ise Aragon kralıyla bir ticaret anlaşması imzalanır (Ceran, 2004). Bu anlaşma limanları daha aktif kullanmayı, askeri yardımlaşmayı ve ticaret serbestliğini sağlamıştır. Bu anlaşmanın en önemli kısmı ise Aragon krallığında kalmış Müslümanların isterlerse Gırnata topraklarına göç etmesini sağlayan anlaşma olmuştur. Bu durum İslam kültürünün Endülüs bölgesinde yayılmasını engellemiştir. Zaman zaman bölgede Müslümanlar ittifak yaparak Hristiyanları zayıflatsalar da genel ilerleyiş Müslümanların asabiyet üzerinden verdikleri mücadele sonucu İslam topraklarının düzenli bir şekilde yıldan yıla azalması olmuştur. Endülüs bölgesinin genel dinamiğine baktığımızda Müslümanlar ne zaman istikrarı sağladılarsa Hristiyanlara karşı seferlere ağırlık vermişlerdir (Şeyban, 2022, s. 77). Aksi bir durumda ise tam tersi olmuştur. Örnek olarak Nasriler'in Meriniler ile ittifak haline olduğunda Cebelitarık'ın Hristiyan XI. Alfonso'nun hakimiyetinden kurtulmuştur. Daha sonra I.

Yusuf el-Müeyyed-Billâh Ebü'l-Haccac Gırnata sultanı olarak göreve gelmiştir ve 21 yıl hüküm sürmüştür (Yiğit, 2021). Gırnata krallığını diğer Kuzey Afrika'daki emirliklerden ayıran özellik ve daha uzun süre bölgede tutan şey ise daha düzenli olup taht kavgalarının yaşanmasının daha az olmasıdır. İbn Haldun bunun sebebinin asabiyyetin azalmasıyla hadariyyetin artması ve bedeviyet halinin değişmesi sonucu taht mücadelesinin azalması olarak bir nevi teorisinde açıklamıştır. Bu anlamda bölgede olan olaylar ittifakların ve halef selef ilişkilerinin teorisini yazmasında etkili olduğu söylenebilir.

Ebü'l-Haccac'ın hüküm sürdüğü dönem ise İbn Haldun'un çocukluk ve gençlik dönemlerine rastlar. Bu dönemlerde ise Hristiyan birlikleri kuvvetlerini arttırmış her ne kadar Meriniler ile ittifak yapılsa da Portekiz ve Aragon krallıkları önemli zaferler kazanmışlardı. Müslümanların elinde ise sadece boğaza sahili bulunan Cebelitarık kalmıştır. Nasriler'in yanında görevde olduğu süre içinde İbn Haldun Kastilya kralı I. Pedro ile görüşmüştür (Öz, 2022). I. Pedro kendisine Sevilla'da atalarının topraklarında kalması teklifinde bulunmuştur. Hayatı boyunca hangi yöneticiyle görüşse onu etkileyen İbn Haldun Nasri hükümdarının göreviyle çıktığı yolculuğunu Kastilya kralının yardımcısı olarak tamamlayabilecekken bunu yapmamıştır. O dönemde Hristiyanların gittikçe güçlendiğini bizzat yerinde gördü ve böylelikle ileride yazacağı taklit teorisinin temelini attı. Eğer sürekli makam sahibi olmak peşinde olsaydı bu teklifi kabul etmemesinde bir neden gözükmezdi. Zira Hristiyanlar artık o dönemde Müslümanlardan çok daha iyi durumdaydı. V. Muhammed'i Müslümanların bilgili bir krala ihtiyacı olduğunu düşündüğünden felsefe, matematik, din ve hukuk dersleriyle daima eğitmeye çalıştı. Bu yaptığı dersler belki de Nasriler'in son döneminde en şaşalı dönemini yaşamasına sebep oldu. Zira V. Muhammed 31 yıl gibi uzun bir süre iktidarda kaldı ve bu süreçte ilk başta Aragon kralıyla iyi ilişkiler kurdu daha sonra ise Merini hükümdarı Ebû Fâris I. Abdülazîz'in de yardımıyla Aragon krallığının elinden Cezîretülhadrâ'yı 25 yıl sonra kurtardı (Özdemir, 1996). İbn Haldun Gırnata krallığının ihtiyacı olan şeyin kuzeyde Hristiyanlardan güneyde ise Meriniler'den koruyacak adil bir yönetici olduğunu düşündü ve bu yönde V. Muhammed'e tavsiyelerde bulundu. İlerleyen süreçte ise devlet kademesinde önemli bir yönetici pozisyonunda olan İbnü'l Hatip tarafından kıskanıldı ve kendisinden daha genç olan İbn Haldun'un V. Muhammed'i daha fazla etkilemesini istemeyerek onu Gırnata'dan çıkmaya zorladı ve başarılı da oldu (Uludağ, 2021). Gırnata krallığı İbn Haldun gibi birini kaybettiği için çok şanssızdı. Burada da vezirlerle sorun

yaşayan İbn Haldun, teorisinde vezirlerin devleti geriletmesi üzerinde durdu. Hayatında yaşadığı olayları teorinde görüldü ve Mukaddime kitabında vezirlerin üzerine ayrı bir bölüm ayırdı.

Nasri toplumunun giderek güçten düşmesinin bir diğer nedeni ise İbn Haldun ‘un açıkladığı gibi ağır vergilere maruz kalmış olmalarıdır. Ağır vergilerin içinde bulunan halkın belini doğrultmasının zor olduğunu İbn Haldun belirtmiştir. Taklit teorisinin geliştiği temel yer de aynı zamanda Gırnata bölgesinde gördüğü ahval olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Gırnata bölgesine baktığımızda doğal güzellikleri gerekse hadari bir toplum olma açısından dünyaca ünlü bir yerdir. Öyle ki kırktan fazla ülkeyi yirmi yedi yılda gezen bu ülkeleri gezerken 120.000’den fazla yol kat eden dönemin en büyük Müslüman seyyahı olan İbn Battuta dahi Gırnata bölgesini fazlasıyla övmüştür. “Endülüs’ün merkezi olan Gırnata’ya geldiğimde gördüm ki dünyayı gezmeme rağmen buranın da birçok yönden eşi benzeri yoktur. Irmaklar, köşkler, üzüm bağlarından tutunda her türlü yeşillik dolu bahçeler vardır burada. Burayı kendi memleketlerine benzetip yurt edinmiş nice kişiler vardır. Burada gelen gideni doyurur insanlar bir güzel ağırlanır” (İbn Battuta, 2022, s. 657) .

Gırnata bölgesinin güzelliklerinden her ne kadar etkilese de bu bölgede Hristiyan geleneklerinin Müslümanlara geçtiği Müslümanların Hristiyanların giyim kuşamlarından taklit ettiğini gözden kaçırmamıştır (Erten, 2018). İçki kullanımı, oyun eğlence ve müziğe yatkın olmaları ise devlet tavırlarında beşinci ahvalde belirtilen israf döneminin geldiğinin habercisidir. Daha önce yaygın olmayan şekilde kadın ve erkekler beraber olarak kutlamalara katılıyorlardı, boğa güreşlerine olan ilginin yanı sıra sultanların şairlere ve fakihlere fazlaca hediyeler dağıtıp ihsanda bulunması bölgenin yavaş yavaş güçten düştüğünün göstergesiydi (Özdemir, 2013).

Aragon krallığına gelindiğinde ise İslam tarihinde en önemli yanı şüphesiz Endülüs’te son kalan İslam devleti olan Nasriler’i Endülüs’ten çıkarmaları olmuştur (Özaydın, 1991). Bunun yanında ise İbn Haldun’un taklit teorisini geliştirmesinde Hristiyanları adetlerini bir Hristiyan memleketinde görmesi açısından ve Müslümanlarla en yakın ilişkilerde iki krallıktan biri olması hasebiyle de oldukça önemi bulunmaktadır. Nasri hükümdarı I. Yusuf el-Müeyyed-Billah Ebü’l-Haccac Endülüs’ü tekrardan fethetmek için çabalasa da Aragon, Kastilya ve Portekiz krallıklarının ittifak

kurmalarıyla 1340 yılında savaş kaybedildi (Yiğit, 2021). Bu aşamadan sonra Müslümanlar tamamen savunma tarafına geçti ve Endülüs'ü tekrardan ele geçirme hayalleri de böylece son buldu. Gerek Nasriler'in Meriniler'le olan ve asabiyet üzerinden gelen çatışma halleri gerekse Kuzey Afrika bölgesinde bedevi kavimlerin sürekli otorite tanımaz bir araya gelmez tutumları bölgede Müslümanları ciddi anlamda yıprattı. Müslüman halk Endülüs bölgesinde zor zamanlar geçiren Müslümanlara yiyecek, içecek, silah gibi yardımları göndermeyi bir cihat olarak görüyorlardı. Bu gibi yöntemlerle düşmanın bileği bükülüp yeneceklerini düşünüyorlardı Kuzey Afrika'da güçten düşen halk dahi hiçbir şey ellerinden gelmesi de Endülüs'e yaptıkları yolculuklarında Müslüman halkı ziyaret eder bunu da bir nevi cihat hareketi olarak görürdü. Burası kuşatma altında olduğundan buraya ellerinden geldiğince destek vermeye çalışırlardı (İbn Battuta, 2022, s. 649).

Hristiyanlar tarafında ise Haçlı seferleri vesilesiyle bir araya gelmeleri çoğalırken krallık bazında da ortak çıkarlar üstünden Müslümanların bölgeden çıkarılması sonun başlangıcı olduğu söylenebilir. Müslümanların kendi içlerinde yaşadıkları ayrılıkların sebebi bedevi kavimlerin son derece asabiyetlerine önem vermesi ve Arap bedevilerinin bölgede fazlaca bulunması olduğu İbn Haldun tarafından tespit edilmiştir. Bölgedeki Müslümanların her ne kadar güç kaybettiği ayan beyan ortada olsa da Müslümanlar birbirlerine yardıma koşmakta eksik kalmışlardır (Şeyban, 2022). İbn Haldun bu durumu asabiyet bağının din bağından kuvvetli olmasına bağlamıştır. Bedeviler hürriyetlerine o kadar bağlıdır ki içlerinden veyahut dışarıdan bir monarşist faaliyet olduğu vakit kim olduğuna bakılmaksızın aralarından def ederlerdi (Armstrong, 2008, s. 219). Lakin Kuzey Afrika bölgesinde Müslüman devletlerin fazlaca olması kendileri arasında mücadeleyi arttırırken Endülüs bölgesine yeteri kadar ehemmiyet vermemişlerdir. 1391 yılında Aragon ve Kastilya krallıkları Yahudi katliamlarına başladı fakat bölgede bulunan Müslümanlara o dönemde halen güçlü olmaları hasebiyle dokunamadılar. 1492 yılına gelindiğinde Nasriler'in iç karışıklılarından da yararlanan Hristiyanlar 1492 yılında Gırnata'yı tamamen teslim aldılar (Özdemir, 1996). Bu anlamda İbn Haldun Endülüs'te bulunduğu zamanda taklit teorisi vasıtasıyla Müslümanların gerilediği belirtmiş kendisinden vefatından sonra 100 yıl dahi geçmeden bölgede hiçbir Müslüman devlet kalmamıştır. Bulunduğu zamanı doğru okumuş her ne kadar bir takım uyarılarda bulunsa da bu asabiyete bağlı ayrılıklara engel olamamıştır.

2.1.3 Mısır Bölgesi'nde yaşanan olayların devlet teorisine etkisi

İbn Haldun'un Mısır'a ilk geldiğinde Kahire bölgesine indi. Mısır bölgesine geldiğinde hadari bir şehrin ne demek olduğunu daha iyi anladı. Bu anlamda Mısır bölgesinde gerçekleşen olaylara yakından bakmakta yarar olacaktır. İbn Haldun bu bölgedeki kalabalık caddeler, yüksek camiler, saraylar, sayısız medrese, hanları görünce çok etkilendi. Geçmişte elçiler, seyyahlar ve tüccarlar bu bölgeyi kendisine her ne kadar anlatmış olsa da nasıl bir hadariyete sahip olduğunu görünce daha iyi anlamıştır. “ Mısır'a doğru yolculuk yaparken yanında azık bulunmasına ihtiyacın olmaz. Bu yolculuğunuzda abdest ve namaza için gerekli yerleri yol üstünde bulursun. Yiyecek ve diğer ihtiyaçları karşılamak ise çok daha kolaydır Andolsun hayatıma, Mısır sade bir şehir değil, Göçebilenler için dünya cenneti “ (İbn Battuta, 2022, s. 45).

İbn Haldun ile aynı dönemde yaşayan İbn Nubate'de (1316) edebi çıkışını Şam'da gerçekleştirdi. Dönemin entelektüel seçkinlerinden ekseriyeti Suriye ve Mısır kesimlerinde bulunuyordu (Bauer, 2021, s. 312) . Bunun nedeni ise hadariyetin son aşaması gelmiş olmalarıydı. Aslına bakılırsa fikri olarak gelişmiş insanların bedevi şehirlerde çıkması çok zordur. Zira insan adeta kavanozdaki balık gibi toplumu tarafından kuşatılmıştır. Çok istisnai kişiler hariç ufkı bulunduğu toplum tarafından belirlenmektedir (Meriç, 2022, s. 330). Buraya yerleşen çok fazla bedevi halk olsa da zamanla buranın kültürünü benimsemişlerdi. Kahire zayıf ve güçlü olmak üzere her türlü her sınıftan insanın olduğu bir yerdi. “Bunun yanında kişilik olarak da bilgili, bilgisiz, alçak, , iyi kalpli, kötü kalpli olmak üzere her cinsten adam da yine burada bulunmaktadır” (İbn Battuta, 2022, s. 45). Bu bölgeye her ne kadar farklı bedeviyet seviyelerinde insanlar gelse de onlarda yavaş yavaş devletin geçirdiği tavırlar gibi bulunduğu bölgenin tavrını alıyorlardı. Bu toplumsal devinimi yavaş yavaş yaşamaktaydılar. Mısır hadariyetine dayanamayan bedeviler ise yıllar geçtikçe hadari bir hale geçiyorlardı. Bedeviler kültür olarak şehirde yaşayanlara mağlupturlar. Şehirdeki yapılara ve kurumlara direnemezler (Demircan, 2018, s. 125). Bu ise gelişmiş ise şehirleşme kanadıyla olur. Zira medeniyetin temel birimi köy, kasaba, kır değil şehirdir. Şehir ise medeniyettir çünkü burada ortak ilkeler ve değerler ve tarzlar paylaşılr (Barkçin, 2022, s. 202). Mısır bölgesinde uzun süre zaman geçiren İbn Haldun Kuzey Afrika bölgesinde yaşadığı süreçte bedevileri yapısını derinlemesine gözlemlemiştir. Mısır bölgesine geldiğinde de bir sosyolog olarak bedevilerin nesiller geçtikçe nasıl bir

hadari yapıya büründüğünü görmesi etkili olmuştur. Bilindiği üzere İbn Haldun devletin tavırları ile insanların ahvallerinin birbirine benzetmiştir. Yıllar geçtikçe bedeviyet halinden hadari topluma geçen insanlar ile devletlerin yıllar içinde asabiyeti kuvvetli bir halden refah içinde geçirdiği ahvale dönüştüğünü Mısır bölgesinde daha iyi anladığı söylenebilir. Devlet ile insan arasında temel benzerlikler olduğunu düşünen İbn Haldun Mısır gibi hadari bir şehre geldiğinde yerleşmiş olan ahlaki çöküntüyü gördü. Bunu ilk fark eden de elbette kendisi değildi. Örnek olarak dönemin en önemli seyyahı İbn Battuta seyahatnamesinde belirtir. “Mısır’a geldiğimde hamama gitmeye karar verdim. Burada yılanan bazı insanların üstlerini örtmediklerini görünce nasıl şaşırdım. Daha sonra bu durumu valiye bildirir. Vali ise bu duruma el attı ve peştemalsiz girildiği takdirde ceza kesileceğine ilişkin bildirildiğini yayınlattı” (İbn Battuta, 2022, s. 57). Günümüzde de öngörülen hadariyet aşamasının yoğun olduğu şehirlerde dindarlığın azaldığı tespitinde bulundu. Şehrin büyüklüğü arttıkça dindarlık azalmaktadır. Şehir insanda yabancılaşma hissi oluşturdukça dindarlık seviyesi de azalmaktadır. Şehrin büyüklüğü ile dindarlık ters orantılıdır (İzetsbegoviç, 2022, s. 119). Kahire bölgesinde halkın yozlaşmasının bir diğer nedeni ise devlet hallerinin insana etkileri bölümünde anlatıldığı gibi hükümdarların sert tutumudur. Eğer devlet halkın tüm mahremine araştırıp kusur kabahatlerini araştırırsa tebaa korku ve zillete düşer. Bu durumda bulunan halk ise çareyi yalan söylemekte, hileye başvurmakta bulur. Bu gibi haller zaman geçtikçe ahlakları olmaya başlar. Bunun yanında yöneticilerin fazlaca sert olması ise asabeleri korkutur ve onlardaki hükümdar olma isteğinin ellerinden alır. Bu anlamda süreç içinde hadari toplumun içinde de eriyerek hem asabiyetlerini hem bedeviyetlerini kaybederler. Mısır’ın ahvalinin ise devlet teorisine yansımada etkisi olduğu bu anlamda söylenebilir.

İbn Haldun’un Mısır’a geldiği dönem ikinci Memlûkler dönemine gelmektedir. Bu dönemde özellikle el-Melikü’z-Zâhir Berkuk ve Berkuk’un oğlu el-Melikü’n-Nasır Ferec ile bizzat görüşme şansı bulmuştur (Yiğit, 2004). Şehre gelir gelmez kendisinden Ezher Camii’nde hocalık yapması istendi. Burası kendisine Kuzey Afrika’da olmayan kitaplara ulaşmasını sağladı. Birçok okulda kürsü sahibi oldu ve geliri arttı. Kral Berkuk’un ısrarıyla kadı olan İbn Haldun asıl savaşılmaması gereken şeyin aşırılık, ölçsüzlük ahlaki bozulma olduğunu fark etti. Hukuk kurallarını sonuna kadar uygulamaya çalışsa da Mısırlıları memnun edemedi. İnsanın refahı arttıkça memnuniyetsizliği artmaktadır (İzetsbegoviç, 2022, s. 135). Devlet teorisinde bahsettiği

ahlak ve hadariyet ilişkisini oluşturmasında bu bölgede gördüklerinin etkili olduğu söylenebilir. Kral Berkuk zaman zaman aralarında sorun yaşasalar da asıl sorunu oğlu Ferec ile yaşadı. Ferec kendisine suikast düzenleneceği korkusuyla saltanattan kaçtı. Mısır bölgesinde de İbn Haldun'un geçmiş dönemde de yaşadığı güçsüz bir yöneticiyle hayatının sonuna doğru tekrardan bir araya geldi. 14. yüzyılda Mısır bölgesinde yaşanan en büyük olay ise şüphesiz Timur'un fetih hareketiydi. Timur'un fetihlerinin arttığı zamanda Anadolu'da bir tarafta Osmanlı ile Karamanoğulları mücadele ediyordu. Sivas'da Eretnaoğulları, Doğu Anadolu bölgesinde Karakoyunlular, Maraş bölgesinde Dulkadiroğulları bulunurken Akkoyunlular ise henüz kuruluş aşamasındaydı. Anadolu'da da tek bir çatı altında birlik sağlanamamıştı. Hem Anadolu'nun hem Suriye bölgesindeki durumlara bakınca Memlükler ise bölgenin diğerlerine nazaran en istikrarlı ve güçlü devletiydi (Güngör, 2018). Timur bu yüzden Memlükler'e yöneldi ve Suriye, şam, Halep'i ele geçirdi. şam bölgesini ele geçirmesi ise zor olmamıştır. İbn Haldun'un devlet kuramında bahsettiği daha önce kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış bölgelerdeki insanların işgallere fazla ses çıkarmadığı çıkarımını bu zaman zarfında geliştirdiği söylenebilir. Bilindiği üzere şam bölgesi entelektüel ve mimari açıdan gelişmiş bir bölgedir. şam bölgesine bakıldığı zaman müthiş camilerin olduğu görülür. Bu camiler ihtişamlı eşi benzeri olmayan çok sanatlı yapılardır. Bu eserler ise halife Abdülmelik Bin Mervan tarafından 1200 Rum sanatkarının Rum hükümdarının izni ile gönderilmesi sonucu yapılmıştır (İbn Battuta, 2022, s. 98). Daha önceleri ise kadim medeniyetlere ev sahipliği yaptığı için uysal bir halk olarak görülüyordu. Daha önceden uygar ve medeni şehirler ise çok daha önceden yapı itibariyle merkezi yönetim alıntında yaşadıkları için devlet olma ve isyan etmeme konusunda daha uysaldırlar. şam bölgesi böyledir. Geçmişte Bizanslılarla komşuluk ilişkisi kurmaya alışmışlardı. Örnek olarak Irak bölgesi ise bu yönden daha saldırgandırlar. İran hükümetleri ile düşmanlık halinde idiler (Sallabi, 2021a, s. 274). Bu anlamda her bölgenin farklı bir dinamiği ve yerleşmiş kültürü vardır. şam bölgesinin bölgesindeki insanların bölge işgallerine fazla tepki vermemesini kadim medeniyetlerin yıllarca oranın halkını yönetmesiyle halkın bedevi hallerini unutması olarak İbn Haldun tespit edip teorisinde yer verdiği söylenebilir. Bölge halkının ilk asabiyetine bağlı vahşi hali ise başka milletler tarafından yönetildikçe unutulmuştur. Bu anlamda Timur'un şam bölgesi fethinde fazla zorlanmadığı da bu anlamda söylenebilmektedir.

Timur, Şam'ı ele geçirdiğinde İbn Haldun Memluk sultanı ile birlikte sefere çıkar. İbn Haldun Timur ile görüştüğünde aralarında şöyle bir diyalog geçer. Timur kendisini huzuruna kabul ettiğinde kendisine senin için ne yapabilirim diye sorar. İbn Haldun ben yabancıyım der. Bu anlamda ortamı yumuşatır. Zira kendisi Mağripli olduğu için buralara yabancıyım der. İkinci olarak buranın yabancıyım demesinin nedeni ise Kahire'de olmamasından dolayıdır. Zira kendisi 20 yıl Tunus yaşamıştı. Daha sonra ise Kahire'de Maliki kadısı olmuştu ve orada yaşamaya başlamıştı ve orası da bir nevi memleketi olmuştu. Kendisi yabancıyım demek cihetiyle Timur'un da vatanından uzak olduğundan onunla bir yakınlık kurmaya çalışmıştır (Bauer, 2021, s. 331). Bunun yanında devlet teorisinde bahsettiği gibi Timur güçlü bir lider profiliydi. Kendisi ilim adamlarına da değer veriyordu. Timur'un ilim adamlarına verdiği değeri ise Sadeddin et-Teftazani'nin Semerkand bölgesinde birçok alanda ilmi dersler vermesinden anlayabiliriz (Karadaş, 2021, s. 164). Bunun yanında tarihsel olarak da Timurlular dönemine gelinene kadar ki süreçten ise çoktan İlhanlılar'ın geleneklerin gücü ve sınırları belirlendiği ve matematik ilminde yenilenme gelişme dönemi ağırlık kazandığı söylenebilir (Türker, 2022, s. 102). Bu anlamda Timur ilim adamlarına önem vermiş ve yanında bulundurmak istemiştir. Timur döneminde başarılarının yazılması için Nizameddin-i Şami ve Şerefeddin Ali Yezdi gibi kişilere Zafername'ler yazdırmış bunun yanında kendisine dair Farsça ve Türkçe günlükler tutturmuştur. Bazı sanatkarları ise Semerkant'a götürdü. Bu anlamda İbn Haldun'un da değeri gördü ve yanında tutmak istedi. Lakin İbn Haldun tatlı diliyle yanından sorunsuz bir şekilde ayrılmayı başardı. Bu olayların yakından takip eden İbn Haldun'un ise Mukaddime kitabında belirttiği güçlü lider profilinin oluşmasında Timur'un yaptıklarını görmesinin de etkili olduğu söylenebilir.

2.2 İBN HALDUN'UN DEVLET TEORİSİNİN YAPISAL OLARAK İNCELENMESİ

Bu bölümde İbn Haldun'un devlet teorisi yapısal olarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu yapısal çalışma altı alt başlık olarak incelenmiştir. Bu başlıklar Devlet Ömrünün Tarihselliği, Devletin Tavırlarının, Asaletinin, Ömrünün Değişkenliği, Devlet Hallerinin Etkilerinin Tarihselliği, Taklit Teorisinin Tarihselliği, Asabiyyetin Tarihselliği, Bedeviyetin Tarihselliği olarak belirlenmiştir. Bu bölümde İbn Haldun'un devlet teorisinin tarihselliği incelenirken dönemin diğer önemli kişilerle ne kadar ortak noktası

olduğuna bakılmıştır. Bunun yanında aynı zamanda ünlü bir tarihçi olan İbn Haldun'un devlet teorisinde belirttiği kısımların İşlam tarihinden gelinerek ne ölçüde teorisine etkiye bulunduğuna bakılmaya çalışılmıştır. Ayrıca devlet teorisinin değişkenliği hangi durumlarda ne gibi farklılıkları olacağı ve İbn Haldun'un bu farklılıklarla ne kastettiği bu bölümün konusu olmuştur.

2.2.1 Devlet ömrünün tarihselliğinin incelenmesi

Bu alt bölümde İbn Haldun'un devlet teorisinde belirttiği devletin ömrüne dair yazdıklarından incelemekle beraber hem dönemin tarihselliği içinde hem de geçmiş tarihlerden yaptığı çıkarımlarla değerlendirilmeye çalışılacaktır. İbn Haldun'un devlete ortalama bir ömür tayin etmesi tartışmalara neden olmuştur. İbn Haldun'un asıl demek istediği şey ise yıllar geçtikçe devletin ahvalinin değiştiği ve bir ahval sürecinin ortalama olarak 40 yılda bir değişeceği üzerine bir teori geliştirmesidir. Daha ayrıntılı bakacak olursak İbn Haldun insan ve devletin ömürleri hakkında bir ilişki tayin ettiği söylenebilir.

İbn Haldun devlet teorisini okuyanlarca akla takılan ilk sorulardan biri devlet ömrünün neden İbn Haldun tarafında 120 yıl olarak belirtilmesidir (Demirtaş & Usta, 2011). Bu durumu tarihsel bağlamı içinde incelemek gerektir. İbn Haldun'un yaşadığı dönem 1332 ile 1406 yılları arasındadır. O döneme bakıldığı vakit Meriniler'in kuruluşu 1196, Zeyyaniler'in kuruluşu 1235, Hafsiler'in kuruluşu 1228, Memlükler'in kuruluşu 1250, Nasriler'in kuruluşu 1238, Aragon Krallığının kuruluşu ise 1035 yılları olduğu bilinmektedir. Bu devletlerin hepsi bazıları zaman içinde güç kaybetmeler de hepsi İbn Haldun'un vefatından sonraya kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu anlamda İbn Haldun'un vefatını 1406 yılı olduğu da bilindiğine göre İbn Haldun vefat ettiğinde Meriniler 210 yaşında, Zeyyaniler 171 yaşında, Hafsiler 178 yaşında, Memlükler 156 yaşında, Nasriler 168 yaşında, Aragon Krallığı 371 yaşında olmaktadır. Bunun yanında zaten bir tarihçi olan İbn Haldun kitabında Ubeydilerin yaklaşık 280 yıl yaşadığını da belirtmektedir (İbn Haldun, 2021, s. 393). Ayrıca bir tarihçi olan ve yaşadığı dönemde dönemin önemli kütüphanelerinden istifade eden İbn Haldun'un geçmiş dönemdeki birçok devletin 120 yıldan fazla yaşadığını bilmediği düşünmek abes olmaktadır. Bu anlamda İbn Haldun tarihselliği bağlamında 120 yıldan kastının farklı bir bağlam olduğu rahatlıkla anlayabilmekteyiz. İbn Haldun'un 120 yıl derken devletin tavrılarının yıllar içinde değiştiği ve bu durumun genel itibariyle 120 yıldan sonra farklı bir noktaya

geldiğidir. 120 yıl denmesinin sebebi ise 40 yaşın insanda kemal yaşı olduğudur. Devlet ve insan arasında bir ilişki kuran İbn Haldun insanın nasıl 40 yılda kemal yaşına geliyorsa devletinde ahval değiştirmesinde de 40 yaşın önemli olduğunu savunur (Uludağ, 2018).

Bunun yanında İbn Haldun teorisini tarihsel bağlamında incelerken tarihselliğin içine de hapsedmemek gerektir. İbn Haldun'un 40 yılda bir devletin ahval değiştireceğini düşünmeye sevk eden bir diğer şey ise tarihi araştırmalarıdır. Gerek ünlü devlet adamlarının yanında bulunmasıyla kütüphanelere ve belgelere kolayca ulaşabilmesi gerekse Haldunoğullarının köklü ilmi geleneğinin bilinmesi İbn Haldun'un araştırmalarını kolaylaştırmış ve fikirlerine yön vermiştir (Mahdi, 2022). Bu anlamda devletin ömrü ile alakalı İsrailoğullarının tarihinden de yararlanır. Devletlerin ömrü ile alakalı bir diğer önemli örnek ise İsrailoğullarının geçirdiği ahvaldır. Bilindiği üzere İsrailoğulları olduğu gibi bir nesil zillate düşer yıllar içinde çöllerde kalır. Asabiyeti bozulan nesil çölde yok olur fakat yeni gelen nesil zorlu hayat şartlarına alışmasıyla asabiyetlerini yeniden kazanırlar. Bu neslin zelil olma dönemi biter azizliği başlar. Bu yeni asabiyetiyle yeniden hakkını aramaya koyulur. Bir neslin eski halini unutup yeni haline gelmesi veyahut yeni halinden eski haline gelmesi için geçmesi gereken asgari süre 40 yıldır (Hassan, 1998). Bunun oluşması için coğrafi, siyasi, ekonomik şartların bu durumu tetiklemesi gerekmektedir. Lakin burada asıl mana 40 senenin bir ahval değiştirme süresi için yeterli bir vakit olmasıdır. İnsan her nesilde yeniden doğar gibi 40 senede de yeniden başka bir ahval bulur. Kimi devlet gerilerken kimisi meydana yeni atılacak bir aslan kesilir (İbn Haldun, 2021, s. 353). İbn Haldun bu örneğiyle teorisini dünya tarihi yorumuna farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bu anlamda nedenselliğe bağlı bir tarih anlayışının dönüp dolaşarak asabiyetin azalması ve artması suretiyle devletlerin geliştiği veya güç kaybettiğini göstermeye çalışmıştır. Bir devletin her nesilde yeniden doğduğu bunun ise asabiyetine sadık kalarak refaha düşmeden, israf yapmadan, asabelerinin doğru bir şekilde kullanmasına bağlı olarak her nesilde 40 yılda bir ahval değiştireceğini düşünmüştür. Bu anlamda İbn Haldun'un İsrailoğulları örneğinden de yola çıkarsak kendisinin teorisini oluştururken geçmişteki tarihi olayları da düşündüğü ve sadece yaşadığı dönemi esas alarak teorisini şekillendirmediğini de söylemek gerektir. Mukaddime kitabı bir nevi dünya tarihine giriş kitabı olarak kurgulansa da daha sonra bir teori kitabı olarak da anılmasının en büyük nedenlerinden biri de İbn Haldun'un tarihi olayları gayet başarılı bir şekilde soyutlaması ve bir döngüsellik içinde yorumlaması

olduğu söylenebilir (Arslan, 2019). Bunu yaparken de esas katalizörü asabiyet olarak belirlemiştir. Devletin ömrünün ise yeni bir asabeye geçmesi veyahut başka bir millettten asabenin yönetimi ele almasıyla uzayacağını teorileştirmiştir. Bir diğer örnek ise doğuda Türk devletlerinin durumu denilebilir. Askerler mevali denilen köleler tarzında kişilerden oluşuyordu. Hükümdar bu neviden süvariler teşkil etti. Bu insanlar padişahın yanında yetişmiş ve nimetler içinde yüzen askerlere karşı daha cüretkar ve mert olduklarından galip gelmişlerdir. İfrikiye’de Muvahhid devleti de örnektir. Ordularını bedevilerden teşkil ettiler sayıları arttırdılar ve itiyat ve ihtiyarlık hali çökmüş devletin ömrünü uzattılar (İbn Haldun, 2021, s. 391). Diğer bir örnek ise Arap asabiyeti Halife Mutasım zamanında bozulmasıdır. Bu bozulma soncunda merkeze uzak bölgeleri başka asabiyetler güç kazandı. Hanedanlıklar Bağdat’tan ileri gidemedi. Daha sonra bu güç Büveyhilere, Selçuklulara ve Moğollara geçince ve halifede katledilince devlette Abbasilerin izi de silinmiş oldu (İbn Haldun, 2021, s. 375). Hatta bunu önlemek adına zamanında Abbasiler kendi otoritesini canlandırmak için Türk köleler almayacağına dair söz vermişlerdir (Sallabi, 2021a, s. 124). Bu anlamda Abbasilerin zayıflama dönemi olarak gösterilen ikinci dönemi İslam fetihleri açısından iktidarın ve asabiyet gücünün Selçuklulara geçmesiyle cihad hareketleri yoğunlaşmış ve genişleme dönemi olarak faaliyet sürmüştür. Bunun en büyük delili ise Malazgirt savaşından sonra Selçuklular Anadolu’da 400 bin km kare yeni toprak kazandılar. İslam daveti açısından ise çok önemli bir adım oldu (Aktaş, 2022). Bu dönemin başarıları Fas ve Endülüs’e kadar uzandı. Zira Sünni Murabıtlar devleti Malazgirt zaferinden 6 yıl sonra kuruldu. Murabıtlar Gana imparatorluğu başkentini ele geçirdi. Böylelikle İfrikiye’de yarım milyon kilometreye yakın İslam toprağı elde edildi (Sallabi, 2018b, s. 90). Benzer bir süreç Abbasiler dönemine girerken de yaşanmıştır. Emevilerin son dönemine doğru Horasan, Irak, Şam bölgelerinde kabilecilik asabiyetiyle birbirleriyle savaşanlar oldu. Bu ise bazı bölünmelere ki bu ayrılık göstergeleri Endülüs’ten tutun Yemende Mudarlılara varıncaya kadar baş gösterdi (Sallabi, 2021a, s. 47). Abbasiler ise gücü kendi asabeleri içinde birleştirmeyi başararak bu başarıyı elde etmişlerdir. İbn Haldun kendi çağı başta olmak üzere geçmiş dönemleri de incelemiş böylece nedensel tarih döngüsünü ve döngüsel devlet teorisini geliştirmiştir.

2.2.2 Devletin tavırlarının, asaletinin, ömrünün değişkenliğinin incelenmesi

Bu alt bölümde İbn Haldun'un yaptığı devlete dair çizdiği dönemsel aşamaları incelerken bunların istisnaları olduğu da gösterilmeye çalışılacaktır. Devlet tavırları teorisine bakıldığında İbn Haldun 5 farklı döneme ayırır. Zafer döneminde kendi asabiyesinden kuvvet bularak başa gelir, istibdat döneminde kendi asabesini def ederek başka asabeleri yanına alması ve onlarla beraber devlet yönetimini yapması söz konusu olur ve kendi asabesi kendisine düşman olur (Hassan, 1998). Rahatlık döneminde şan şöhret kazanmak suretiyle gelirini arttırmaya, geniş şehirler kurmaya, yüksek binalar dikmeye çalışır. Dördüncü, kanaat döneminde aynı sistemi devam ettirmeye çalışır atlarından gördüğü sistemin en doğru sistem olduğunu sanarak bu sistemi aynen devam yolunda gider, beşinci israf döneminde ahlakı yoksun insanları yanında toplar, zevk peşinde koşar, asker harcamaları yerine müzik eğlence gibi yerlere harcamalarını hasreder (Mahdi, 2022). Bu ise devletin sonunun geldiğinin göstergesidir.

Devlet asalet dönemlerine baktığımızda ise İbn Haldun 4 farklı döneme ayırmaktadır. Bani-i mecd denen asaleti tesis eden ve nasıl zor kazanıldığını bilmektedir. Mübaşirlik dönemi ondan gelen oğlu doğrudan babasını takip eder fakat aynı hissiyatları taşımaz. Mukallidlik dönemi ikinci nesili takip etmeye çalışır. Hadim döneminde kazanılmış olan değerlerin hangi zorluklarla elde edildiğini düşünmez (Uludağ, 2021). Kendisi ailesine nesiller boyu saygı gösterildiğinden kendini diğer asabelerden üstün görür ve onları küçümser. Halk ise nesebin diğer kollarından başka bir ferde yönelerek o aileyi bırakma yoluna gider. Bu dört asalet aşamasına ulaşmadan yıkılan aileler olduğu gibi çok daha uzun süre devam eden aileler de olduğunu ayrı olarak belirtir. Lakin her seferinde gerileyerek hayatını sürdürür. İnsanlardaki şan şeref, itibar, hasep gibi hallerin bir sonu vardır. Her şeref ve hasep yok olmaya mahkumdur. Sonradan yaratılan bütün şeylerin durumu budur (İbn Haldun, 2021, s. 347).

Devletin ömrü ile alakalı kısmı ise 3 farklı döneme ayırmaktadır. İlk nesilde sert mizacıyla, yiğitlik göstergesiyle, savaştan kaçmamasıyla etrafına korku verir. Bu sayede halk ona tabii olur. Bu halk üzereyken bedeviyet ve ona bağlı olarak asabiyet hat safhadadır. İkinci nesilde hadariyete geçiş yolu açılır. Refah, şan şeref ve güç kazanılmasıyla devletin karakterinde bir yumuşaklık ve tembellik hasıl olur. Asabiyet azalır fakat ilk nesilin örnek alınması sürdürülür. Üçüncü nesilde ise eski ahval kaybolur.

Eskiden hiç zorluk yaşamamışlar eskiden hiç bedevi olmamışlar gibi bir hal takınırlar. Refah ruhlarına işlemiştir (Zorlu, 2020). Bu aşamada savaşmak istemezler kendileri yerine savaşıacak asabeler aramaya çalışırlar. Bu durum ise devletin sonunun geldiğini gösterir. Eğer devletin düşmanı yoksa ömrü uzun olur yoksa 120 yıl gibi bir sürede bu hale ulaşılır.

Devletin tavırları, devletin asaleti, devletin ömrünün nesiller boyunca geçirdiği ahvallere baktığımızda bunların hepsinin birbirine benzer bir yapıda olduğunu görürüz. İbn Haldun'un yaptığı bu üç farklı kategoride esas asabiyettir. Bu değişen ahvaller üzerinden bir nevi refaha giden yolda kaybedilen güç ve yitirilen asabiyet üzerinden bir döngüsel devlet teorisi oluşturur (Arslan, 2019). Bu durumun istisnaları olacağını ise kendisi de belirtir. Bu istisnaları ise gerek tarihsel örneklerden gerekse kendi döneminden gerekse coğrafi şartlara bakarak istisnalar olacak şekilde çıkartır. Bu istisnalardan birincisi şehirleri deniz kıyısında olan devletin daha kolay hadari bir topluma dönüşeceği ve böylelikle bedeviyet halinin azalmasıyla daha kolay bir şekilde gücünü azaltan bir döngüsellğe girebileceğidir. İkincisi şehirdeki nüfus yoğunluğuna bağlı olarak nüfusu fazla olan devletlerin daha güçlü olacağı ve daha uzun süre ömrünü devam ettirebileceğidir. Üçüncüsü, şehirlerin başkentlerinin gücü nispetinde ömrünü devam ettirebileceğidir. Eğer şehrin umranının en temeli olan başkenti çok güçlüyse ve güçlü surlarla kaplıysa ömrü beklenenden daha uzun süre olur. Dördüncüsü, refahın bozucu etkisi olsa da her bölgede aynı refah seviyesi olmaz. Bu anlamda hadariyet dereceleri de devletten devlete fark edeceğinden en son yıkılma aşamasında görülen bir devletinde beklenenden uzun süre yaşayabileceği vakidir. Beşincisi, yakınında düşman bulunmaması, coğrafi şartlar bakımından düşmanın merkezini ele geçirmesinin zor olması gibi şartlarla devletin ömrünün artabileceği görülür (İbn Haldun, 2021). Bu tür istisnaları ise tarihsel örnekleri incelemesi üzerinden yaptığı söylenebilir. Zira bu geniş perspektife erişmek tarihi bilgini arkana almakla ancak yapılabilir. Bu yüzden İbn Haldun'un devlet teorisinde belirttiği bu beş, dört, üç gibi ayrımları yaparken bu istisnaları göz önünde bulundurarak tek doğru olmadığından farklı aşamalara ayırdığı sonucu çıkarılabilir. Bu tür ayrımlarını kesin salt böyle olması zorunlu olacak ayrımlar olarak almamak gerektir. Zira her bölgenin ve coğrafyanın kendine özgü bir yapısı olduğu İbn Haldun tarafından da belirtilerek bu tür ayrımlara gidilmiştir.

2.2.3 Devlet hallerinin insana etkilerinin tarihselliğinin incelenmesi

İbn Haldun'un da belirttiği üzere tarihsel olarak devlet başkanın halkına uyguladığı sertlik, uysallık, cömertlik gibi hallerin toplumda ciddi bir karşılığı vardır. Ehil bir emir veliaht prensin tebaa ve ordu arasında sevilmesini temin etmek için, onun bunlara hayır ve hasenat yapmasını ve onun tarafından adil muamele görmelerini, haksızlıklardan uzak durmalarını sağlar (Bauer, 2021, s. 313). Bunun yanında İslam fetihlerinin başına baktığımızda devlet adamı tarafından uygulanan cömertlik ve uysallık toplumların Müslüman olmalarını sağladığı da gözükmetedir. Bunun en nevi şahsına münhasır örneklerinden biri Ömer bin Abdülaziz'dir (Ulutaş, 2017). Ömer bin Abdülaziz döneminde fetih yerine devlet içindeki uygulamaları düzenleme yoluna gidildi. İslam'a davet halin ve tavrıyla Müslümanlığı ortaya koymak cihetiyle esas alındı Ömer bin Abdülaziz'in Müslüman olanlardan cizye yükünü kaldırması halkın İslam'a ve Arap diline olan isteğini arttırmıştır (Sallabi, 2019, s. 88). İbn Haldun'un bulunduğu coğrafyaya baktığımızda ise İsmail bin Abdullah bin Ebi'l Muhacir Ömer bin Abdülaziz tarafından Kuzey Afrika'ya vali atandı. Bu ise hicretin 100.yıllarına denk geliyordu. Bu valinin halkına hoş davranışları ile onun döneminde Berberilerin hepsi Müslüman oldu (Yıldız, 1992). İlerleyen yıllarda ise Müslüman olan Berberi asıllı Tarık bin Ziyad vasıtasıyla İspanya fethi Berberiler'in vasıtasıyla olmuştur (Sallabi, 2019, s. 54).

Bunun yanında dönemin bir diğer önemli ilim adamı olan İbn Nubate'ye (1288-1366) baktığımızda ideal yönetici kavramının sert mizaçlı devlet adamlarıyla ilişkilendirildiği görülür (Tural, 1999). İbn Nubate'nin sözlerine baktığımızda ideal yöneticinin halkının selametine uğraşan yönetici olarak değil de daha çok iradesini kabul ettirmek ve kudretini göstermek, düşmanlarına boyun eğdirmek, taraftar kazanmak suretiyle Machiavelli anlayışına yakın bir anlayış görmekteyiz (Bauer, 2021, s. 314). İbn Nubate ahlak uyaran örneklerden gitmez. Eylemler veriye bağlı olarak değerlendirilmez. Ahlaki veyahut hukuki öncelikler olmaz. Eylemin sonundaki başarı veyahut başarısızlığa göre değerini. Şiirlerine baktığımızda “İsabetli kararlarının hedefi, zayıflara cömert teveccühüyle önderlik edip hükmü altında tutar kuvvetlileri kalem ve kılıcı, paylaşır, merhamet gösterme ve asileri mahvetme görevlerini alır” (Bauer, 2021, s. 321). Nasihatnamelerinde her ne kadar adil muamelede bulunulmasını öğütlese de bu beyitler gösteriyor ki cömertlik insanları egemene rızalarıyla itaate sevk etmeye, cesaret ise onları uymayanları uymaya zorluyordu ve buna yarıyordu (Bauer, 2021, s. 313).

Diğer bir önemli husus ise dönemin en büyük Müslüman seyyahı İbn Battuta ile dönemin yöneticilerinin ideal ahlakına ilişkin bilgiler edinebiliriz (Aykut, 1999). Hükümdarın payına düşen şey savaşlarda korkmadan da bulunabilmesidir. Hükümdar diri ve cengaver olur. Kimse olmasa dahi kendisi kendi canını ortaya koyup atılır düşmanın üstüne. Hükümdarın ahlakı böyle olmalıdır (İbn Battuta, 2022, s. 646). Dönemde sık sık hükümdarın korkusuz olması vurgusu İbn Haldun'da olduğu gibi ondada gözükmektedir. Bunun yanında dönemin yöneticilerinin bu denli güçlü olunmasının istenmesinin bir diğer nedeni ise ekonomiktir. Zira halkın idarecilere boyun eğmesi ise gerek ticaret gerek sosyal faaliyetleri açısından bölgenin gelişmesinde katkısı olduğu unutulmamalıdır (Sallabi, 2021a, s. 279). Örnek olarak Mısır'da Memlük hükümeti izni dairesinde bir kağıt verilmediği takdirde Lübnan ve Suriye bölgesine geçilmeyeceğinin bildirmesidir. Bunun sebebi ise Moğol casuslardan korunmak ve can mal ve ticaret güvenliğini sağlamak olarak belirtilmiştir (İbn Battuta, 2022, s. 61). Bu anlamda devlet adamlarına bakışta dönemin çok etkili olduğu söylenebilir. İbn Haldun, İbn Nubate, İbn Battuta gibi kişilerin 14. yüzyılda bir hükümdarda olması gerekenlere dair benzer beyanları bulunduğunu göstermektedir. O tarihteki farklı düşünürlerin aynı fikri paylaşması gösteriyor ki İbn Haldun yaşadığı dönemden etkilenmiş ve teorisini de bu minvalde gelişmesinde etkisi olmuştur. Bu dönemde hükümdarın başarılı olması yolunda cengaver, korkusuz, kılıcını esirgemeyen, sert mizaçlı ve sonuçları itibarıyla güçlü bir profil çizmesi önem göstermektedir. Her ne kadar adil, cömert ve merhametli olmak öğütlense de olaylara sonuçları itibarıyla bakıldığından güçlü bir profil oluşturmak önemli olmaktadır. Kuzey Afrika bölgesinde asabelerin birbirleriyle savaşmaktan ve bu yüzden Endülüs bölgesine yardım gidememesi de bunun göstergesidir. Bu bölgede cihat anlayışı vardır. Bu durum daha öncede tartışıldığı gibi halk Endülüs bölgesine yardım edilmesi taraftarıydı ve ellerindeki imkanlar nispetinde yardım da ediyorlardı. Lakin burada herkes kendi elleriyle cihad hareketini yapmak istiyor bunu da kendi asabiyeti üzerinden götürmek istiyordu. İlerleyen süreçlerde Kastilya Kraliçesi Isabella ve Aragon Kralı Ferdinand'ın evlenmesi ile Hristiyan birliğinin oluşması ile Gırnata'da son İslam devleti de yıkılmış oldu (Irving, 2022). Bu anlamda İbn Haldun'un bahsettiği asabiyet kuvveti yıllarca dinamik bir devlet anlayışının olmasını sağlasa da ilerleyen süreçte asabiyet yarışı birlik oluşturmamayı ve sonucu olarak da güçten düşmeyi sağladığı görülmüştür.

2.2.4 Taklit teorisinin tarihselliğinin incelenmesi

İbn Haldun'un devlet teorisine genel bir çerçeveden bakıldığında iki farklı taklit teorisi görürüz. Birincisi bir devlete mağlup olduğunuzda onda bir kemal bulunduğunu kabul edip onun adetlerini koşulsuz olarak kendinize almanızdır. İkincisi taklidin sebebi ise hadari topluma ulaşma sürecidir. Bu ise kendisinden daha iyi bir uygulamayı başka bir devletten alıp kendi kültürün içinde eritip kullanmaktır. İhtiyaçlar medeniyetin gelişmesinde en önemli unsur olduğu bilindiğine göre bu gayet anlaşılabilir bir durumdur. İlk olarak ikinci taklidin tarihsel örneklerine bakmak uygun olacaktır. Örnek olarak İslam fetihleriyle birçok gelir elde edilince gelir giderlerin tutulması için divan sistemi ilk olarak Hz. Ömer zamanında kurulmuştur (Sabuncu, 2018). Bu öneri ise İranlı bir kişi tarafından getirilmiştir. İranlıların kullandığı bu sistem Müslümanlar da mal mülk kayıtları için kullandıkları bir hale dönüşmüştür. İslam'da ilk posta teşkilatının Muaviye döneminde olduğu bilinmektedir (Hatalmış, 2013). Genelgelerin yayınlanıp ülkenin farklı bölgelerine atlar vasıtasıyla dağıtılması emretmiştir. Bu uygulamanın ise Rumlardan alınan bir uygulama olduğu söylenmektedir (Sallabi, 2021b, s. 327). Halife Abdülmelik Araplarda para reformunu gerçekleştirdi. Hz Peygamberin ölümünden 50 yıl sonra gerçekleşen bu reform ilk başta Grek ve Pers imparatorluklarından önce sikkelerini devraldılar. Daha sonra bu altın sikkeler İslamlaştırılma yoluna gidildi (Bauer, 2021, s. 217). İslam'ın ilk döneminde memurların rütbeleri yoktu. Vezir deyine anlaşılan Allah'ın elçisiydi. Bu anlamda ilk olarak Hz. Ebubekir akla gelirdi. Bunun yanında ise İslam'ın ilk döneminde ihtiyaç sahiplerinin kapıdan çevrilmesi söz konusu olmazdı. İlerleyen dönemlerde halifelik hükümdarlığa döndü. Halifeler ise kendilerine gelen taleplerinde artmasıyla ve suikast ihtimaline de karşı kendilerini korumak adına hacib müessesini getirmek zorunda kalmıştır. Haciblerin değeri ise vezirlerin değerinin artmasıyla doğru orantılı olarak artmıştır. Hacib ise yükseldikçe sultana ulaşmak zorlaştı. Kalem ve kılıçla ilgili işler bu kişiler tarafından karşılanmaya başlandı. Bu anlamda hükümdar halktan kopmaya başladı. Saray bir nevi seçkinlerin girebileceği bir hale dönüşür. İlerleyen zamanlarda ise hükümdarın yakınları da dahil olmak üzere belli bir grup dışında kimseyle görüştürülmediği görüldü (Hassan, 1998, s. 342). Bu haciblik kurumunu İslam devletinde ilk getiren kişinin ise Muaviye olduğu bilinmektedir. Bu ise İbn Haldun'a göre de halife ile halk arasında iletişim engeli oluşturduğu düşünülmektedir. Haciblik kurumunun yapılanmasında geçmişte yaşanan Hz Ömer ve Hz Ali 'nin şehit olmaları hadisesi

önemlidir. Diğer devletlerde görülen bu tarz uygulamalar ve zamanın bu önlemleri zorunlu kılması da bir diğer önemli husustur (Sallabi, 2021b, s. 329). Zaman içinde birbirleri taklit etme ve onlardaki uygulamalara bir diğer örnek ise hediyeler ve bahşişler hususundadır. Emeviler dönemine bahşiş olarak deve bağışlanırdır. İleriki zamanlarda Abbasîler ve Ubeydiler dönemine gelindiğinde paralar, sandıklarla elbiseler kumaşlar, atlar bağışlanır oldu. Bu anlamda tarihi sürece bakıldığında Emevi ve Abbasi hanedanlığının bu noktada İran hadariliğinden etkilendiği söylenebilir. Endülüs'teki Emevi hadariliği, Muvahhid ve Zenate hükümdarlığını etkilemiştir. Abbasilerin hadariliği, Büveyhi'lere sonra Türklere sonra Selçuklulara geçmiştir. Mısır'daki Türk Memlükler'inden de Irak'taki Moğollara intikal etmiştir (İbn Haldun, 2021, s. 397). Bütün bu gelişmeler ise ilk tavırlarından sonra vuku bulmuştur. Bedevilik zamanında bunları yapabilecek ne durumları vardı ne de imkanları. Sade ve basitlikle süren hayatları vardı ve ustalık isteyen işlerden de haberdar değildiler. Devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri ise bu durumu zorunlu kılmıştır. Bunun bir istisnası ise İslam kültürünün diğer kültürler içerisinde erimemesi ve kendi kültürünü devam ettirebilmesi olmuştur. Bilindiği üzere İslam fetihlerinin olduğu ülkelerde Yahudilik, Hristiyanlık gibi semavi dinlerin yanında Budizm, Maniheizm gibi dinlerden de çok fazla kişi Müslüman oluyordu. Hz Peygamberin (asm) vefatından henüz 100 yıl dahi geçmemişken İslam dini Atlas Okyanusunu çevresinden tutun da Batı'da İberia yarım adasına Hindistan ve Çine varana kadar çok hızlı ve kültürünü koruyacak şekilde büyümüştür. Araplar kadim bir medeniyete sahip olmadıkları halde yayılıyordu. Bunun yanında Mısır'da Kıptiler, Şam ve Irak'ta, Mağrip'te Berberiler kendi dillerini bırakıp Arapça konuşmaya başlıyorlardı. Lakin tarih sahnesine baktığımızda bu durum böyle olmamıştır. İşgalci barbar kavimler köklü medeniyetleri her ne kadar işgal etseler de kültürel olarak onların içinde erir ve asimile olurlar. İslam coğrafyasını işgal eden Moğollar İslam kültürü içinde erimişlerdir. Franklar Roma'yı işgal etse de Roma kültüründe erimiştir. Hindistan'ı işgal eden her kavim ise Hindistan kültürüne dayanmamış ve kadim Hint kültürü içinde erimiştir. İslam coğrafyasının yayıldığı zaman ve coğrafyaya bakarsak ise Araplar en bedevi kavim olmalarına rağmen beş bin yıldır yazısı olan Mısır medeniyeti içinde erimemiştir. İran gibi kültürü asırlar öncesine dayanan bir kültür içinde erimemiştir. İran işgal edildiğinde ise İslam ordularının fikri tarihi yalnızca 30 yıldır. İran ise çok köklü bir medeniyettir (Meriç, 2022, s. 359). Elbette bu kadim medeniyetlerin uygulamalarını almak tam

anlamıyla taklit sayılmamaktadır. İslam medeniyeti bu bölgelerle ilişkiler içerisine girdiğinde yukarda belirtildiği üzere divan teşkilatı, posta sistemi, para basımı, haciblik gibi uygulamaları bu medeniyetlerden ödünç almış kendi kültürleriyle mezc edip kullanmışlardır. Bu anlamda ikinci taklit kategorisine girmektedir. İbn Haldun bu tür olayları bilmediği ise düşünülmesi abes olmaktadır. Bunun nedeni ise kendisinin bizatihi hangi medeniyetin hangi medeniyetten etkilendiğine dair tespitler yapmıştır. Bu anlamda geçmişteki olayları incelemesi taklit teorisini geliştirmesinde yardımcı olmuştur.

İbn Haldun'un taklit teorisinde sorun gördüğü ve bizzat bahsettiği yer Endülüs bölgesindeki durumdur. Bu ise birinci kısım taklit teorisine girmektedir. İslam toplumları kılık kıyafetlerinde, evlerinde, işyerlerinde, binalarında, şehirleşme kültürlerinde gittikçe Hristiyanlara benzediğini ve Endülüs'ün bir yıkılış sürecinde olduğunu İbn Haldun fark eder. Endülüs Müslümanlarının Hristiyanlara özendiğini ilk fark eden de elbette İbn Haldun değildir. Nasriler'in son dönemine bakıldığında bölgedeki Müslüman halkta içki kullanımının yaygınlaşması, israfın artması, hediyelerin çoğalması boğa güreşi gibi aslında Müslüman adetlerinde olmayan hallere büründüklerini görmüşlerdir (Özdemir, 2013). “Bunun yanında Endülüs erkeklerinin sarışın kadınlardan hoşlanmaya başlaması, peçenin kaldırılması ve kadın erkek karışık olarak eğlencelerin birlikte yapılması dönemin Hristiyan kültürünün Müslüman kültürüne olan etkileri arasında sayılabilir”(Erten, 2018) .Bu anlamda İbn Haldun bu taklit teorisini geliştirmesiyle bir nevi bu soruna dikkat çekmek istemiştir. “Filozofları ilk yazmaya sevk eden şey mevcut bulundukları zamandaki bir takım siyasal krizlere çözüm bulma arayışıdır. İkinci olarak yaptıkları şey ise kişisel olarak bir metodoloji ortaya koyarak bir düşünme yöntemi koymalarıdır. Üçüncüsü ise insan doğası ve insana dair münferit bir görüş beyan etmeleridir. Son olarak ise yapmaya çalıştıkları şey bu problemleri halletmek yolunda devletin rolüne dair açıklamalardır” (Tannenbaum, 2021, s. 25) . Bu anlamda İbn Haldun bu devlet teorisini yazarken de taklit teorisini yazarken de bahsetmek istediği İslam aleminde bir sorun olduğudur. Günden güne İslam aleminin gerileyip Hristiyanların gelişmesine bir çözüm arayışı olarak bakılabilir. Devlet teorisinin yazılması ve bunu tarihsel döngüsel ve nedensel bir tarafını göstermeye çalışması bir anlamda Müslüman alemindeki sorunlara çözüm arayışıdır. Bu durum ise teorisini oluştururken dönemin koşullarından etkilendiği göstermektedir. Kendisinin bulunduğu İslam devletlerinde yüksek makama gelmek istemesinin bir nedeni de bu olarak görülebilir. İslam aleminde

başta Endülüs bölgesi olmak üzere süregelen sıkıntıları dönemini döngüsel bir tarih anlayışı içinde göstererek bir çözüm yolu göstermeye çalıştığı söylenebilir. Tarihsel olarak kendisinin 1406 yılında vefat etmesinden sonra 1492’de Endülüs bölgesinde hiçbir Müslüman devletin kalmaması bu iddiayı güçlendirmektedir. “Filozofların fikirleri de dikkat edilirse görülür ki bu fikirler genellikle gerilemekte olan bir devlette ortaya çıktı“(Tannenbaum, 2021 s. 87). İbn Haldun da gerilemekte olan çok devletin olduğu zamanlarda teorisini geliştirmiştir. Bu da taklit teorisinin oluşmasının tarihi bağlamdan etkilendiğini göstermektedir. Bu soruna ise küçüklüğünden beri yetiştirmeye çalıştığı devlet adamlarıyla olsun vezirler yaşadıkları sorunlarla olsun bu sorunları bir teori etrafında Mukaddime kitabında belirtmesiyle devleti aşağı çeken arizi sebepleri söylemiştir. “Filozoflar kendi kültürleri ve karşılaştıkları problemler hakkında bir çözüm arayışından çıkar daha sonra ise bugün dahi hitap edebilecek kendi özel durumlarını dahi aşan gözlemlerde bulunurlar” (Tannenbaum, 2021, s. 26) . Bölgedeki sorunlara bizatihi bir çözüm önerisi sunmasa da bir devlet teorisi oluşturarak sorunları göstermiştir. Devletin ömrünü uzatacak yöntemi ise yeni bir asabiyet gelmesiyle olacağını düşünmüştür. Çünkü dönemin tarihselliği ile tarihi bu tür bir bedeviyet, hadariyet asabiyet üçlüsü içinden yorumlamıştır. Hiçbir devletin ilelebet yaşayamayacağı her sonradan yaratılanın ömrünün bir sonu olduğunu kabul etmiştir. Bu anlamda her devletin aynı soy üzerinden devam ettikçe bazı istisnalar olsa da genel itibarıyla zamanla gücünden düşeceğini belirtmiştir. Bu durumları daha önceden belirttiğimiz gibi tarihi verilere bağlı olarak yorumlamıştır. Bunun sonucu olarak ise devletin ya başka bir devlet tarafından ya işgal edileceği veyahut devletin tavırları itibarıyla son aşamada yaşadığı refaha bağlı olarak halkın kendisine değil de iktidarı başka bir koldan gitmesi için çalışacağını tarihi süreçlerden çıkarmıştır. İbn Haldun’un insan merkezli bir tarih anlayışı vardır. Haldun bu tarihin dışında değil tam da buranın merkezindedir. İbn Haldun dönemin mevki sahibi insanları ile yakından tanışmıştır. Sultanlar kendisine danışmış, önemli ulema sınıfından çok fazla kişi ile temasta bulunmuştur (Bauer, 2021, s. 324) . Bu sayede başta Endülüs bölgesi olmak üzere yaptığı taklit teorisi ile bir nevi İslam alemindeki gerilemenin olduğunu göstermeye çalışmasının sessiz bir çığlığıdır denilebilir.

2.2.5 Asabiyetin tarihselliğinin incelenmesi

Asabiyetin tarihselliğini incelemek adına ilk başta İslam tarihinin en başına gitmek uygun olacaktır. Bunun nedeni ise İbn Haldun'un belli noktalarda Hulefa-yi Raşidin dönemi ayrı olarak değerlendirmesidir. İbn Haldun Hulefa-i Raşidin döneminden sonra İslam aleminde olan olayların asabiyet temelli olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Hz. Peygamberin (asm) vefatından sonra İslam fetihleri yoğunluk kazandığı dönemde Hz. Peygamberin soyuna dikkat edilmiştir. İslam fetihlerinin yoğun olduğu dönemlerde mallar taksim edilirken mallarından kimden başlayarak dağıtılacağı medar-ı bahis olmuştur. Abdurrahman v. Avf her ne kadar Hz. Ömer'e kendinden başlaması gerektiğini söylese de Hz. Ömer ilk başta Resullah'ın (sav) akrabalarından daha sonra Resullah'ın kabilesi olan Haşimoğullarında sonra Hz. Ali'den başlayarak dağıtmıştır. Kendi kabilesine ise en son olmak üzere dağıttığı tarihi bir vakadır (Sallabi, 2016b, s. 168). Burada Hz. Ömer'in kendi kabilesini en sona bırakmasından da asabiyet bağından ziyade din bağının daha sıkın olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. O dönem de ise hangi soyun daha üstün olduğu ise sürekli medar-ı bahis olduğu bir meseledir. Ümeyye oğullarından olan Muaviye bin Sufyan zaman zaman aralarında Ümeyyeoğullarının mı yoksa Haşimoğulları'nın mı daha soyludur diye bahis açıldığı rivayet edilir (Armstrong, 2005). Ümeyyeoğulları sayı bakımından her ne kadar üstün olsa da fazilet açısından Haşimoğullarına yetişilmeyeceğini bunun nedeninin ise Haşimoğullarında Abdülmuttalib'in olmasıdır denirdi. Bazen bu yarış öyle bir hararetlenir ki bizden bir peygamber geldi deyiverilir. Peygamber çıkan bir aileye ise elbette fazilette yetişilemeyeceğini kabul ederlerdi. Bunun yanında ise kendi aralarında rekabet zaman zaman olsa da düşmanlık yoktu. Çünkü bu iki ailede soy olarak amcaoğulları olarak Abdi Menaf'a müntesiplerdir. Kureyş halkı da bu yönden liderliğin bu ailelere ait olduğunu kabul ederlerdi (Sallabi, 2021b, s. 19). Daha sonraki dönemlerde ise bu durum farklı bir hal almıştır. Başlangıçta krallık benzeri bir hal yoktu halifelik vardı daha sonra halifelik saltanata karıştı. Daha sonra tam anlamıyla bir saltanata dönüştü. Halifelik ise güçle elde edilen bir asabiyet bağıyla sağlanmaya başlandı. Bu anlamda tam halifelik 30 sene sürdüğü söylenebilir (Karaaslan, 2016). Halifeliğin şekli değişmiş belli esaslar korunarak manasından bütün bütün ayrılmadan devam etmiştir. Daha ilerleyen dönemlerde ise dünyevi maksatların arttığını belirtmiştir. İslami kitaplar ise asıl ve gerçek uyulması gerekeni ise ilk ve saf olan döneme atıf olarak yapmışlardır (Sallabi, 2018a, s. 199). Asabiyeinin yaygınlaşmasının bir diğer nedeni ise

farklı kabilelerin tutumu olmuştur. Şöyle ki Hz. Peygamberin (asm) yanında en çok bulunanlar Muhacirler, Ensar, Kureyş ve Hicaz halkı idiler. Fetihlerden sonra Basra, Kufe, Şam, Mısır bölgelerinden insanlarda bu bölgelere geldiler. Bunun yanında ise Resullah'ın (asm) sohbetine tam nail olamayan Rebia, Ezd, Abdulkays, Temim, Kinde, Kudaa gibi diğer kabileler ise her ne kadar fetihlerde yardımları olsa da o nübüvvet boyası ile diğer kabileler kadar boyanamamışlardı. Bu anlamda fetihlerdeki başarıları kendilerine mal etmek isteyerek cahiliye asabiyet damarları yeniden kabarmış oldu. Bu damar gelecek nesillere de sirayet etmesiyle sorunlar büyümeye başladı (Sallabi, 2021b, s. 103). İbn Haldun halifeliğin krallığa dönüştüğü söylese de bazı istisnalar olmakla beraber asıl ruhun korunduğunu çıkarımında bulunur. Bunun en temel nedeni ise hükümdarlık ve halifeliğin zaman içinde bir iş haline dönüşmesi ve eski asabiye bağlı adetlerin yeniden sirayet ederek yönetimin kılıçla elde edilmesi olarak görülmüştür. Oysa Raşit Halife döneminde esas Şura mekanizmasıydı. Şura'dan güç sistemine dönmesi ise İbn Haldun'a göre asıl amaçtan sapıldığını göstermez. Zira farzlar ve hükümler durmuş adalet ve şer'i hükümler devam etmiştir. İslami amaçların devam ettiğini düşünmüştür (Sallabi, 2018a, s. 199). "İbn Haldun'a göre Muaviye dönemi de Raşit Halifeler döneminde olması gerekir. Bunu derken dikkate aldığı noktalardan biri Sahabe, Tabiun ve Erbaüttabiun ümmetin üç en hayırlı dönemi olduğu ve bir takım yanlışlara rağmen Muaviye döneminde de fazilet ve adaletin devam etmesi olduğu söylenebilir" (Sallabi, 2021b, s. 265). İlerleyen dönemlerde Şam halkının Muaviye'ye çok fazla bağlanmasının sebebi ise başarılı fetihleri ve uzun süre orada vali olarak görev yapması olarak görülmüştür. Şam halkının asabiyeti Ümeyye oğullarının kendi asabiyetlerinde de fazla idi. Zira Muaviye'nin hilafet makamına gelmesi ailesi o kadar da etkili olmamıştı. Bu anlamda İbn Haldun Muaviye'nin oğlu Yezid'i seçmesinde döneminin maslahatının öyle olduğunu düşünmüştür. Zira Emeviler ve Ümeyyeoğulları başka asabe istemek konusunda da çekinceleri olabilirdi. Bu anlamda halkın ayrılığa düşmemesi adına da Yezid'in göreve geldiği söylenmektedir (Sallabi, 2021b, s. 626). Bunun yanında Muaviye'den sonra hilafetin Yezid'e kalması konusunda da Şam halkı sorun çıkarmamıştır. Bunun birinci sebebi Muaviye'nin yıllardan beri süregelen oradaki otoritesi ve uysal olmalarıydı. Irak halkıda her ne kadar uysal olmasalar da babadan oğula geçen hilafet sistemine Bizans ile yıllar boyunca komşu olduklarından daha alışkindılar bu durumu garipsenmiyorlardı. Hicaz bölgesi ise bunu garipsiyordu ve istemiyorlardı. Bu

anlamda İbn Haldun'un bahsettiği Şam gibi hadari bölgelerdeki halkların kendi asabeleri dışında yöneticileri daha kolay kabul ettiği Emeviler döneminde dahi görülen bir durumdu (Kaya, 2022). Bu yüzden İbn Haldun İslam tarihinden aldığı derslerle de devlet teorisini oluşturduğu söylenebilmektedir.

Tarihin geçmişten gelerek asabe mücadelesi üzerinden okunmasının bir diğer örneği ise Abbasi ve Selçukluların yaşadıkları ahvaldır. Bu iki asabeden biri Arap olmak cihetiyle dini önderlik yaparken yıllar içinde geçirdiği ahval ile gücünü yavaş yavaş Selçuklulara kaybetmektedir (Akbaş, 2021). Bu anlamda aradaki asabiyete bağlı makam mücadelesi bu hadiseye iyi bir örneklik taşımaktadır. Abbasilerin güç kaybetmeye başladıkları sırada Selçuklulardan yardım istemeleri ilerde iktidarı ellerinde tutmasını zorlaştırmıştı. Bu yüzden o dönem bir tane Abbasi halifesinin veziri bir tane de Selçuklu hükümdarının veziri olmak üzere iki farklı vezir bulunuyordu. Lakin sultanın veziri daha güçlüydü çünkü sultan daha güçlüydü ve gücünü ondan alıyordu (Sallabi, 2018b, s. 199). Abbasi hilafetinin vezirleri Selçuklu sultanlığından kurtulmak için uzun unvanlar almışlardı. “Abbasi vezirleri dinin yardımcısı (Zahiruddin), dinin celali (Celaleddin), dinin yardımcısı (Avnuddin) dine isnad eden unvanlar alırken, Selçuklu vezirleri saltanatın düzeni (Nizamülmülk), saltanatın desteği (Amidülmülk), saltanatın övücüsü (Fahrülmülk) ve saltanatın tacı (Tacülmülk) gibi saltanat ve mülk arasında kelimelerle istinad kurarak unvanlar alıyorlardı” (Sallabi, 2021, s. 135). Burada asabiyet mücadelesinin unvanlar üzerinden sürdüğünü müşahade etmekteyiz. Her iki devlette kendi kendilerine verdikleri unvanlar üzerinden otoritesini göstermeye çalışmaktadır. Bir diğer örnek ise hayat standartları arasındaki mücadele olarak görülmüştür. Abbasi vezirinin kapısında onu koruyacak bir muhafızı vardı. Halifenin işleri için dışarı çıktığında bando çalınırdı. Abbasilerin simgesi olan siyah elbise giyerlerdi. Abbasi vezirlerinin maaşları ise büyük çoğunluğunun zengin tabakadan olduklarından maaş almaya gerek duymamışlardır. Bazı durumlarda ise maaşını erzak ve giysi olarak Abbasi halifesi verirdi. Selçuklu vezirlerine gelince onlara oturacağı ev tahsis edilirdi. Bulunduğu meclisinden çıktığında büyük bir alayla camiye veyahut evine giderdi. Vezirlerin çoğu vezirlik makamı için sultana çokça hediyeler verirdi. Vezirler zengin olmalarına rağmen maaş alırdı. Bunun yanında hep Abbasi vezirine hem Selçuklu vezirine ikta arazileri de tahsis edilirdi (Sallabi, 2018b, s. 213). Selçuklu asabelerinin mücadeleleri yanında bu asabelerde çalışan vezirler dahi bu çekişmeden etkilenmişlerdir ve kendilerini bir nevi

asabe yarışına benzer bir güç yarışında göstermişlerdir. Bunun yanında Bağdat'ta Cuma namazındaki hutbeler sultanlar adına okunur paralara onların isim ve unvanları basılırdı. Selçuklu sultanları gibi valileri de bu tür davranışlarda bulunmuşlardı. İmtiyazlar bakımından Abbasi halifesine ortak olmuşlardı. Selçuklu sultanları güçlendikçe valilerinde kendi adalarına hutbe okutmalarıyla asabelerinin gücünü göstermeye çalışmak için halifeye özgü davranışları uygulamaya koydukları görülmüştür. Bunun anlamda Selçukluların asabesinin de çok güçlü olduğu görülür. Onlar da kendi soylarına sıkı sıkıya bağlı olarak itimat ederler makam hususunda kendi soylarına mensup kişileri diğerlerine daha çok tercih edildiği görülmüştür. “Sultan Alparslan’ın sizler Türklersiniz, sizler Horasan ve Maverannüherin askerlerisiniz, sizler kalbi temiz Müslümanlarsınız. Allah bugün Türkleri aziz kıldı ve Deylemilerin başına geçirdi sözleri soyuna verdiği önemi göstermektedir” (Sallabi, 2018b, s. 273).

İbn Haldun’un yaşadığı Kuzey Afrika bölgesine baktığımızda ise teorisiyle uyumlu noktaları görürüz. Tarihsel olarak baktığımızda Fetih yılları 4 yıl, Valiler dönemi 41 yıl, Endülüs Emeviler 275 yıl, Mülükü’t-tavaif dönemi 59 yıl, Murabıtlar dönemi 57 yıl, Muvahhidler dönemi 91 yıl daha sonraları ise daha önceleri anlatıldığı üzere Meriniler, Abdülvadiler, Zeyyaniler hüküm sürmüştür. Abbasilerin Emevileri sona erdimesinden sonra ki süreçte Afrika’ya kaçan ve oradan Endülüs’e geçen halife Hişam’ın torunu Abdurrahman bin Muaviye o esnada vali seçiminde sıkıntı yaşayan bölge halkını tek çatı altında toplayarak kısa sürede mevcut yönetimi değiştirmişleridir. Daha sonra Kurtuba emirliğini ilan etmiştir. Endülüs Emevi devletinin temelde kuruluşu böyledir (Şeyban, 2022, s. 62). Bu anlamda normal şartlarda asabiyetin yoğun olduğu yerlerde bu tür bir davranış beklenmez. Bunu İbn Haldun tarihten aldığı ders ile şöyle açıklamaktadır. Eğer bir asabiyet sahibi diğer uzak bölgelerde dahil olmak üzere çok defa diğer asabelere galebe çalarsa artık uzak bölgelerdeki insanlarda kendisine rahatça boyun eğer. Eğer bir kudretli hanedanlık sahibi hanedanlığın güçlü olduğu ve kurulduğu yeri terk etse veyahut uzak bölgeye taşımak istese ora halkı da etrafında toplanır. Hakimiyeti için ona destek olur, devleti yeniden kurmasına yardımcı olur çünkü onunla birlikte mülkün istikrar bulacağına inanılır. Bu güçlü kişiye yardımcı oldukları durumda kendilerine devlet teşkilatında valilik, komutanlık, vezirlik gibi makamların verileceği hayalini kurarlar ve bunu beklerler. Bu galip şahsın asabiyetine fikren teslim olmuşlardır. Bu anlamda kendi asabiyetin olmadan da devlet güç kazanabilir ve yeni bir devlet

kurulabilir (İbn Haldun, 2021, s. 377). İnsanlar kendi gücünü daha önce kanıtlamış kişilerin arkasında durmak ister ve bu uğurda kendi asabiyetlerini dahi feda ederler veyahut kendi asabiyelerini onların devlet kurması veya güçlenmesi adına kullanırlar. Zamanla kendi içlerinde yaptıkları mücadele ise devlet memuriyetini kazanmak adına olur. Hükümdarı devirmek için olmaz. Bu insanlar hakimiyet altında olma fikriyle boyanmışlar ve fikri benimsemişlerdir. Bu yüzden Kuzey Afrika bölgesi her ne kadar asabiyetin en yoğun yaşandığı bölgelerden biri olsada Emeviler'den büyük bir komutanın bölgelerine gelip onları yönetmesine izin vermişlerdir. Bu sayede bölgede istikrar sağlanmış İslam fetihleri yoğunlaşmıştır. İlerleyen dönemde Mülükü't-Tavaif denilen emirlikler, beylikler ve melikler dönemi olarak da adlandırılan dönemi başlatmıştır (Kennedy, 2019). Bunun ise temelde iki sebebi vardır. Birincisi merkez idarenin zayıflaması sonucunda yerel hanedanlıkların merkeze karşı isyanı sonucu oluşmuştur. İkincisi ise artık merkezi idarenin kalmaması sonucunda yine yerel güçlerin bağımsızlığını ilan etmesi ile oluşmaktadır. Emevi idaresinin ortadan kalkması ile otorite boşluğunda olan durum budur. Artık yerli asabeler Emevi idaresini tanımamışlardır (Şeyban, 2022, s. 64). Bu anlamda asabiyet tekrardan döngüsel bir harekete girerek devletlerin değişmesinde ve devletlerarasında yapılan mücadelelerde esas unsur olarak ilerlediği söylenebilir. Murabıtlar devletin kurulmasında en önemli kabile Senhace kabilesi olmuştur. Bu kabile kuzeybatı Afrika'da berberi kabilelerin en güçlüsü olarak bilinen bir kabiledir. Altında yetmişten fazla Berberi kabilesi vardır. Bu kabile bölgenin en dik başlı ve en güçlü bedevi kabilesi olarak Murabıtların köklerini oluşturmuştur. Bu kabile içinde en bilindikleri ise Lemtune, Cedale, Lumta ve Mesufe'dir. Bu kabileler berberi olup çoğu tarihçiye göre Arap değildirler (Sallabi, 2021, s. 173). İlerleyen süreçlerde ise Murabıtlar arasındaki beylik çatışmaları Hristiyanlara yaramış ve bu sayede Hristiyanlar güçlenerek bölgedeki hakimiyetleri düşmüştür. Bunun en büyük nedeninin ise Kuran ve sünnetten uzaklaşmak sorunun olarak görmüşlerdir. İbn Haldun ise bu durumu asabiyet olarak açıklamıştır (Gueye, 2019). İlerleyen süreçte de bu hal üzere bölge devam etmiştir. Bu anlamda Berberiler çok defa isyan etmiş İfrikkiye bölgesinde boyun eğmeme, devlete tabi olmayı istememe haliyle meşhur olmuşlardır. Mağrip bölgesinde Berberi kabileler o denli çoktur ki bu bedevi kabileler tam bir aşiret ve asabe sahibi olduklarından sürekli isyan halinde olmuşlardır. Bir kabileye galebe çalıp sustursan bile diğer kabile derhal onun yerine geçerek onun bu halini devam ettirir. Bu yüzden

Araplar İfrikiye ve Mağrip bölgelerinde devleti oturtmak için uzun süreli bir gayrete girmişlerdir. Bedevi kabileler kendilerinde sürekli bir hak görmüşler ve taleplerde bulunmuşlardır (Demircan, 2018). Bu yüzden o bölgelerde hep karışıklık hakim olmuş uzun yıllar süren düzenli bir devlet düzeni oluşmamıştır. Irak, Suriye, Şam gibi bölgelerde insanların kolay boyun eğmesine aldanmamak gerektir. Bu bölgelerde yaşayan halk da eskiden bu asabiyete mahfuz idi. Müslümanlar oraları işgal edince daha önce İranlılar ve Bizanslıların hakimiyetinde bulunduklarından asabiyetleri zamanla azala azala hadari bir topluma döndüler. Halk geçmişte hadari bir topluma dönüştüğünden ve asabiyetleri kaybettiklerinden herhangi bir sorun çıkarmamışlardır (İbn Haldun, 2021, s. 386).

Bu denli büyük ve kadim şehirlerde halkın itiraz etmemesinin büyük medeniyetlerin altında yaşamaya alışmış olmaları ile açıklanabilmektedir. Fakat asabiyetini hala koruyan bölgelerde bu denli uzun süre hakimiyetin devam etmesinin nedeni nedir diye bir soru aklımıza gelmektedir. Bunun cevabı bir cevabı ise İbn Haldun tarafından Arapların asabiyet kuvveti ile açıklanmıştır (Uludağ, 2021). Arapların bu kadar yeri hızlı bir şekilde ele geçirmesi ve sınırlarının bu denli büyümesinin bir sebebi asabiyettir. Onlar bir yeri fethedince buralara bir koruyucu sıfatıyla bir asabeyi bıraktılar. Asabeleri fazla olduğundan ise çok kısa sürede hem düzeni sağladılar hem de sınır boylarını rahatlıkla genişlettiler. Bu sayede uzun süre bu bölgelere rahatlıkla hakim oldular. Daha sonra ise devletin büyüklüğü belli bir sınıra ulaştı ve yeterli asabeler bulunamamaya başlandı. Yeterli güçlü miktarda asabe kalmayınca ise devlet tabi sınırlarına ulaştı (İbn Haldun, 2021, s. 384). Bu anlamda tarihi derinlemesine inceleyen İbn Haldun'un teorisini yazarken tarihi delillerden de yararlandığı rahatlıkla söylenebilmektedir. Tarihi delillerine baktığımızda asabiyet kimi bölgelerde gelişmeyi durduran tek çatı altında birleşmeyi engelleyen bir yapısı olduğunu görürüz. Endülüs'ün son dönemi buna bir delildir (Yiğit, 2021). Asabiyetin doğru şekilde kullanıldığı ve asabelerin doğru bölgelere yerleştirildiği takdirde ise İslam fetihlerinde ve daha sonra bu fetihlerin uzun süreli sorunsuz bir şekilde bölgeye hakim olduğunu gördüğümüzde ise asabiyetin güçlendirici yönünü anlamaktayız. İbn Haldun'un devletlerin ilerleme sürecinde bu denli asabiyete bağlaması ve örneklerini hem kendi zamanını esas alarak hem de tarihten örneklerle destekleyerek devlet teorisinin esasını oluşturduğu bu anlamda söylenebilmektedir. "İbn Haldun'un gerek mülk devlet yapısı gerekse devletin tavırları incelendiğinde görülür ki bürokrasinin gelişimini siyaset teorisi ile birleştirmiş bunu

yanında devletin esasları ve zaman içindeki devletin değişimini gözlemleyerek bu durumu teorileştirmiştir. Bunu yaparken de kullandığı verileri tarihten almıştır” (Hassan, 1998, s. 347).

2.2.6 Bedeviyetin tarihselliğinin incelenmesi

İbn Haldun’un genellikle İslam’ın erken döneminden itibaren bedevilerin ilişkin tespitlerinin ve özellikle Araplar hususunda söylediği bedevilik hallerinin çok yoğun olmasından bedevilerle alakalı dönemin uygulamalarına bakmakta yarar olacaktır. Hz. Ömer bedevilerin kendine has gelenek ve görenekleri olduğundan dolayı bedevileri şehirli insanların başına yönetici olarak tayin etmezdi. Valisini halkın yaşam şartlarını iyi bilen kişilerden oluştururdu (Sallabi, 2016b, s. 405) . Bu anlamda bazı bedevilerin yaşam tarzı itibariyle çok önemli devlet kademelerine getirilmemeleri hususuna İslam’ın ilk dönemlerinde riayet edildiği söylenebilir. Daha sonraları ise asabiyetin artması ile bu uygulamalar giderek ortadan kalkmıştır. Örnek olarak Muaviye kendisinden sonra oğlu Yezid’i bu şartları göz önünde bulundurarak yetiştirmemiştir. Yezid’in annesi ile babası boşanmıştır (Kılıç, 2013). Bu yüzden Yezid annesi ve dayıları arasında yetişmiştir. Annesinin ve yetiştiği ortamın bir bedevi kabile olması nedeniyle bulunduğu ortam onun karakterini etkilemiştir. “Yezid’in bedevilik ruhuna öyle işlemiştir ki giyiminden dahi belli olurdu. Başında sarığı elinde kılıcını görmeyen halk zaman zaman babasında sonra ümmetin sorumluluğunu bu bedevi mi üstlenecek diye hayıflanırdı” (Sallabi, 2021, s. 661). Bu anlamda yöneticilerin bedevi veyahut hadari olduğunu bakılmaksızın asabiyet üzerinden bir gidişat şeklinde bir ilerlemede olduğu söylenebilir. Buna rağmen şu unutulmamalıdır ki İslam ilk Hicaz’ın önemli iki şehirlerinden olan Mekke ve Medine de tebliğ edilmiştir. Bu şehirler ise her ne kadar kültürel olarak bedevilerle çok ortak noktaları varsa da bedeviliği gerileten bir din olarak ilerlemiştir (Demircan, 2018, s. 120) . Bu anlamda bu tarihi olayların gelişimi İslam tarihini derinlemesine bilen İbn Haldun’un teorisini etkilediği söylenebilir.

Bedeviliğin tarihselliği konusunda bir diğer önemli nokta ise İbn Haldun’un bedevilikten ne kast ettiğidir. İbn Haldun bedevilik olarak kast ettiği şey çoğu zaman iptidai bir hayat tarzıdır. İbn Haldun belli bölgelerdeki bedevilerin de tarım, arıcılık, bahçe işleri ile uğraşan insanlar olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden günümüzdeki manasıyla kırsal ve kentsel ayrım ile bedevi hadari ayrımı bu manada benzetilmektedir.

Bedeviler medeniyetin yozlaşmasına dayanmış doğanın çocuklarıdır, yontulmamış çöl insanlarıdır gibi tanımlar bazı bedeviler için doğru olsa da tam anlamıyla doğru değildir (Bauer, 2021, s. 337). Bu anlamda İbn Haldun'un tanımına göre bedevi deyince sadece çöllerde yaşayan ve develerle hayatlarını sürdürmeye çalışan insanlar akıllara gelmemelidir. Kendisi de teorisinde bu bağlamda kullanıldığı unutulmamalıdır. İbn Haldun'a göre bedevilerin bu halde olmasının bir diğer nedeni ise geçim yollarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Zaruri ihtiyaçlara bağlı olarak yaşayan insanlara bedevi denirken artık refah seviyesinin artmasına bağlı olarak oluşan lüks tüketim toplumuna hadari toplum denir. Bunun bir istisnası olarak şehirli ve bedeviler arasında her ne kadar çok farklı yaşam standartları olsa da İslam'ın yayıldığı dönemde Orta Arabistan'da fazla şehir olmadığından ve nüfus yoğunluğu da düşük olduğundan şehir ile badiye arasında o bölge özelinde benzerliklerin fazla olduğunu anlarız (Demircan, 2018, s. 123). Bu anlamda İbn Haldun'un İslam'ın ilk dönemini neden ayrı tuttuğunun bir diğer nedeninin bedevi ve hadari ayrımının o bölgede fazla olmadığı olarak da söylenebilir.

İbn Haldun'un bedeviyet süreci ile öne sürdüğü iddiaların çoğunun asabiyet üzerinden kurduğu anlaşılmaktadır. Belirli bölgelerle bedevi halkların fazlaca bulunması ve hadari bir sürece geçememesinin sebebini ise asabiyete bağlılık dereceleri olarak açıklamaktadır. Kuzey Afrika bölgesinde bedevi halkın çok olmasının ve diğer bölgelere göre hadariyetin az olmasının bir diğer önemli sebebi ise ticaret yollarının o bölgelerden geçmemesi olarak söylenebilir. Dönemin en önemli ticaret yolları olan ipek yolu ve baharat yolunu bu anlamda incelemek önemlidir. İpek yolu güzargahına baktığımızda Çin'den Orta Asya'ya oradan İran'a daha sonra ise Mezopotamya bölgesine geçtiğini görürüz. İki farklı kola ayrıldıktan sonra bir tarafı Kırım tarafına giderken diğeri Anadolu'dan geçerek Avrupa'ya kadar uzanmaktadır (Bozkurt, 2000). Baharat yoluna baktığımızda ise Hindistan'dan çıkmakla beraber bir kolu Kızıldeniz ve Mısır'a oradan da Akdeniz limanlarından Avrupa'ya yayılırken diğer bir kolu ise İran, Basra ve Şam yolu üzerinden geçtiğinin görmekteyiz. Bu anlamda İbn Haldun'un uzun süre yaşadığı Mağrip bölgesinin bedevi bir hal üzere kalmasının bir diğer nedeni olarak bu ticaret yollarının oralardan geçmemesi olarak söylenebilir. Kendisinin Mısır seferinde ise Mısır bölgesinin çok gelişmiş olmasından etkilenmesinin bir diğer nedeni olaraksa Mısır'ın ticaret yollarıyla olan yakın ilişkisi olduğu söylenebilir.

Bedevilerdeki ahlak ise daima İbn Haldun tarafından daima övülmüştür. Bu duruma değinen ilk kişi ise elbette İbn Haldun değildir. “10. yüzyılda İslam coğrafyacısı İbn Havkal’ın yazılarında görüyoruz ki ahlaki olarak İspanyol Müslümanları doğu Müslümanlarından çok daha iyi durumdadır” (Şeyban, 2022, s. 24). Bu anlamda batı Müslümanlarının doğu Müslümanlarına nispeten ahlaken daha üstün bir yere konulmaktadır. Eğer ilk olarak Mağrip bölgesini gezerseniz daha sonra ise Doğu bölgelerine bir yolculuğa çıkarsanız göreceksiniz ki Doğu’da çok daha fazla günahlara maruz kalırsınız. Bu anlamda tarihsel olarak özellikle Endülüs bölgesi olmak üzere daha bedevi Müslümanların ahlakı övülmüştür. “Bedeviler her ne kadar asi olsalar da bir nevi bilgeliği taşıyan sade bir hayat tarzına sahip olarak da görülmüştür” (Bauer, 2021, s. 338). İbn Haldun bu tespiti tarihselliği bağlamında baktığımızda ise Mısır seyahati vasıtasıyla bu fikrini oluşturduğu söylenebilir. Zira Mısır’da gördüğü ahlaki yozlaşma kendisini hadari toplumdan soğumasına ve bedeviyetin yüce ahlakına öykünmesine yol açmıştır (İbn Haldun, 2021, s. 325). Kendisi her ne kadar geri bedevi bir hayata dönmese de ve hadari bir yaşam sürse de bu durumu kendisine sorun edinmiştir. İbn Haldun Mısır’da kadılık yaparken insanları ıslah edemediğinin farkına varmıştır bu hayatında yaşayıp mukaddimesine koyduğu canlı bir süreçtir (İbn Haldun, 2021, s. 327). İbn Haldun katı dindar kısmen sofı Maliki hukukçusu olması bu düşüncelerinde etkili olmuştur. Mısır bölgesinde kadılık yaparken bölgede fazla sevilmemesinin bir diğer nedeni ise Türkler’in mezhep olarak Hanefi mezhebine daha yatkın olduğuna ilişkin kadılar arasındaki tartışmalar olduğu söylebilir (Tarsusi, 2018). Kendisinin dindar kişiliği ise herkesçe bilinmektedir. İbn Haldun’un Şifau’s Sail isimli bir diğer eserinde ise riyazet ve mücahade ile ilgili de dini öğretiler de gözükmektedir. Bedevilerle bulunduğu süreçte de onların ahlakını övdüğü ve dönemin tasavvuf öğretisinden de etkilendiği söylenebilir. Kitabında dünyaya bir nevi zahitçe bakmanın önemi, riyazet ile istikamette kalmanın sağlanabilmesi, halktan ayrı olarak inzivaya çekilmek gibi öğretileri olduğu ve genel tasavvufun mahiyetine ilişkin ilgisi ve uygulaması olduğu da açıkça gözükmektedir (Kara, 2021, s. 124). Bütün bu veriler değerlendirildiğinde ise İbn Haldun’un bedeviyete ilişkin açıklamalarında tarihsel olarak kendi yaşadığı dönemden etkilendiği rahatlıkla söylenebilmektedir.

SONUÇ

Bir düşünürü daha iyi anlamak için bulunduğu toplumun tarihsel zeminini ve döneminin ruhunu kavramak gerekir. Bu sayede düşünürün teorisini hangi şartlara bağlı olarak oluşturduğu ve bu teoriyi oluşturmaya sebep olan durumları daha iyi kavramış oluruz. Bu çalışmada İbn Haldun'un devlet teorisi bu şartlar altında incelenmeye çalışılmıştır. İbn Haldun'un devlet teorisinin tarihselliğine bakarken bulunduğu coğrafyalardaki ülkelere sırasıyla bakıldığında bölgesel olarak farklı sonuçlar elde edilmiştir. Kuzey Afrika bölgesinde bulunduğu süre zarfında Meriniler, Hafsiler ve Zeyyaniler devletleriyle yakın ilişkilerde bulunmuştur. Bu devletlerin çeşitli devlet kademelerinde bulunduğu süreçte bölge ile ilgili genel düşünce sisteminin oluşmasına yardımcı olmuştur. Kuzey Afrika bölgesinde gördükleri ise devlet teorisini oluşturmada birçok noktadan katkı sağlamıştır. Bölgede bulunduğu süre zarfında başta Arap bedevileri olmak üzere birçok Berberi kabile ile de bizzat görüşmüş ve bölgedeki isyanların azalmasında çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalar vesilesiyle devlet teorisinde sıklıkla bahsettiği bedeviyet hadariyet ilişkisini geliştirmiş. Bedevilerin hayat tarzlarını düşünce sistemlerini bizzat yerinde görmüş onlarla yakın ilişkilerde bulunmuştur. Bu bölgede Meriniler, Hafsiler ve Zeyyaniler arasında durmak bilmeyen rekabet yüzünden bölgede kesin bir istikrarsızlık olduğu bilinmektedir. İbn Haldun bu istikrarsızlığın sebebini asabiyet ile açıklamıştır. Devlet teorisinde bu süreci sistemleştirerek göstermiştir. Bölgede eksik olan şeyin güçlü bir lider profili olduğunu düşünmüştür. Güçlü lider profilinde olması gereken şartları ise devlet teorisinde anlatmıştır. Devlet teorisinde yer verdiği vezirlerin devleti istikrarsızlığa götürdüğü süreç ise bizzat yaşadıkları deneyimlerle oluşturduğu söylenebilir. Dönemin hangi devlet yöneticisiyle görüşse kendisini etkilemesi sebebiyle vezirlerle daima sorun yaşamıştır. Vezirlerin küçük yaşta iktidara gelen yöneticileri nasıl bir etki altına aldığından bahsederek Kuzey Afrika bölgesindeki istikrarsızlığa bir nevi çözüm arayışında olmuştur.

Endülüs bölgesinde bulunduğu süreçte ise taklit teorisini geliştirdiği söylenebilir. Bölgede bulunduğu süreçte Müslümanların kılık kıyafet, mimari gibi daha birçok kültürel faaliyette Hristiyanlardan ciddi biçimde etkilendiğini görür. Bu duruma bir nevi çözüm

bulmak adına sistemli bir taklit teorisi geliştirerek devlet teorisinin yanına bu teoriyi de ekler. Kendisinin vefatından 100 yıl dahi geçmeden bölgede hiçbir Müslüman devletin kalmaması ise bu teorisini doğrulamaktadır. Devlet teorisinde bahsettiği devletin uzun bir süre bir bölgede bulunmasıyla refahın kaçınılmaz olarak devletin içine gireceği bunun da bir çöküş alameti olduğu tespitini bu bölgede yaşadıkları vesilesiyle yaptığı söylenebilir. Endülüs bölgesinde bulunduğu zaman zarfında asabiyet bağının din bağının önüne geçtiği tespitinde bulunur. Bu tespitinin en temel sebebinin ise Müslüman devletlerin kendi asabiyelerinin güçlenmesi adına Hristiyan devletleriyle yaptıkları anlaşmalar olarak söylenebilir. Bunun yanında Meriniler ve Nasriler'in kendi aralarında çekişmelerinin bir sonucu olarak birlikte yürüttükleri Endülüs cihad hareketi müessesesi olan şeyhülguzatlık'ı kaldırmaları bir diğer asabiyet bağının din bağının önüne geçtiğinin göstergesidir. Bir diğer önemli tespiti ise Endülüs bölgesinde Kuzey Afrika'ya göre daha az taht kavgalarının olmasıdır. Bunun sebebi ise Endülüs bölgesinin daha hadari bir toplum oluşturmasıdır. Bu hadari toplum her ne kadar birçok alanda bedevi toplumdan üstün ise de yeterli asabiyetin olmaması bu bölgenin diğer bir taraftan güçten düşmesine neden olduğunun tespiti devlet teorisinin oluşmasında etkili olmuştur.

Mısır bölgesine geldiğinde hadari bir yapıya dönüşmüş bu bölgeden ciddi anlamda etkilenmiştir. Ömrünün son dönemini burada geçiren İbn Haldun bu bölgeyi ikinci bir vatanı olarak görmüştür. Gücün Arap devletlerinde Türk devletlerine geçtiği tespitinde bulunan İbn Haldun bunun sebebinin ise tarihten de aldığı ders ile Türk devletlerinin Araplara göre asabelerine daha sıkı bağlı olmasına bağlıdır. Bu durumun tarihte bir döngüsellik içinde bir devletten diğer devlete asabiyet kuvvetinin azalıp artmasına bağlı olarak değişeceğini düşünen İbn Haldun bu vesilesiyle döngüsel ve neden sonuç ilişkisine bağlı bir devlet teorisi geliştirmiştir. Mısır bölgesine Maliki kadısı olarak gittiğinde ise Mısır halkının belli noktalarda ahlaken bir çöküntü halinde olduğu tespitinde bulunmuştur. Hadari topluma ulaşan bölgelerin dindarlık seviyelerinin azaldığı tespiti ise burada daha kuvvetli bir şekilde görmüştür. Bu anlamda bedevi halklar her ne kadar söz dinlemez, kendi başına buyruk kişiler olarak anlatsa da bedevilerin ahlakını hadari bölgenin ahlakından üstün tutmuştur. Burada bulunan halkın geçmişten gelen kadim devletler tarafından yönetilmesiyle bedevi bir toplumdan hadari bir topluma nasıl geçildiğini ise Mısır bölgesinde bulunduğu süreçte geliştirdiği söylenebilir. Bu bölgede

birçok alimle vakit geçiren İbn Haldun'un hayatının son döneminde kütüphanelere erişiminin artmasıyla Mukaddime kitabının en son halini bu bölgede gördükleri ile oluşturduğu söylenmektedir.

Devlet teorisinin yapısal yönü incelendiğinde İbn Haldun'un devlet teorisini yazarken bulunduğu dönemin şartlarından etkilenmekle beraber bir tarihçi olması sebebi ile de devlet teorisini geçmişte yaşanan olaylar ile temellendirdiği de görülmektedir. Devletin geçirdiği evreleri farklı bağlamlarda farklı kısımlara ayırdığı görülür. Her ne kadar farklı kısımlara ayırsa da temelde devlet teorisini asabiyet kuvvetinin azalıp artmasına bağlı olarak kurguladığı görülmektedir. Bunun yanında uzun bir süre güç sahibi olan bir devletin refah hastalığına tutulmasının kaçınılmaz döngüsel bir süreç olduğu tespitinde bulunur. Bu anlamda devlet ile insan arasında sıkı bir ilişki kuran İbn Haldun insanın kemal yaşının 40 yaş olması sebebiyle devletinde en az 40 yılda bir tavır değiştireceğini teorisinde belirtir. Bu değişen tavırların ise devletin bulunduğu coğrafyaya ve bulunduğu bölgedeki rakip asabiyet sahibi kavimlerin sayısına göre değişeceğini tarihten aldığı ders ile tespit eder.

Devlet teorisinin temelini oluşturan en önemli yapı olan asabiyet bağı kullanırken İslam tarihinden ciddi bir biçimde yararlanmıştır. Dört halife dönemini ayrı bir yere koyan İbn Haldun daha sonraki dönemlerde olan sorunları ise asabiyet bağı üzerinden okumuştur. Asabiyet bağına doğal bir süreç görmekle beraber adaletli bir yönetimin sağlandığı sürece asabiyet bağının bir sorun teşkil etmediğini düşünmüştür. Asabiyet bağına bağlı olarak tarihi süreçte gücün sırasıyla Abbasiler, Büveyhiler, Türkler ve Moğollara geçtiğini düşünmüştür. Hiçbir devletin ilelebet payidar kalamayacağını ve her devletin yükseliş dönemi olduğu gibi kaçınılmaz bir düşüş dönemi olacağını devlet teorisinde belirtmiştir.

Devlet teorisinde bedeviler üzerinden kurgulamasının en temel sebebi ise onlarla uzun süre vakit geçirmesi olarak söylenebilir. Kuzey Afrika bölgesi başta olmak üzere her dönem bedevilerle yakın ilişkiler kuran İbn Haldun onların bu halini ise yine asabiyet temelli bir döngüsellikle okumuştur. Arap devletlerinin çok kısa bir sürede bu denli hızlı bir şekilde fetihler yapmalarının bedeviyet seviyelerinin çok fazla olmasına fethettikleri bölgelere gerekli miktarda asabiyet sahibi kişilerin yerleştirmesi olarak görmüştür. Devletin temel gücünü oluşturan unsurun asabiyet olduğunu düşünmüştür. Bir devlet her

ne kadar iptidai şartlara sahip olsa da asabiyet kuvvetini arkasına alması onun güçlendirici unsuru olacağı üzerinden devlet teorisini geliştirmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, H., & Kılıç, A. (2020). Berkuk Dönemi Siyasi Olayları ve Memlûk Devleti'nin Sosyopolitik Yapısının Değerlendirilmesi. *Avrasya Etüdleri*, 225–253.
- Adıgüzel, A. (2016). İbn Haldun, Medenileşme Ve Taklit Üzerine. *Turkish Studies*, 11(7), 17–30.
- Aka, İ. (2012). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/timur>
- Akbaş, M. (2021). Selçukluların Abbasi Halifeleriyle İlişkileri Ve Halifelik Mefkuresi Bağlamında Bağdat'a Yönelik Faaliyetleri. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 14, 137–178. doi:<https://doi.org/10.23897/usad.961225>
- Aktaş, M. (2022). Tarihin Akışını Değiştiren Savaş: Malazgirt. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (Joshas Journal)*, 8(57), 1304–1337. doi:http://dx.doi.org/10.29228/JO_SHAS.64713
- Ali, C. (2018). *İslam Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Apak, A. (1994). Mekke Döneminde Beni Ümeyye'nin İslam'a Karşı Tutumu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 6(6).
- Armstrong, K. (2005). *İslam Peygamberinin Biyografisi Hazreti Muhammed*. İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Armstrong, K. (2008). *Tanrı'nın Tarihi*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Arslan, A. (2019). *İbni Haldun* (4th ed.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, M. (2019). İslam İş Ahlakının Temelleri ve İbn Haldun'da Ahlak Medeniyet İlişkisi. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 101–128.
- Atçeken, İ. H. (2011). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarik-b-ziyad>
- Ayaz, F. Y. (2013). Çerkez Memlûkler Döneminde Üstadarlık (Saray Ağalığı). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 291–322.
- Aykut, S. (1999). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-battuta>
- Barkçin, S. (2022). *Yön ve Yol* (5th ed.). İstanbul: Ketebe Yayınları.

- Batur, B. (2021). İbn Haldun'un Asabiyeti: Bir Kavramın Sosyolojik İzdüşümleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, 152–161. doi: 10.52642/susbed.902524
- Bauer, T. (2021). *Müphemlik Kültürü ve İslam Farklı Bir İslam Tarihi Okuması* (5th ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, N. (2000). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/ipek-yolu>
- Canatan, K. (2016). *Sosyal Bilimler Metni Olarak Mukaddime: Bir Meta-Anlatı*, 7(2), 201–216. doi:<https://doi.org/10.19059/mukaddime.64184>
- Cengiz, E. (2020). Timur'un Suriye Seferi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 635–659. DOI:10.9775/kausbed.2020.034
- Ceran, İ. (2004). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/meriniler>
- Çiftçi, A., & Yılmaz, N. (2013). İbn Haldun'un Siyaset Teorisi Ve Siyasal Sistem Sınıflandırması. *Turkish Studies*, 8(7), 83–93.
- Demircan, A. (2018). *Bedevi*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Demirtaş, Z., & Usta, M. E. (2011). İbn-i Haldun'dan Günümüze Örgütlerin Çöküşüne Dair Deterministik Bir Yaklaşım. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(191), 108–119.
- Duralı, Ş. T. (2021a). *Çağdaş İngiliz-Yahudi Küresel Medeniyeti* (12th ed.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2021b). *Omurgasızlaştırılmış Türklük* (9th ed.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Erten, M. (2018). Mağlubun Galibi Taklit Etmesi: İbn Haldun'un Gözünden Endülüs, Osmanlı Ve Cumhuriyet Bağlamında Bir Değerlendirme. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 297–314.
- Farabi. (2022). *İdeal Devlet* (14th ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fayda, M. (1992). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/bedevi>
- Genç, S. Y. (2015). İbni Haldun'un Devlet Anlayışı Çerçevesinde “Refah Devleti” ve “İktisadi Kalkınma” Düşüncesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1).

- Gueye, M. (2019). İbn Haldun'un Asabiyet ve Devlet Teorisinin Murabıtlar Devletine Uygulanması. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 91–100.
- Görgün, T. (1999). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun#2>
- Halaçoğlu, Y. (1991). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/ankara-savasi>
- Hamidullah, M. (2019). *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Harekat, İ. (2003). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/magrib#1>
- Hassan, U. (1998). *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Hatalmış, A. (2013). İslam'ın İlk Dönemlerinde İdari Hayatta Köle ve Mevali. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 151–171.
- Hitti, P. K. (2020). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Irving, T. (2022). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/kastilya--ispanya>
- İbn Battuta. (2022). *İbn Battuta Seyahatnaması* (12th ed.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Haldun. (2021). *Mukaddime* (3rd ed.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- İzetbegoviç, A. (2022). *Doğu Batı Arasında İslam* (22nd ed.). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kara, M. (2021). *Tasavvuf ve Tarikatlerin Tarihi* (17th ed.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karaaslan, A. (2016). İslam Hukukunda Devlet Başkanlığıyla İlgili Kavramların İhtilafı Ve Dört Halifeden Sonra Hilafetin Geleceği. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28, 55–80.
- Karadaş, C. (2021). *Ana Hatlarıyla Kelam Tarihi* (6th ed.). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karagül, M. (2016). İbn-i Haldun'da Asabiyet İle Devlet Ve Mülk İlişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 47–59.
- Kaya, Y. (2022). Hilafetten Saltanata Hilafet Anlayışında Meydana Gelen Dönüşüm Üzerine Genel Bir Bakış (Hulefa-yı Raşidin-Emeviler Dönemi). *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 7(2), 54–68.

- Kayapınar, A. (2006). İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 15, 83–114.
- Kennedy, H. (2019). *Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kılıç, Ü. (2013). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/yezid-i>
- Kozak, İ. E. (1999). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun#3>
- Lapidus, İ. M. (2020). *İslam Toplamları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2019). *Tarihte Araplar*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Mahdi, M. (2022). *İbn Haldun'un Tarih Felsefesi* (1st ed.). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Meriç, A. C. (2022). *Peygamberliğin İspatı Haber Delili* (1st ed.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Merçil, E. (1988). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulvadiler>
- Merçil, E. (1991). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/anadolu-beylikleri#1-tarih>
- Okumuş, E. (2017). *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun* (3rd ed.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özaydın, A. (1988). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/aglebiler>
- Özaydın, A. (1991). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/aragon>
- Özdemir, M. (1996). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/girnatı>
- Özdemir, M. (2013). *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* (3rd ed.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, M. (2020). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/muvahhidler>
- Özkuyumcu, N. (2008). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/rustemiler>
- Pedersen, J. (2021). *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. İstanbul: Klasik Yayınları.

- Polat, S., & Polat, S. A. (2016). Bedevi Ümrandan Hazeri Ümrana Geçiş: Boş Zaman Kültürüne Bir Bakış. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12.
- Rezuk, M. (1997). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/hafsiler>
- Rezuk, M. (2000). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/idrisiler>
- Sabuncu, Ö. (2018). Hz.Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(39), 135–154. doi: 10.30623/harranilahiyatdergisi.372543
- Sallabi, A. M. (2016a). *Hiz. Ali Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sallabi, A. M. (2016b). *Hiz. Ömer Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* (5th ed.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sallabi, A. M. (2016c). *Hiz. Osman Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi* (5th ed.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sallabi, A. M. (2018a). *Hiz.Hasan Hayatı-Şahsiyeti-Dönemi* (3rd ed.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sallabi, A. M. (2018b). *Selçuklular Batını Fitnesine ve Haçlı Savaşına Karşı Bir İslami Mücadele Projesinin Doğuşu* (2nd ed.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sallabi, A. M. (2019). *Emeviler Dönemi 2* (8th ed.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sallabi, A. M. (2020). *Hiz.Ebubekir Hayatı-Şahsiyeti-Dönemi* (7th ed.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sallabi, A. M. (2021a). *Abbassiler Dönemi Murabıtlar Devleti* (2nd ed.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sallabi, A. M. (2021b). *Emeviler Dönemi 1* (9th ed.). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sağsöz, O. (2018). *İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Maişet Yolları*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Seyyid, E. F. (1995). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatimiler>

- Şeyban, L. (2021). *Endülüs Direniş ve Soykırım* (2nd ed.). İstanbul: Muhit Kitap.
- Şeyban, L. (2022). *Endülüs Cihat, Reconquista, Convivencia* (1st ed.). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Şükürov, Q. (2012). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/vattasiler>
- Tannenbaum, D. G. (2021). *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri* (13th ed.). İstanbul: Serbest Akademi Yayınları.
- Tarsusi, N. (2018). *Tarsusi'nin Siyasetnamesi Tuhfetü't-Türk Fi Ma Yecibu En Yu'mele Fi'l-Mülk* (1st ed.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Tekindağ, Ş. (1992). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/berkuk>
- Tural, H. (1999). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-nubate-el-misri>
- Türker, Ö. (2016). İbn Haldun Düşüncesinde Süreklilik ve Değişkenlik Bağlamında Mülkün Tabiatı. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 123–140.
- Türker, Ö. (2022). *İslam Düşünce Gelenekleri* (3rd ed.). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Uludağ, S. (1999). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-haldun#1>
- Uludağ, S. (2021). *Mukaddime İbn Haldun*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ulutaş, Y. (2017). Ömer bin Abdülaziz'in Hayatı, Şahsiyeti, Kelami Görüşleri ve Kadere Dair Risalesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(31), 327–362.
- Yakıt, İ. (2001). İbn Haldun' a Göre Devletlerin Ömrü Ve Osmanlı İmparatorluğu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8.
- Yazıcı, S. (2016). 19. Yüzyılda Mısır'da Devletin İnşası Osmanlı Cihan Devletinden Modern Dünya Sistemine. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Yıldız, H. D. (1992). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/berberiler>
- Yiğit, İ. (2004). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/memlukler>
- Yiğit, İ. (2020). Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/murabitlar>
- Yiğit, İ. (2021). *Endülüs (Gırnata Sultanlığı) ve Kuzey Afrika İslam Devletleri*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.

- Yurtalan, B. (2017). İbn Haldun'un Asabiyet Teorisinin Harici Düşünce Üzerinde Yansımaları. *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 237–257. doi:10.18403/emakalat.307983
- Watt, M. W. (2019). *Hız.Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wood, E. M. (2020). *Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi* (4th ed.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Zorlu, Abdülkadir. (2020). İbn Haldun'da Beden İnşası Açısından Bedevi Ümran ve Hadari Ümran. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43, 177–192.
- Zorlu, Abdülkadir. (2020). Gereksinimlerin, İhtiyaçların ve Arzuların Dönüşümü Bağlamında İbn Haldun'un İhtiyaçlar Kuramı. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 487–528.